

ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΤΖΙΒΑΡΑ

ΟΥΣΙΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΟ ΗΠΕΙΡΟ ΤΟΝ 18^ο ΑΙ.
ΔΥΟ ΒΟΡΕΙΟΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ

ΑΝΑΤΥΠΟ

ΤΟΜΟΣ 37 ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2003

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΤΖΙΒΑΡΑ

ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΟ ΗΠΕΙΡΟ
ΤΟΝ 18ο ΑΙ.
ΔΥΟ ΒΟΡΕΙΟΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ

Στή Βιβλιοθήκη τῆς Ἀναγνωστικῆς Ἑταιρίας τῆς Κέρκυρας φυλάσσεται ἓνα χειρόγραφο, ἄγνωστο ἕως σήμερα στους ἐρευνητές, τό ὁποῖο προέρχεται ἀπό τό Ἀργυρόκαστρο ἢ ἀπό κάποιο μοναστήρι τῆς περιοχῆς¹.

Σχετικά μέ τίς συνθήκες καί τόν χρόνο μεταφορᾶς τοῦ χειρογράφου στήν Κέρκυρα δέν γνωρίζουμε κάτι συγκεκριμένο. Πιθανόν μεταφέρθηκε ἀπό κάποιον Ἡπειρώτη πού ἐγκαταστάθηκε στό νησί² ἢ, δέν ἀποκλείεται, καί ἀπό κάποιον Κερκυραῖο πού γιά κάποιο χρονικό διάστημα παρεπιδημοῦσε στήν Ἡπειρο ἀκόμα καί ὡς μοναχός σέ κάποιο μοναστήρι τῆς περιοχῆς. Γιά τήν ἐποχή τήν σύγχρονη τῆς γραφῆς τοῦ χειρογράφου γνωρίζουμε ὅτι στή μονή Δρυάνου, ἢ ὁποία ἀναφέρεται κιόλας στό χειρόγραφο, ἐγκαταβίωνε τό 1796 ὁ ἱερομόναχος Μεθόδιος ὁ Κερκυραῖος καί στή μονή Σπηλαίου τό 1791 ὁ ἱερομόναχος Σεραφεῖμ ὁ

---

1. Εὐχαριστῶ τόν Πρόεδρο τῆς Ἀναγνωστικῆς Ἑταιρίας κύριο Βασίλειο Μούχα, ὁ ὁποῖος παραχώρησε τήν ἄδεια γιά τήν περιγραφή τοῦ χειρογράφου καί τή δημοσίευσή της. Αἰσθάνομαι τήν ἀνάγκη νά εὐχαριστήσω καί ἀπό τή θέση αὐτή τόν κύριο Ἄνδρέα Παπαδάτο καί τήν κυρία Μαρία Ψαρρά, οἱ ὁποῖοι μέ γνώση καί περισσή εὐγένεια ἐξυπηρετοῦν πάντοτε τούς ἐρευνητές στή Βιβλιοθήκη τῆς Ἑταιρίας.

2. Ἡ Κέρκυρα σέ ὅλα τά χρόνια τῆς ἱστορικῆς της πορείας λόγω τῆς γειννιάσῆς της μέ τήν Ἡπειρο φιλοξένησε κατά καιρούς πολλούς Ἡπειρώτες βλ. ΣΠ. ΣΤΟΥΠΗΣ, *Οἱ "Ξένοι" ἐν Κερκύρα*, Κέρκυρα 1960². Γιά τούς Ἡπειρώτες ἐπισκόπους πού κατέφυγαν στή βενετοκρατούμενη Κέρκυρα ἀπό τήν τουρκοκρατούμενη ἠπειρωτική γῆ βλ. Α. Χ. ΤΣΙΤΣΑΣ, Ἐπίσκοποι ἐμπερίστατοι στή βενετοκρατούμενη Κέρκυρα, *Κερκυραϊκά Χρονικά* 20 (1976), 54-84.

Κερκυραϊός³. Τόν 19ο αιώνα στήν ἡγουμενεΐα τῆς μονῆς Δρυάνου μαρτυρεΐται ὁ Κερκυραϊός ἱερομόναχος Γαβριήλ, ὁ ὁποῖος τό 1849 δημιούργησε πρόβλημα μέ τήν ἀπόφασή του νά μεταφέρει στήν Κέρκυρα τά κειμήλια τῆς μονῆς γιά λόγους, δῆθεν, ἀσφαλείας⁴.

Τό χειρόγραφο εἶναι χάρτινο τοῦ 18ου αἰώνα καί ἀποτελεΐται ἀπό 341 συνολικά φύλλα. Εἶναι χωρισμένο σέ δύο μέρη μέ ξεχωριστή γιά τό κάθε μέρος ἀρίθμηση. Στό πρῶτο μέρος περιέχεται ἓνα ἀλφαβητικό Περιφρασάριο μαζί μέ τό εὐρετήριό του καί στό δεύτερο ἓνα Ἐπιστολάριο μέ πρόλογο τοῦ συντάκτη, τό ὁποῖο σύμφωνα μέ τή δήλωση τοῦ τίτλου συντάχτηκε στό Ἀργυροκάστρο στίς 20 Μαρτίου 1783. Ὁ ἀκριβής τίτλος στό πρῶτο μέρος εἶναι «*Περιφρασάριον, ἤτουν περιφράσεων συλλογή ἐν τοῖς μάλιστα ἀναγκαῖον τοῖς φιλολόγοις τῶν νέων, κατά ἀλφάβητον*» καί στό δεύτερο μέρος «*Ἐπιστολάριον πρόχειρον τοῖς φιλομαθέσι τῶν νέων, ἐκπονηθέν κατά τήν τωρινήν χρῆσιν, καί περιέχον τρόπους διαφόρους, τίτλων προοιμίων, καί ἐπιλόγων καί ἄλλων ποικίλων ἀνηκόντων τῇ ἐπιστολῇ. 1783 Μαρτίου 20. Ἐν Ἀργυροκάστρῳ*».

Τό χειρόγραφο τῆς Ἀναγνωστικῆς Ἐταιρίας (στό ἐξῆς ΑΕ) ἔχει τήν ἴδια θεματολογική δομή καί σχεδόν τό ἴδιο περιεχόμενο μέ τό χειρόγραφο τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος ἀρ. 2729⁵. Τό χειρόγραφο τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης (στό ἐξῆς ΕΒΕ) εἶναι ἐπίσης χάρτινο τοῦ 18ου αἰώνα, ἔχει 327 ἀριθμημένα φύλλα καί ἐπιπλέον ἄλλα 7 στήν ἀρχή καί 17 στό τέλος φύλλα,

3. ΠΑΝ. Η. ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ, Ἐπιγραφαί καί ἐνθυμήσεις ἐκ τῆς Βορείου Ἠπειροῦ, *Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 5 (1928), 57 καί 77 ἀντίστοιχα.

4. Κ. Γ. ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ, Κερκυραῖοι ἱερομόναχοι σέ μονές τῆς Δρόπολης καί τῆς Λιούντζης (ἐπισκοπή Δρυϊνουπόλεως) κατά τά τέλη τοῦ 19ου αἰ., *Στ' Διεθνές Πανίσιο Συνέδριο, Ζάκυνθος 23-27 Σεπτεμβρίου 1997, Πρακτικά*, τ. Β', Ἀθήνα 2001, σ. 298.

5. Βλ. περιγραφή τοῦ χειρογράφου στόν χειρόγραφο κατάλογο τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης: *Συμπληρωματικός Κατάλογος Χειρογράφων Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, Τόμος IV, Suppl. 571-730*, σ. 204-205 (περιγραφή Λ. Πολίτη). Τό χειρόγραφο, σύμφωνα μέ σημείωμα στό πρῶτο παράφυλλο τῆς στάχωσης, προέρχεται «*Ἐκ Μοναστηρίου*».

ἀριθμημένα μέ λατινικούς ἀριθμούς. Ἡ ἀρχική ἀρίθμηση τοῦ χειρογράφου ἦταν ἀνά σελίδα, ξεχωριστή γιά τά δύο μέρη. Στό πρῶτο μέρος τοῦ χειρογράφου περιέχεται ἕνα Περιφρασάριο μέ πρόλογο στήν ἀρχή καί εὔρετήριο στό τέλος (φ. 1r- 274r), ἐνῶ στό δεύτερο μέρος περιέχεται ἕνα Ἐπιστολάριο, τοῦ ὁποίου προηγείται ὁ πίνακας περιεχομένων καί ὁ πρόλογος (φ. 275r- 321v). Τό χειρόγραφο φέρει στήν ἀρχή (φ. 1r) γραμμένους μέ ἐρυθρό μελάνι τούς τίτλους τῶν δύο μερῶν τοῦ ἔργου: «*Περιφρασάριον, ἦτον περιφράσεων συλλογή κατ' ἀλφάβητον, τοῖς φιλομαθέσι τῶν νεανίσκων ὅτι μάλα χρήσιμον, καί εἰς τήν τῆς εὐφραδειας προσπόρισιν ἐν τοῖς μάλιστα ἀναγκαῖον. Οὗ τῷ τέλει προστέθηται καί μικρά ἐπιστολιμαῖα ἔκθεσις, οὐ τό τυχόν καί αὕτη τοῖς αὐτοῖς συμβάλλουσα, τρόπους ἐπιστολῶν παντοίους αὐτοῖς ποικιλοτρόπως ὑποτιθεμένη*». Στή συνέχεια μέ μαῦρο μελάνι ἀναγράφεται: «*αψπγ^ο φευρουρίω ι^η ἐν Ἀργυροκάστρω. Παρά Κωνσταντίνω Εὐθυμίου*». Στό δεύτερο μέρος, στό Ἐπιστολάριο (φ. 281r), προτάσσεται ὁ ἴδιος τίτλος ὅπως στό χειρόγραφο τῆς Ἀναγνωστικῆς μέ τήν ἴδια μάλιστα χωροχρονική δήλωση: «*Ἐπιστολάριον πρόχειρον τοῖς φιλομαθέσι τῶν νέων... ἀνηκόντων τῇ ἐπιστολῇ. 1783 Μαρτίου κ^η. Ἀργυροκάστρω*».

Στό πρῶτο μέρος τῶν χειρογράφων, στό Περιφρασάριο δηλαδή, τά λήμματα δίνονται μέ ἀλφαβητική σειρά. Ἀπό τήν ἀντιβολή τῶν ἀνωτέρω χειρογράφων προκύπτει ὅτι τό περιεχόμενο τῶν λημμάτων εἶναι κοινό στά δύο χειρόγραφα ἀλλά στό χειρόγραφο τῆς ΕΒΕ ὑπάρχουν σέ κάποια γράμματα τῆς ἀλφαβήτου περισσότερα λήμματα ἀπό τά ἀντίστοιχα λήμματα τοῦ χειρογράφου τῆς ΑΕ. Στό στοιχεῖο Α, στό Περιφρασάριο τῆς ΕΒΕ, τό πρῶτο λῆμμα εἶναι τό «*ἀβοήθητος*» καί δεύτερο στή σειρά τό «*ἀγαπῶ τινα, ἦτοι τόν ἔχω φίλον, ἢ περί φίλων*», τό ὁποῖο εἶναι πρῶτο στό χειρόγραφο τῆς ΑΕ. Τό λῆμμα «*ἀβοήθητος*» προφανῶς εἶναι προσθήκη, ἀφοῦ σύμφωνα μέ τόν πίνακα περιεχομένων τό πρῶτο λῆμμα καί στό χειρόγραφο τῆς ΕΒΕ εἶναι τό «*ἀγαπῶ*». Στό ἴδιο στοιχεῖο ἐνῶ τό χειρόγραφο τῆς ΑΕ παραθέτει τελευταῖο τό λῆμμα «*ἀνόητος*», τό χειρόγραφο τῆς ΕΒΕ συνεχίζει δίνοντας κατόπιν τά λήμματα «*ἄνοιξις ἢ τό καλοκαίρι*» ἕως «*ἀχρεῖος καί βάρβαρος*». Τά λήμματα τοῦ στοιχείου Β εἶναι

κοινά στά δύο χειρόγραφα, ὁμοίως τά λήμματα στά στοιχεῖα Δ, Ζ, Η, Θ, Κ, Λ, Μ, Ν, Ξ, Ο, Σ, Φ, Ω. Στό στοιχεῖο Γ, στό χειρόγραφο τῆς ΑΕ τό πρῶτο λῆμμα εἶναι τό «γεύομαι» ἐνῶ στό χειρόγραφο τῆς ΕΒΕ τό λῆμμα «γαλήνη θαλάσσης». Ὁ πίνακας ὅμως τοῦ χειρογράφου τῆς ΑΕ δίνει ὡς πρῶτο λῆμμα τό «γαλήνη θαλάσσης», τό ὁποῖο στό χειρόγραφο ὑπάρχει μετά ἀπό τό λῆμμα «γεύομαι». Προφανῶς τά φ. 35ν-36γ τοῦ χειρογράφου τῆς ΑΕ εἶχαν μείνει ἀρχικά ἄγραφα καί συμπληρώθηκαν κατόπιν ἀπό τόν ἴδιο γραφέα μέ τήν προσθήκη τοῦ ἀνωτέρω λήμματος. Στό στοιχεῖο Γ ξανά τό χειρόγραφο τῆς ΕΒΕ δίνει ἕνα ἐπιπλέον λῆμμα τό «γυνή σε σεμνή καί σώφρων» μετά τό λῆμμα «γυμνῶνω σε ἀπό τοῦτο», μέ τό ὁποῖο κλείνει τό στοιχεῖο στό χειρόγραφο τῆς ΑΕ. Τέτοιου εἴδους προσθήκες παρατηροῦνται καί στά ὑπόλοιπα στοιχεῖα ἄλλοτε στήν ἀρχή καί ἄλλοτε στό τέλος. Τό τελευταῖο λῆμμα καί στά δύο χειρόγραφα εἶναι τό «ὠφελῶ». Ὁ πίνακας, ἥτοι τό εὔρετήριο τῶν λημμάτων, τοῦ Περιφρασarioύ καί στό χειρόγραφο τῆς ΑΕ φαίνεται ὅτι συντάχθηκε πρῖν τήν προσθήκη στό χειρόγραφο ἐπιπλέον λημμάτων. Γιά τόν λόγο αὐτό δέν ἀνταποκρίνεται πάντοτε μέ τό περιεχόμενο. Ἐξάλλου καί κατά τή στάχωση τοῦ χειρογράφου μετακινήθηκαν φύλλα καί ἔτσι ὁ πίνακας δέν συμφωνεῖ πάντα. Γιά παράδειγμα ἀναφέρουμε ὅτι, σύμφωνα μέ τόν πίνακα, στή σ. 451 (φ. 234γ) ὑπῆρχε τό λῆμμα «χωριάτης» τό ὁποῖο, ὅπως φαίνεται στήν ἀναλυτική περιγραφή, περιέχεται στό φ. 246γ.

Ὁ συντάκτης τοῦ Περιφρασarioύ εἶναι ὁ Εὐστράτιος Ἰωάννου, ὁ ὁποῖος ὑπογράφει τόν Πρόλογο τοῦ ἔργου, τόν ὁποῖο παραδίδει μόνο τό χειρόγραφο τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης.

Τό Περιφρασάριο, θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι συγγενεῦει θεματολογικά μέ τήν κατηγορία τῶν χειρογράφων πού παραδίδουν λέξεις ἢ φράσεις μαζί μέ τήν ἐρμηνεία τους, τά γνωστά «φρασάρια» ἢ «φρασεολόγια»⁶. Ὅπως ἐξάλλου δηλώνεται στους

6. Βλ. ΦΩΤΕΙΝΗ ΤΑΣΙΟΥ, Οἱ κώδικες 2121 καί 2151 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, *Ἑλληνικά* 28 (1975), 171-173. Ἡ συγγραφέας (δ.π., σ. 171, σημ. 2) δίνει παραπομπές γιά ἀνάλογους κώδικες μέ τούς ΕΒΕ 2121, 2151 πού ἀνήκουν ὁμοίως στήν κατηγορία τῶν φρασarioύ. Ἐπίσης βλ. ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΣΚΑΡΒΕΛΗ - ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Τά μαθηματάρια τῶν*

τίτλους τῶν χειρογράφων πρόκειται γιά «περιφράσεων συλλογή», δηλαδή γιά μιά συλλογή περιφραστικῶν ἐκφράσεων στό κάθε λῆμμα, γιά ἓνα λεξικό συνωνύμων φράσεων. Ὁ συντάκτης τῆς συλλογῆς μάλιστα στό χειρόγραφο τῆς ΕΒΕ, μετά τόν ἀφιερωματικό πρόλογο, δίνει τόν ὀρισμό τῶν περιφράσεων ὡς ἐξῆς: «*Περίφρασις ἐστὶ, κατὰ τοὺς ῥήτορας τρόπος λέξεως, ᾧ χρώμεθα ἠνίκα διὰ πλειόνων ἐκφέρομεν λέξεων, ὅπερ διὰ βραχυτέρων ῥηθῆναι ἠδύνατο, οἷον, ἐκεῖνος ἐξ οὗ τὴν ζωὴν ἔλαβον, τοὔτέστιν ὁ πατήρ μου καὶ τόν βίον μετήλλαξεν, ἀντί ἀπέθανεν*». Τά λήμματα εἶναι λέξεις ἢ σύντομες φράσεις σέ γλώσσα λόγια ἢ νεοελληνική στίς ὁποῖες παρατίθεται μία σειρά, ἄλλοτε ἐκτενῆς καὶ ἄλλοτε πιό σύντομη, μέ συνώνυμες ἢ παράλληλες λέξεις καὶ ἐκφράσεις σέ γλώσσα λόγια, νεοελληνική ἢ ἀρχαία. Ἀναφέρουμε ἐνδεικτικά ὅτι στό λῆμμα «*διδάσκαλος ὁποῦ διαβάξῃ παιδιά*» δίνονται οἱ ἐξῆς παράλληλες φράσεις πού, κατὰ τὴ γνώμη τοῦ συντάκτη, μπορούσαν νά χρησιμοποιηθοῦν σέ ἓνα κείμενο ἀποδίδοντας τό ἴδιο νόημα καὶ προσφέροντας στόν ἀναγνώστη ἀπόλαυση μέ τὴν ποικιλία καὶ τόν πλοῦτο τους: «*ὁ συνὼν ἐπὶ φιλοσοφία πολλοῖς τῶν νέων (τοῖς νέοις). – ὁ γράμματα διδάσκων, καὶ παιδιά συλλαβίζειν ἀναγκάζεται ὡ τῆς ἀθλιότητος. – παιδείας ἀλείπτῃς. – ὁ τὰς τῶν μαθητῶν ψυχὰς διδασκαλίαις ποικίλαις οἶωνεὶ ἀναρῶριπίζων, καὶ γράμματα γράψασθαι, καὶ ἱερῶς αὐτὰ ἐπιλέξασθαι διδάσκων. – τοὺς παῖδας φιλοφρόνως διδάσκων. – τοὺς παῖδας ἀσκῶν τὰ περὶ τὴν γραμματικὴν... – ὁ τὴν τοῦ ἐν Μοσχολόλει φροντιστηρίου δεχθεὶς ἐπιστασίαν...*». Ὅμοίως στό λῆμμα «*σχολεῖον*» δίνονται τὰ ἐξῆς: «*φωλητήριον τῶν μουσῶν (τῶν μαθητῶν). – ἱερός τῶν μουσῶν σηκός (τέμενος). – σπουδαστήριον: φροντιστήριον: γυμναστήριον: διδασκαλεῖον. – μουσῶν λειμῶν. – ψυχῶν διδασκαλεῖα λογικῶν καὶ τῆς θεογνωσίας παιδευτήρια...*». Γιά μερικές λέξεις ὑπάρχει δίπλα καὶ ἡ ἀντίστοιχη τουρκική, πού ἦταν ἐπίσης γνωστή, ὅπως γιά παράδειγμα στό λῆμμα «*πυρκαϊά, τό τουρκιστί γιαγγῆνι*». Σέ καμία ἀπό τίς φράσεις δέν σημειώνεται ἡ πηγὴ (ὁ συγγραφέας ἢ τό ἔργο) ἀπό τὴν ὁποία ἀντλήθηκαν καὶ γι' αὐτό τό χειρόγραφο

ἑλληνικῶν σχολείων τῆς Τουρκοκρατίας, Ἀθήναι 1993, σ. 334 σημ. 1.

τῆς ΑΕ καθώς καί τό χειρόγραφο ΕΒΕ 2729 δέν μοιάζουν, γιά παράδειγμα, μέ τό χειρόγραφο ΕΒΕ 1073, τό περιεχόμενο τοῦ ὁποίου δηλώνεται σαφῶς στή σ. 1: «*Φράσεων ἑλληνικῶν ἀπό ἑβδομήκοντα τριῶν συγγραφέων συνειλεγμένων καί εἰς κοινούς τόπους κατεστρωμένων βιβλίον ὠφελιμώτατον καί ἀναγκαιότατον οὐ μόνον τοῖς προβεβηκόσι μαθηταῖς ἀλλά δὴ καί αὐτοῖς τοῖς εἰς ἄκρον παιδείας ἑηλακόσι καθηγηταῖς ἑλληνιστί συγγράφειν μέλλουσιν*». Τά χειρόγραφα πού παρουσιάζουμε μποροῦν νά παραβληθοῦν μέ τό χειρόγραφο ΕΒΕ 2121, στό ὁποῖο κάποια λήμματα δίνονται περίπου μέ τήν ἴδια μορφή (πρβλ. ΕΒΕ 2121, φ. 6r: «*ἄρχομαι, ἀρχήν λαμβάνω καί ποιοῦμαι τοῦδε. ἐνίσταμαι ἔργου, ἢ ἐπιχειρῶ, ἐπιχειρῶ ἐπιχείρημα.....*»). Περισσότερο μοιάζουν μέ τό χειρόγραφο ΕΒΕ 1336, φ. 52r-77v («*Φρασάριον σύν Θεῷ ἀγίῳ, κατά ἀλφάβητον, ἐκ διαφόρων βίβλων μεθ' ὅτι πλείστης ἐπιμελείας συλλεγόν καί ἐρανισθέν*»), τό ὁποῖο ὅμως περιέχει λήμματα μόνο ἀπό τά στοιχεῖα Α καί Β μέ μονολεκτικές συνώνυμες λέξεις ἢ ρήματα καί σύντομες συνώνυμες φράσεις.

Τό δεύτερο τμήμα τῶν χειρογράφων, τό Ἐπιστολάριο, εἶναι ἐκτενέστερο στό χειρόγραφο τῆς ΑΕ καί περιορισμένο σέ ἔκταση, χωρίς ἐπιστολικά παραδείγματα ἢ ἀντίγραφα ἐπιστολῶν στό χειρόγραφο τῆς ΕΒΕ. Ἡ δομή τοῦ Ἐπιστολαρίου στό χειρόγραφο τῆς ΕΒΕ ἔχει ὡς ἐξῆς: Προτάσεται ὁ πίνακας τοῦ Ἐπιστολαρίου (φ. 275r-277v) καί μετά τόν τίτλο τοῦ ἔργου (φ. 281r) ἀκολουθεῖ ὁ ἀφιερωματικός πρόλογος τοῦ συντάκτη πρὸς τοὺς ἀναγνώστες (φ. 282r-283r), τόν ὁποῖο ὑπογράφει ὁμοίως ὁ Εὐστράτιος Ἰωάννου, καί στή συνέχεια παρατίθενται ἀναλυτικά παραδείγματα γιά τόν τρόπο γραφῆς τῶν διαφόρων μερῶν τῆς ἐπιστολῆς (τίτλοι, εὐχές, προοίμια, ἐπίλογοι, ὑπογραφές καί ἐπιγραφές) ἀνάλογα μέ τοὺς παραλήπτες καί τό εἶδος τῆς ἐπιστολῆς. Μεταγενέστερα, ἀλλά ἀπό τόν ἴδιο γραφέα, ἔχουν προστεθεῖ ὑποδείγματα παραμυθητικῆς ἐπιστολῆς, χρεωστικῆς ὁμολογίας, σύστασης καί διάλυσης συντροφίας προικοσυμφώνου, διαθήκης καί ὀφικιῶδους ἀρχιερατικοῦ γράμματος.

Στό χειρόγραφο τῆς ΑΕ στό τμήμα τοῦ Ἐπιστολαρίου προτάσεται ὁ πρόλογος πρὸς τοὺς ἀναγνώστες, ἴδιος καί

άπαράλλακτος μέ εκείνον τοῦ χειρογράφου τῆς ΕΒΕ, ὑπογεγραμμένος ὁμως ἀπό τόν Χαρίτωνα Μαργαρίτου, καί ἀκολουθοῦν τά παραδείγματα μέ τά διάφορα μέρη τῆς ἐπιστολῆς καί τούς διαφορετικούς παραλήπτες, ὅμοια στή σειρά, στή διατύπωση καί στίς διαφορετικές περιπτώσεις μέ ἐκεῖνα τοῦ Ἐπιστολαρίου τῆς ΕΒΕ. Στή συνέχεια, καί ἐδῶ τό χειρόγραφο διαφοροποιεῖται ἀπό τό προηγούμενο, παρατίθενται δείγματα κειμένου ἐπιστολῶν μέ ἀποδέκτες ὑποθετικά πρόσωπα καί κατόπιν δείγματα ἐπιστολῶν συγκεκριμένων κατηγοριῶν, ὅπως ἐγκωμιστικῆς, ψεκτικῆς, συγχαριστικῆς, παραμυθητικῆς κλπ., σύμφωνα μέ τούς ἐπιστολικούς τύπους τοῦ Κορυδαλλέα⁷. Ἀκολουθοῦν ὑποδείγματα ἀπανταχούσας μοναστηρίων γιά ἐλεημοσύνη, ὁμολογίας ἀρχιερέως, συστατικοῦ γράμματος, ἐνταλτηρίου, συμμαρτυρίας, προικοσυμφώνου, διαθήκης καί συντροφίας, μέ κοινά κείμενα, ὅπου ὑπάρχει κοινή θεματολογία, μέ τό χειρόγραφο τῆς Ἐθνικῆς. Ἡ ὕλη τοῦ Ἐπιστολαρίου ὀλοκληρώνεται μέ τά ἐπιστολιμαῖα θέματα στούς ἐπιστολικούς τύπους τοῦ Κορυδαλλέα. Ἀπό τόν ἔλεγχο πού ἔγινε μέ γνωστές καί προσιτές ἐκδόσεις Ἐπιστολαρίων δέν προέκυψε ὅτι τό κείμενο τῶν δύο χειρογράφων κυκλοφόρησε καί σέ ἔντυπη μορφή οὔτε ὅτι ὁ συντάκτης του ἀντέγραψε ἀπό προγενέστερες γνωστές ἐκδόσεις⁸.

Τό ἐρώτημα πού ἀνακύπτει αὐθόρμητα μετά τήν παρουσίαση

7. Ἀπό μιά πρόχειρη ἀντιβολή τοῦ κειμένου τοῦ χειρογράφου μέ ἔντυπα δέν διαπιστώθηκε ἀντιγραφή κειμένου τῶν τύπων τοῦ Κορυδαλλέα. Εἶδα τίς ἐκδόσεις: Θεοφίλου τοῦ Κορυδαλλέως, *Περί ἐπιστολικῶν τύπων...*, Λονδίνο 1625, Μοσχόπολις 1744. Τύποι Ἐπιστολῶν Θεοφίλου Κορυδαλλέως ἢ τε Ρητορικῆς αὐτοῦ Ἐκθεσις..., Βενετία - Γλυκῆς 1786 (βλ. Θ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἑλληνική Βιβλιογραφία (1466 ci -1800)*, τ. Α'. *Ἀλφαβητική καί χρονολογική ἀνακατάταξη*, Ἀθήναι 1984 [Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τ. 48], ἀρ. 3203, 3204, 3206 ἀντίστοιχα).

8. Οἱ μόνες ὁμοιότητες πού ἐντοπίστηκαν εἶναι ἀνάμεσα στό κείμενο τοῦ χειρογράφου τῆς ΑΕ καί τῶν ἔντυπων ἐκδόσεων τῶν ἐτῶν 1797 καί 1832, στόν τύπο τῆς γραφῆς ἐνταλτηρίου γράμματος καί συμμαρτυρίας (πρβλ. ΑΕ, φ. 307ν-308r, 308ν μέ Νέον Ἐπιστολάριον..., Βενετία - Γλυκῆς 1797, σ. 49, 59 καί Ἐπιστολάριον περιέχον διαφόρους χαρακτήρας..., Βενετία - Γλυκῆς 1832, σ. 49, 59 (γιά τίς ἀνωτέρω ἐκδόσεις βλ. Θ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, ὁ.π., ἀρ. 2153 καί Δ. ΓΚΙΝΗΣ - Β. ΜΕΞΑΣ, *Ἑλληνική Βιβλιογραφία 1800-1863*, τ. Α' 1800-1839, ἐν Ἀθήναις 1939, σ. 325, ἀρ. 2185).

τοῦ περιεχομένου τῶν δύο χειρογράφων εἶναι ποιός εἶναι ὁ πραγματικός συντάκτης τῶν ἔργων. Τό ὄνομα τοῦ Εὐστράτιου Ἰωάννου ἐμφανίζεται ὅπως εἶδαμε καί στά δύο μέρη τοῦ χειρογράφου τῆς ΕΒΕ ἐνῶ τό ἴδιο σέ περιεχόμενο καί ἔκφραση κείμενο τοῦ Ἐπιστολαρίου στό χειρόγραφο τῆς ΑΕ ὑπογράφει ὁ Χαρίτων Μαργαρίτου. Τό ὄνομα τοῦ τελευταίου ὁμως φαίνεται νά ἔχει γραφεῖ μεταγενέστερα, ἔπειτα ἀπό τό σβύσιμο κάποιων λέξεων στή θέση τοῦ ὀνόματος, γι' αὐτό δέν μπορούμε νά ἀποφανθοῦμε χωρίς ἐπιφυλάξεις ἄν πρόκειται γιά τόν ἀντιγραφέα τοῦ ἔργου ἢ πιθανότερα γιά ἐκεῖνον πού θέλησε νά οἰκειοποιηθεῖ τήν πατρότητα τοῦ πονήματος τήν ὁποία θεωροῦμε ὅτι πρέπει νά ἀποδώσουμε στόν Εὐστράτιο Ἰωάννου. Δυστυχῶς κανέναν γνωστό λόγιο καί δάσκαλο δέν ἐντοπίσαμε στήν Ἡπειρωτική βιβλιογραφία μέ τό πλήρες ὄνομα Εὐστράτιος Ἰωάννου, οὔτε στούς συντάκτες ἐπιστολαρίων βρήκαμε σχετικές ἀναφορές. Ὑποθέτουμε ὁμως ὅτι ὁ συντάκτης τῶν πονημάτων εἶναι ὁ Ἰωάννου, τό ὄνομα τοῦ ὁποίου ἀπαντᾷ καί στά δύο μέρη καί ὅτι ὁ γραφέας καί κτήτορας τοῦ χειρογράφου τῆς ΕΒΕ εἶναι ὁ Κωνσταντῖνος Εὐθυμίου, ἄγνωστος καί αὐτός ἀπό ἄλλου⁹. Ὅποια-δήποτε ὑπόθεση γιά ταύτιση μέ τόν Κωνσταντῖνο, ἀδελφό τοῦ ἐπισκόπου Δρυῖνουπόλεως Δοσίθεου καί δάσκαλο ἐκείνη τήν περίοδο στό Ἀργυρόκαστρο¹⁰, εἶναι ἀστήρικτη ἐφόσον δέν ὑπάρχουν τά πλήρη στοιχεῖα τοῦ ὀνόματός του. Ὡς γραφέα καί ἀρχικό κτήτορα τοῦ χειρογράφου τῆς ΑΕ θεωροῦμε τόν Χαρίτωνα Μαργαρίτου/Μαργαρίτη γιά τόν ὁποῖο ὑπάρχουν βιο-

9. Τό ὄνομά του συμπεριλαμβάνεται στούς γραφεῖς τοῦ 18ου αἰώνα. Βλ. Λ. ΠΟΛΙΤΗΣ-ΜΑΡΙΑ ΠΟΛΙΤΗ, Βιβλιογράφοι 17ου -18ου αἰώνα. Συνοπτική καταγραφή, *Δελτίο τοῦ Ἱστορικοῦ καί Παλαιογραφικοῦ Ἀρχείου* 6 (1988-1992), 523. Μεταγενέστερος κτήτορας τοῦ χειρογράφου, ὅπως προκύπτει ἀπό τό σημεῖωμα στό φ. 1r, ὑπῆρξε ὁ Ν. Δόσιος, φ(οιτητής) Φ(ιλοσοφικῆς) Σ(χολῆς), ὁ ὁποῖος ὡς φιλόλογος δίδαξε στό Ἰάσιο στά τέλη τοῦ 19ου μέ ἀρχές τοῦ 20ου αἰώνα (βλ. ΧΑΡ. ΚΑΡΑΝΑΣΙΟΣ, *Φιλοσοφικά καί ἐπιστημονικά ἑλληνικά χειρόγραφα στήν πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη «Μ. Ἐμινέσκου» τοῦ Ἰασίου, στόν τόμο Νεοελληνική Φιλοσοφία*, ἐπιμ. Κ. Βουδούρης, Ἀθήνα 2000, σ. 136, σμ. 21).

10. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Βιογραφική συλλογή λογίων τῆς Τουρκοκρατίας*, Εἰσαγωγή - ἐπιμέλεια Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἰωάννινα 1960, σ. 101.

γραφικές εἰδήσεις καί ὁ ὁποῖος κατά τή γνώμη μας ἐμπλούτισε τό χειρόγραφο μέ προσωπικά του κείμενα, χρησιμοποιώντας το πιθανόν καί ὁ ἴδιος ὡς διδακτικό ἐγχειρίδιο.

Ὁ Χαρίτων Μαργαρίτης εἶναι γνωστός ὡς δάσκαλος τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς τῆς Δροβιανῆς¹¹. Ὁ Ἀραβαντινός, ὡς δάσκαλο στή Δροβιανῆ, τό χρονικό διάστημα πού ἐξετάζουμε, ἀναφέρει τόν Δροβιανίτη ἱερέα Χαρίτωνα, μαθητή τοῦ Κοσμᾶ Μπαλάνου, ὁ ὁποῖος στά τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του ὑπηρετήσε ὡς ἡγούμενος στό μετόχι τῆς μονῆς Δρυάνου στό Ἰάσιο¹². Ὄντως στό χειρόγραφο ὑπάρχουν μνεῖες ὀνομάτων πού τό τοποθετοῦν στό περιβάλλον τῆς Δροβιανῆς καί γι' αὐτό πιστεύουμε ὅτι τό χειρόγραφο τῆς ΑΕ συνδέεται μέ τόν ἱερωμένο Δροβιανίτη δάσκαλο, παρότι δέν ἔχουμε σέ αὐτό ρητή δήλωση τῆς ἱερατικῆς του ιδιότητος. Σύμφωνα πάλι μέ τή μαρτυρία τοῦ Ἀραβαντινοῦ, στόν δάσκαλο Χαρίτωνα ἀνήκε «ιδιόχειρον ἀντίγραφον ἐπιστολῶν διαφόρων φίλων του καί ἴδιαι του ἑλληνιστί γεγραμμένα»¹³. Δυστυχῶς δέν γνωρίζουμε πού καί πότε ὁ συγγραφέας εἶχε δεῖ τό συγκεκριμένο χειρόγραφο τοῦ Χαρίτωνα καί δέν μπορούμε νά συνδέσουμε τό περιεχόμενό του μέ τό περιεχόμενο τοῦ δικοῦ μας χειρογράφου. Ὑποθέτουμε ὅτι ὁ Δροβιανίτης ἱερέας Χαρίτων ταυτίζεται μέ τόν γραφέα ἑνός ἀχρονολόγητου, δυστυχῶς, χειρογράφου τοῦ Ἑλληνικοῦ Γυμνασίου Ἀδριανούπολης ὅπου ἀναφέρεται ὡς «*Χαρίτων ἐλάχιστος ἀναγνώστης ἐκ παλαιᾶς Ἡπείρου, ἐκ τῆς κώμης Δροβιανῆς, ... ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τοῦ Ἀργυροκάστρου*»¹⁴. Ἡ εὔρεση τοῦ χειρογράφου τῆς Ἀδριανούπολης θά ἔλυνε ὀπωσδήποτε τίς ἀπορίες μας σχετικά μέ τόν γραφέα τοῦ χειρογράφου τῆς Ἀναγνωστικῆς καί συνακόλουθα

11. ΤΡ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, *Ἡ παιδεία ἐπί Τουρκοκρατίας*, τ. Α', ἐν Ἀθήναις 1936, σ. 184. Γιά τό σχολεῖο τῆς Δροβιανῆς, ὅ.π., σ. 179, 183-184. Β. ΜΠΑΡΑΣ, *Τό Δέλβινο τῆς Βορείου Ἡπείρου καί οἱ γειτονικές του περιοχές Ἀργυροκάστρου, Χειμάρρας, Πωγωνίου, Φιλιππῶν, Παραμυθίας κλπ.*, Πρόλογος καί ἐπιμέλεια Λ. Ι. Βρανούση, Ἀθήναι 1966, σ. 301-302.

12. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, ὅ.π., σ. 215. Βλ. καί Β. ΜΠΑΡΑΣ, ὅ.π., σ. 302.

13. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, ὅ.π., σ. 215.

14. Β. Κ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, Οἱ κώδικες τῆς Ἀδριανουπόλεως, *Byzantinische Zeitschrift* 14 (1905), 609-610. Λ. ΠΟΛΙΤΗΣ-ΜΑΡΙΑ ΠΟΛΙΤΗ, ὅ.π., σ. 638.

θά βοηθοῦσε γιά τήν ἀνεπιφύλακτη ἤ ὄχι ταύτιση τοῦ ἱερέα Χαρίτωνα καί τοῦ Χαρίτωνα Μαργαρίτη¹⁵.

Τό ὄνομα Χαρίτων ἀπαντᾷ ἐπίσης στό χειρόγραφο στή θέση τοῦ ὀνόματος τοῦ συντάκτη μίας ἐπιστολῆς μέ ἡμερομηνία 25 Μαρτίου 1799, ἡ ὁποία προτάσσεται τοῦ προλόγου. Ἡ ἐπιστολή σταχώθηκε στό χειρόγραφο, ὡς δεῖγμα πιθανόν ἐπιστολικοῦ τύπου, καί σέ αὐτήν ὁ Χαρίτων ἐκφράζει τίς εὐχαριστίες του σέ κάποιον ἐλλόγιμο ἱερέα Ζῆσο, γιά τίς παραμυθητικές ἐπιστολές πού εἶχε λάβει ἀπό τόν τελευταῖο μέ ἀφορμή τό βαρῦτατο πένθος πού μᾶλλον εἶχε πλήξει τίς οἰκογένειες καί τῶν δύο. Τό περιεχόμενο τῆς ἐπιστολῆς εἶναι ἀρκετά ἐνδιαφέρον καθώς μεταφέρει βιογραφικές εἰδήσεις γιά τόν Χαρίτωνα. Ἔμμεσα πληροφοροῦμαστε ὅτι ἐκείνη τήν ἐποχή ζοῦσε μακριά ἀπό τήν πατρίδα του, εἶχε πνευματικά ἐνδιαφέροντα ἢ ἐνασχόληση καί ἦταν ἔγγαμος μέ παιδιά τά ὁποῖα ἔχασε, ἄγνωστο πῶς. Ἡ ἀναφορά τῶν δύο ὀνομάτων τοῦ Χαρίτωνα καί τοῦ ἱερέα Ζήσου μαζί, τά ὁποῖα εἶναι γνωστά στήν Ἑπειρωτική βιβλιογραφία, μᾶς ἐπιτρέπει νά ὑποθέσουμε ὅτι πρόκειται γιά τούς δύο Δροβιανίτες δασκάλους, τόν Χαρίτωνα Μαργαρίτη καί τόν ἱερέα Ζήση, δάσκαλο στή Σχολή τῆς Δροβιανῆς τό διάστημα 1778-1821¹⁶.

Γιά τόν Εὐστράτιο Ἰωάννου μόνο ὑποθέσεις μπορούμε νά διατυπώσουμε, στηριζόμενοι στόν συλλογισμό ὅτι ὁ συντάκτης κειμένων χρηστικῶν καί χρήσιμων γιά μαθητές εἶναι δάσκαλος πού δρᾷ ἐκείνη τήν ἐποχή στή συγκεκριμένη περιοχὴ. Γνωστός δάσκαλος λοιπόν πού πληροῖ αὐτές τίς προϋποθέσεις εἶναι ὁ ἱερομόναχος Εὐστράτιος ἀπό τό Μπιθοκούκι τῆς Ἀλβανίας,

15. Δυστυχῶς δέν κατόρθωσα νά ἐντοπίσω τό συγκεκριμένο χειρόγραφο. Τό ἀναζήτησα μέ βάση τό περιεχόμενό του (Νομοκάνοντας) στή συλλογὴ τοῦ Ταμεῖου Ἀνταλλαξίμων τοῦ Μουσείου Μπενάκη, ὅπου συμβουλευτήκα τόν πρόχειρο ἀλλά χρηστικό κατάλογο τῆς συλλογῆς. Εἶδα ἐπίσης σέ μικροφίλμ κάποια χειρόγραφα μέ νομοκανονικό περιεχόμενο πού προέρχονται ἀπό τήν Ἀδριανούπολη καί βρίσκονται στά Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους. Τό χειρόγραφο δέν βρίσκεται οὔτε στή συλλογὴ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου πού ἀπαρτίστηκε ἀπό τά κειμήλια τῶν προσφύγων (βλ. Δ. Ι. ΠΑΛΛΑΣ, *Κατάλογος χειρογράφων τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν. Μέρος Τρίτον*, Ἀθῆναι 1955).

16. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, ὅ.π., σ. 58-59. ΤΡ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, ὅ.π., σ. 179, 183-184.

μαθητῆς τοῦ Κοσμᾶ Μπαλάνου, δάσκαλος σέ διάφορες πόλεις καί στήν Ἄρτα τό ἔτος 1770¹⁷. Ὁ συντάκτης τοῦ Ἐπιστολαρίου γνώριζε σίγουρα τή Σχολή τῆς Ἄρτας, τούς μαθητές τῆς ὁποίας ἐπιλέγει ὡς παράδειγμα γιά τόν τίτλο ἐπιστολῆς «*Τίτλοι εἰς φίλους ὁμοίους σοι σπουδάζοντας... Τοῖς φιλομούσοις καί λογιωτάτοις μαθηταῖς τῆς ἐν τῇ περιφήμῳ Ἄρτῃ σχολῆς δεῖνι καί δεῖνι (ὁ δεῖνα: ΕΒΕ), τήν τῶν εὐλογημένων (ἐνηργημένων: ΕΒΕ) ἐπίτευξιν*» (ΕΒΕ 2729, φ. 295r. ΑΕ, φ. 262r)¹⁸.

Σχετικά μέ τόν χρόνο γραφῆς τῶν δύο χειρογράφων, παρόλο πού στόν τίτλο τοῦ Ἐπιστολαρίου ἀπαντᾶ ἡ κοινή ἡμερομηνία 20 Μαρτίου 1783, διατηροῦμε ἀρκετές ἐπιφυλάξεις. Ἡ ἀναφορά τῆς ἡμερομηνίας 10 Φεβρουαρίου 1783 πρίν ἀπό τό ὄνομα τοῦ θεωρούμενου ὡς γραφέα Κωνσταντίνου Εὐθυμίου στό χειρόγραφο τῆς ΕΒΕ μᾶς ὀδηγεῖ στήν ὑπόθεση ὅτι ἡ γραφή τοῦ χειρογράφου ξεκίνησε τότε καί ἡ ἀντιγραφή τοῦ Ἐπιστολαρίου στίς 20 Μαρτίου 1783. Τήν ἴδια ἡμέρα εἶναι περίεργο νά ξεκίνησε καί ἡ ἀντιγραφή τοῦ χειρογράφου τῆς ΑΕ, ἐκτός καί ἂν βρεθεῖ κάποια εἶδηση πού νά στηρίζει τήν ὑπόθεση γιά κοινή μαθητεία τῶν δύο γραφέων στόν ἴδιο δάσκαλο καί συνακόλουθα γιά ταυτόχρονη καταγραφή μαθημάτων ἢ γιά ταυτόχρονη ἀντιγραφή διδασκτικῶν βοηθημάτων. Ὑποθέτουμε ὅτι ἡ ὁ γραφέας τοῦ χειρογράφου τῆς ΑΕ ἀντέγραψε ἀπό τό χειρόγραφο τῆς ΕΒΕ ἢ καί οἱ δύο ἀντιγράφουν ἀπό ἓνα τρίτο πρωτότυπο.

Σχετικά μέ τή χρονολόγηση τῶν διαφορῶν ἐνοτήτων τοῦ Ἐπιστολαρίου τῆς ΑΕ παρατηροῦμε ὅτι, παρόλο πού σύμφωνα μέ τό βιβλιογραφικό σημείωμα γράφτηκε τό 1783, στά παραδείγματα χρησιμοποιοῦνται χρονολογίες προγενέστερες ὅπως 1755 (φ. 303r), 1777 (φ. 331v) ἀλλά καί μεταγενέστερες 1786, 1787 (φ. 326v, 331r ἀντίστοιχα). Ἄν τά παραδείγματα δέν εἶναι τυχαῖα, τοῦτο σημαίνει ὅτι στό Ἐπιστολάριο ἀντέγραφαν ἔτοιμα παρα-

17. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, ὅ.π., σ. 60-61.

18. Γιά τή Σχολή τῆς Ἄρτας βλ. ΤΡ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, ὅ.π., σ. 168-170. Ι. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, *Ἡπειρωτικά Ἀγαθοεργήματα καί ἄλλα δημοσιεύματα*, τ. Α΄, Ἰωάννινα 1971, σ. 101-102. Ἐπίσης ΣΕΡΑΦΕΙΜ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ Ο ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, *Δοκίμιον Ἱστορικόν Περί Ἄρτης καί Πρεβέζης*, ἐν Ἀθήναις 1884 (ἀνατύπωση, Ἄρτα 1986), σ. 208-209.

δείγματα από παλαιότερα κείμενα και ότι και αργότερα (μετά τις 20 Μαρτίου 1783) συνέχιζαν νά προσθέτουν κείμενα. Παρατηρούμε ακόμα ότι στά δύο χειρόγραφα, σέ ίδια κείμενα, όπου υπάρχουν ήμερομηνίες, αυτές είναι διαφορετικές. Έτσι στά υποδείγματα χρεωστικής όμολογίας και όμολογίας συντροφίας τό χειρόγραφο τής ΕΒΕ δίνει ήμερομηνίες 5 και 6 Ιουνίου 1783 ενώ τό χειρόγραφο τής ΑΕ 20 Μαρτίου 1784 (ΕΒΕ 2729, φ. 323v, 324r. ΑΕ, 325rv).

Γεγονός όμως είναι ότι τά δύο χειρόγραφα δέν είναι τά μοναδικά μέ τήν ίδια θεματολογικά διάταξη περιεχομένου, προερχόμενα από τόν ίδιο βορειοηπειρωτικό χώρο, αφού γνωρίζουμε ήδη ακόμα ένα τρίτο. Πρόκειται για ένα άλλο βορειοηπειρωτικό χειρόγραφο, τό όποιο έως τό έτος 1915 υπήρχε στή μονή τής Κάμενας τοῦ Δελβίνου και τό όποιο, σύμφωνα μέ τό έκδεδομένο βιβλιογραφικό του σημείωμα, γράφτηκε επίσης στό Άργυροκάστρο στις 25 Οκτωβρίου 1786 από τόν Άργυροκαστρίτη Δημήτριο Χρήστου Βασιλείου¹⁹. Τό χειρόγραφο σύμφωνα μέ τόν τίτλο του πού αναγράφεται στήν πρώτη σελίδα περιέχει «*Περιφραστάριον, ήτουν περιφράσεων συλλογή, τοῖς φιλολόγοις τῶν νέων, ... οὗ τῷ τέλει προστέθηται και μικρά επιστολιμαῖα έκθεσις ... υποτιθεμένη. ΑΨΠΣ' όκτωβρίου κέ'. Εν Άργυροκάστω*» ενώ ό τίτλος τοῦ Έπιστολαρίου είναι όμοιος μέ τῶν δύο άλλων χειρογράφων μέ διαφορετική μόνο ήμερομηνία, δηλωτική τής αντιγραφῆς του: «*Έπιστολάριον πρόχειρον τοῖς φιλομαθέσι τῶν νέων ... ἀνηκόντων τῇ ἐπιστολῇ. ΑΨΠΣ' όκτωβρίου κέ' Άργυροκάστρω*».

Παρόλο πού πρός τό παρόν δέν μπορούμε νά αποφανθοῦμε μέ βεβαιότητα για τό πρωτότυπο κείμενο και για τόν τρόπο αντιγραφῆς και διάδοσῆς του μπορούμε νά υποστηρίξουμε ότι τό περιεχόμενο τῶν ἀνωτέρω χειρογράφων μαρτυρεῖ τή διάδοση

19. Βλ. σύντομη περιγραφή τοῦ χειρογράφου εἰς ΠΑΝ. Η. ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ, ό.π., σ. 94-95. Άναφορά τοῦ χειρογράφου τής Κάμενας υπάρχει και στις καταγραφές τῆς κινητῆς περιουσίας τῆς μονῆς στό κατάστιχό της μέ τήν ένδειξη: «χειρόγραφον περιφράσεων, έν περιφρασάριον χειρόγραφον, περιφραστικόν φιλολογικόν χειρόγραφον», βλ. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ, Τό κατάστιχον τοῦ μοναστηριοῦ Κάμενας, *Νέος Έλληνομνημων* 11 (1914), 51.

τοῦ ἔργου τοῦ Εὐστρατίου καί τή χρησιμοποίησή του τή συγκριμένη χρονική περίοδο ἀπό μαθητές, πιθανόν τοῦ Ἑλληνικοῦ Σχολείου τῆς πόλης τοῦ Ἀργυροκάστρου²⁰, τίς μαθησιακές ἀναγκες τῶν ὁποίων κάλυπτε ἡ ἀντιγραφή τῶν χειρογράφων. Γιά τήν ἐποχή πού μᾶς ἐνδιαφέρει γνωρίζουμε ὅτι στό Ἀργυροκάστρο λειτουργοῦσε ἡ Ἑλληνική Σχολή, ἡ ὁποία βρισκόταν στήν περιοχή τῆς ἐκκλησίας τοῦ Παντοκράτορα. Ἡ οἰκοδομή της ξεκίνησε τό 1756 καί ὀλοκληρώθηκε τό 1768, σύμφωνα μέ ἔγγραφα πού σώζονταν στόν Κώδικα τῆς Ἐπισκοπῆς Δρυϊνουπόλεως καί Ἀργυροκάστρου. Ἡ Σχολή συντηροῦνταν ἀπό δωρεές καί κληροδοτήματα διαφόρων ἀπό τά ὁποῖα καλυπτόταν ὁ μισθός τοῦ δασκάλου²¹. Στόν τίτλο τοῦ Περιφρασαρίου δηλώνεται ὅτι εἶναι «*μάλιστα ἀναγκαῖον τοῖς φιλολόγοις τῶν νέων*», «*μάλα χρήσιμον καί εἰς τήν τῆς εὐφραδείας προσπόρισιν*», ἐνῶ στόν τίτλο τοῦ Ἐπιστολαρίου ἀναφέρεται ὅτι εἶναι ἔργο «*πρόχειρον τοῖς φιλομαθεῖσι τῶν νέων*» καί ὅτι συντάχτηκε «*κατά τήν τωρινήν χρῆσιν*». Ἡ πρόθεση τοῦ συντάκτη τῶν ἔργων – διδακτικῶν βοηθημάτων διατυπώνεται μέ εὐκρίνεια στό κείμενο τῶν προλόγων. Τό Περιφρασάριο ἀφιερώνεται στούς φιλομαθεῖς νέους πού σπουδάζουν τήν ἑλληνική γλώσσα καί συναντοῦν πολλές δυσκολίες στήν κατανόησή της. Ὁ συντάκτης τοῦ ἔργου μιλάει γιά τόν μόχθο καί τίς ἐπίμονες προσπάθειες τῶν νέων προκειμένου νά κατακτήσουν τή γνώση τῆς ἑλληνικῆς, ἐπιβεβαιώνει τήν καθημερινή μαθητεία κοντά σέ δασκάλους, ἀναφέρει τή διδασκαλία τῆς σχεδογραφίας πού κατατρύχει τίς νεανικές ψυχές²². Συμμεριζόμενος ὅλες αὐτές τίς δυσχέρειες στή σπουδή, «*οὐχ ἦττον οἰδέναί μέντοι δοκῶ καί τοῦ σπουδαζομένου, ὅσον μεθ' ἑαυτοῦ ἐπιφέρεται, τό δυσχερές, τραχύ τε καί δυσκαταμάθητον, τόν λαβυρινθώδη, καί τῶν καθ' ἡμᾶς φωνῶν πάντη ἀλλότριον, καί*

20. Γιά τά σχολεῖα τοῦ Ἀργυροκάστρου βλ. ΤΡ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, ὁ.π., σ. 185-187. Β. ΜΠΑΡΑΣ, ὁ.π., σ. 288-295.

21. Βλ. ΠΑΝ. Η. ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ, Σύνοψις τοῦ κώδικος τῆς Ἐπισκοπῆς Δρυϊνουπόλεως καί Ἀργυροκάστρου, *Ἡπειρωτικά Χρονικά* 5 (1930), 86-91.

22. Γιά τό περιεχόμενο τῆς σχεδογραφίας βλ. Η. HUNGER, *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Ἡ λόγια κοσμική γραμματεία τῶν Βυζαντινῶν*, τ. Β', Ἀθήνα 1992, σ. 392-402.

παρηλλαγμένον τῆς διαλέκτου ἰδιωτισμόν, οἷος ὄσπου δια τῆς πείρας αὐτῆς ὄραν ἐκάστω ἔξεστι», ἔσπευσε νά συγκεντρώσει διάφορα παραθέματα ἀπό ἀρχαίους συγγραφείς καί ρήτορες τά ὁποῖα ἐνέταξε στό ἔργο του γιά νά διευκολύνει τούς νέους στή λεκτική διατύπωση τῶν σκέψεών τους, στή μελέτη τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἐν γένει. Ὁ λόγος τοῦ συντάκτη εἶναι στομφώδης, οἱ ἐκφράσεις γιά τή «φωνή τῆς Ἑλλάδος» ποικίλες, ἡ ἀγάπη καί ἡ ἔγνοια του γιά τίς σπουδές τῶν μαθητῶν του ἔκδηλη καί ἀποκαλυπτόμενη σέ κάθε του λέξη. Οἱ συνώνυμες φράσεις ἔχουν θηρυνεῖ μέ ἐπιμέλεια μέσα ἀπό τά κείμενα τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καί εἰδικά λεξικά καί ἀξίζει νά γίνει εἰδική μελέτη γιά τήν ἀπόδοση τῶν παραθεμάτων σέ συγκεκριμένους συγγραφείς γιά νά ἐλεχθεῖ ἡ προτίμηση τοῦ συντάκτη καί νά ἀποτιμηθεῖ τό ἐγχείρημά του. Ὁ πρόλογος τοῦ Περιφρασαρίου κλείνει μέ τήν εὐχή τοῦ συντάκτη «Θεός δέ λιπαρᾶ γαλήνη πομποστολήσειεν ὑμῶν τό τῆς μελέτης σκάφος εἰς λιμένα πανεύδιον τῆς τῶν ποθουμένων ἐπιτεύξεως». Ἡ ἔκφραση ὑπάρχει καί στό κείμενο τοῦ Περιφρασαρίου, στό λῆμμα «εὐχή εἰς σπουδάζοντα» (EBE 2729, φ. 103r), καί προέρχεται ἀπό ἔργο τοῦ Ψευδο-Λουκιανοῦ.

Ὁ πρόλογος τοῦ Ἐπιστολαρίου ἀφιερώνεται ὁμοίως στούς «εὐμενεῖς ἀναγνώστες» τοῦ ἔργου καί ἀπευθύνεται στούς «φιλομαθεῖς νέους», τούς ὁποίους στό τέλος ὁ συντάκτης τούς ἀποκαλεῖ «τοῦ ὀρθοδόξου γένους καύχημα». Ὁ συντάκτης ἐξαίρει τήν ἀνάγκη καί τή δύναμη τῆς ἐπιστολῆς μέ τρόπο γλαφυρό καί μέ ἀξιοπρόσεκτα παραδείγματα ἀπό τήν ἀρχαιοελληνική καί τή χριστιανική γραμματεία. Ὁ τόνος του εἶναι ρητορικός, οἱ ἐκφράσεις του ὑπερβολικές καί ὁ ἐνθουσιασμός γιά τό γραμματολογικό εἶδος πού πρόκειται νά διδάξει στούς μαθητές του ἀπροκάλυπτος. Τό Ἐπιστολάριο πού παρέδιδε στούς μαθητές του ἦταν ἕνα χρηστικό κείμενο ἀφοῦ ἡ διδασκαλία τῆς ἐπιστολογραφίας ἀποτελοῦσε τμήμα τοῦ προγράμματος τῶν σχολείων τῆς Τουρκοκρατίας²³.

Σημαντικά εἶναι στά δύο χειρόγραφα τά ὀνόματα τόπων καί προσώπων πού ἀναφέρονται γιά νά κάνουν τά χρησιμοποιού-

23. Βλ. ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΣΚΑΡΒΕΛΗ - ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, ὅ.π., σ. 79-87.

μενα παραδείγματα ἀληθοφανῆ καί πειστικά ὅταν δέν πρόκειται βέβαια γιά πραγματικά κείμενα. Ὁ συντάκτης τοῦ Ἐπιστολαρίου στήν ἐνότητα τοῦ ἔργου του πού ἀναφέρεται στούς τρόπους μέ τούς ὁποίους ἀπευθυνόμαστε, ὑπογράφουμε καί προσφωνοῦμε τούς φίλους, ἀρχιερεῖς, ἱερεῖς, καθηγουμένους, ἄρχοντες καί ἐμπόρους δίνει διάφορα παραδείγματα μέ πρόσωπα ἄλλοτε εἰκονικά, ἢ πού δέν ὀνομάζονται, καί ἄλλοτε μέ πρόσωπα πραγματικά. Ἀρχικά στή θέση τοῦ ὀνόματος χρησιμοποιεῖ τήν ἔκφραση «ὁ δεῖνα», «ὁ τίτζιος» κλπ., πού συναντᾶμε καί στά ἔντυπα ἐπιστολάρια. Ἀπό τήν ἐνότητα «Ἡ ἐπιγραφή πρός πρωτοσύγγελον ἢ πνευματικόν ἢ ἡγούμενον ἢ ἀπλῶς ἱερομόναχον...» (ΑΕ, φ. 283r. - ΕΒΕ 2729, φ. 317v) καί στή συνέχεια, στά παραδείγματα χρησιμοποιοῦνται συγκεκριμένα ὀνόματα ἀποδεκτῶν τῶν ἐπιστολῶν, τά ὁποῖα εἶναι πραγματικά καί ἀνταποκρίνονται σέ ὀνόματα προσώπων τοῦ περιβάλλοντος τοῦ συντάκτη. Τά πρόσωπα αὐτά προέρχονται ἀπό τό εὐρύτερο ἐκκλησιαστικό καί μοναστικό περιβάλλον τῆς περιοχῆς τῆς Δροβιανῆς καί τοῦ Ἀργυροκάστρου. Στά ὑποδείγματα, οἱ ὑποθετικοί συντάκτες τῶν ἐπιστολῶν εἶναι στήν πλειοψηφία μοναχοί ἢ γενικά ἱερωμένοι πού γράφουν σέ ἄλλους ὑποδεέστερους ἢ ἀνώτερους στήν τάξη καί γ' αὐτό καί οἱ ἀρμόζουσες προσφωνήσεις. Σέ μία μόνο περίπτωση, σέ παράδειγμα ἐπιστολῆς στό χειρόγραφο τῆς ΑΕ, χρησιμοποιεῖται ὡς ἀποστολέας γυναικεῖο πρόσωπο (ΑΕ, φ. 291rv), γεγονός ἀξιοπρόσεκτο, πιθανόν ὅμως ὁ συντάκτης τοῦ συγκεκριμένου παραδείγματος νά ἤθελε νά καλύψει μέ τήν περίπτωση αὐτή καί τίς ἀνάγκες τῶν γυναικείων μοναστικῶν ἀδελφοτήτων.

Στίς ἐπιγραφές τῶν ἐπιστολῶν ἀναφέρονται ὁ πρωτοσύγγελος τοῦ ἐπισκόπου Δρυϊνουπόλεως Θεοδοσίος ὁ ἱερομόναχος Ἰωαννίκιος ὁ ἱερομόναχος Δαμασκηνός ὁ καθηγούμενος τῆς μονῆς Δρυάνου ἱερομόναχος Μεθόδιος (ΑΕ, φ. 283r. ΕΒΕ 2729, φ. 317v-318r), γνωστός ἀπό τά σημειώματα καί ἄλλου χειρογράφου πού προέρχεται ἀπό τή μονή Δρυάνου²⁴, ὁ καθηγούμενος τῆς

24. Ἀναφέρομαι στό χειρόγραφο τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου ἀρ. 163, τό ὁποῖο παραδίδει στά σημειώματά του τά ὀνόματα τοῦ ἡγουμένου, τό 1799,

μονής της Θεοτόκου Τριμπούκη ιερομόναχος Μεθόδιος (ΑΕ, φ. 283ν. ΕΒΕ 2729, φ. 318r)²⁵. ὁ πρωτοψάλτης τῆς ἐπισκοπῆς Ἀργυροκάστρου Ἰωάννης (ΑΕ, φ. 284ν. ΕΒΕ 2729, φ. 319r) ὁ ἄρχοντας καί προεστῶς τῶν Ἰωαννίνων Ἀναστάσιος Δρόσος (ΑΕ, φ. 284ν. ΕΒΕ 2729, φ. 319ν), πατέρας τοῦ Γεωργίου Δρόσου²⁶. ὁ γνωστός ἔμπορος Ἀλέξιος Κρομμύδης (δ.π.), ὁ ὁποῖος, γνωστός καί ὡς Κρομμύδας, ἦταν γιὸς τοῦ Γιαννιώτη Στέφανου Κρομμύδη καί ἀπαντᾷ σέ διάφορα ἔγγραφα τὰ ἔτη 1777-1789 ἐνῶ τό ἔτος 1793 ἀπαντᾷ μέ τήν ιδιότητα τοῦ προεστῶτος καί προκρίτου²⁷. Ἀκόμα, ὁ ἰατρός Γιακουμῆς (δ.π.), πού ὑπηρετοῦσε στό Λάμποβο, καί ὁ ιερομόναχος Ἱερεμίας (ΑΕ, φ. 283ν), ὁ ὁποῖος δέν ἀποκλείεται νά ταυτίζεται μέ τόν μαθητή τοῦ Μπαλάνου ἀπό τό Ἀργυροκάστρο, πού τό 1788 ἦταν διευθυντής στή Σχολή τῆς Ἄνω Δροβιανῆς, ὅταν στήν Κάτω Δροβιανή στήν ἀντίστοιχη θέση ἦταν ὁ φίλος του καί συμμαθητής ἱερέας Ζήσης ὁ Δροβιανίτης²⁸. Ἐπίσης ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα τοῦ μητροπολίτη Ἰωαννίνων καί ἐξάρχου Κερκύρας Μακαρίου²⁹ καθῶς

Μεθοδίου καθῶς καί τῶν ιερομόναχων Κυρίλλου καί Ἰωαννικίου, ὀνόματα πού ἀναφέρονται καί στό χειρόγραφο τῆς Ἀναγνωστικῆς (Δ. Ι. ΠΑΛΛΑΣ, δ.π., σ. 46-48). Σχετικά μέ τήν ταύτιση τοῦ ἡγουμένου Μεθοδίου τοῦ 1799 μέ τόν ιερομόναχο Μεθόδιο τόν Κερκυραῖο, πού ἀπαντᾷ στή μονή Δρυάνου τό 1796 (βλ. σημ. 3), δέν μπορῶ νά διατυπώσω καμία ὑπόθεση, ἐφόσον δέν ἔχω ἄλλα στοιχεῖα. Γιά τή μονή Δρυάνου βλ. Γ. ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ, *Μνημεῖα Ὁρθοδοξίας στήν Ἀλβανία*, Ἀθήνα 1994, σ. 50-51 καί Κ. Γ. ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ, δ.π., σ. 296, σημ. 11.

25. Ἡ μονή Τριμπούκη προφανῶς εἶναι ἡ μονή τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στό χωριό Τερμπούκι στή μητρόπολη Δρυϊνουπόλεως (Β. ΜΠΑΡΑΣ, δ.π., σ. 240).

26. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, δ.π., σ. 59.

27. ΙΩ. ΦΙΛΙΤΗΣ, Ἡ οἰκογένεια Κρομμύδη ἢ Κρομμύδα, *Ἡπειρωτικά Χρονικά* 3 (1928), 215-216.

28. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, δ.π., σ. 71. ΤΡ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, δ.π., σ. 184. Β. ΜΠΑΡΑΣ, δ.π., σ. 301.

29. Ὁ Μακάριος ἐκλέχτηκε τό 1780 (ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ, Παραμυθίας καί Πάργας, Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἰωαννίνων, *Ἡπειρωτικά Χρονικά* 3 (1928), 39-40. ΓΕΡΜΑΝΟΣ, Μητροπολίτης Σάρδεων, Ἐπισκοπικοί κατάλογοι τῶν ἐν Ἡεῖρω καί Ἀλβανία ἐπαρχιῶν τοῦ Πατριαρχείου Κ/πόλεως, *Ἡπειρωτικά Χρονικά* 12 (1937), 70).

καί τοῦ ἐπισκόπου Δρυϊνουπόλεως καί Ἀργυροκάστρου Δοσιθέου (ΑΕ, φ. 260r. ΕΒΕ 2729, φ. 292v-293r)³⁰, ἐνῶ ἐκεῖνος πού συνέταξε τὰ παραδείγματα στό χειρόγραφο τῆς Ἀναγνωστικῆς, στήν περίπτωση ὑποδείγματος ὁμολογίας ἀρχιερέα σέ περίπτωση δανεισμοῦ χρημάτων, χρησιμοποίησε τό ὄνομα τοῦ μητροπολίτη Ἰωαννίνων Παΐσιου (ΑΕ, φ. 305v), ὁ ὁποῖος ἐκλέχτηκε τό 1773 ἢ κατ' ἄλλους τό 1776 καί καθαιρέθηκε τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1780³¹.

Ἡ ἀναφορά τῆς πόλης τοῦ Ἀργυροκάστρου, ὡς δήλωση τόπου στά διάφορα παραδείγματα, ἀπαντᾷ συχνά στό χειρόγραφο τῆς ΑΕ στά φύλλα 304r, 339r καί ἄλλοῦ. Τά ὀνόματα τῶν συνοικιῶν του, Παλιουρωτός, Παλαιοπάζαρον καί Πλάκα, χρησιμοποιοῦνται ὡς παράδειγμα ἀπαρίθμησης τῶν μερῶν ἐνός πράγματος ἀντί τοῦ ὅλου στήν περίπτωση τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ ἐπιγράμματος. Τά ἀνωτέρω ὀνόματα ἀνταποκρίνονται ὄντως σέ συνοικίες (μαχαλάδες) τοῦ Ἀργυροκάστρου³². Ὁμοίως σέ κείμενο σύμβασης μαθητείας (ΑΕ, φ. 321v) ἀναφέρονται οἱ «βαροσλεῖδες», οἱ κάτοικοι τοῦ Βαροσίου, ἄλλης συνοικίας τοῦ Ἀργυροκάστρου³³. Ἡ ἀνωτέρω σύμβαση μαθητείας χαρακτηρίζεται ὡς γράμμα συμφωνητικό καί ὑποσχετικό καί συμβαλλόμενοι εἶναι οἱ «βαροσλεῖδες» μέ κάποιον δάσκαλο τῶν ἐλληνικῶν μαθημάτων. Τό ὄνομα τοῦ δασκάλου δέν ἀναφέρεται, ὀρίζεται ὁμως ὁ ἐτήσιος μισθός του σέ διακόσια ἐβδομήντα γρόσια. Ὁ δάσκαλος ὑποχρεωνόταν νά φροντίσει γιά τόν ἐγγραμματισμό τῶν παιδιῶν ἀλλά καί γιά τήν ἠθική τους καλλιέργεια³⁴.

Στά παραδείγματα τῶν ἐπιστολῶν, πού παρατίθενται μόνο

30. Ὁ Δοσίθεος, ἀρχιδιάκονος πρὶν τῆς Μητροπόλεως Ἰωαννίνων, ἐκλέχτηκε τό 1760 (βλ. ΓΕΡΜΑΝΟΣ, Μητροπολίτης Σάρδεων, ὅ.π., σ. 57. Ἐπίσης ΠΑΝ. Η. ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ, Σύνοψις ..., σ. 76-83).

31. ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ, Παραμυθίας καί Πάργας, ὅ.π., σ. 39. ΓΕΡΜΑΝΟΣ, Μητροπολίτης Σάρδεων, ὅ.π., σ. 69-70.

32. ΠΑΝ. Η. ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ, ὅ.π., σ. 98.

33. ΠΑΝ. Η. ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ, ὅ.π., σ. 86, σμ. 1.

34. Ἡ ἠθική καλλιέργεια τῶν νέων μαζί μέ τήν πνευματική, πρωταρχικό ζητούμενο στή διαπαιδαγώγησή τους, τονιζόταν ἰδιαίτερα στίς συμβάσεις μαθητείας. Βλ. κείμενα συμβάσεων εἰς ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΤΖΙΒΑΡΑ, *Σχολεῖα καί δάσκαλοι στή βενετοκρατούμενη Κέρκυρα*, ἀδημοσίευτη διδ. διατριβή, Τμήμα Ἱστορίας καί Ἐθνολογίας ΔΠΘ 2000.

στό χειρόγραφο τῆς Ἀναγνωστικῆς, ἀναφέρονται ἐπίσης ὀνόματα μοναστηριῶν πού ἀνήκουν στήν περιοχὴ τοῦ Ἀργυροκάστρου καί τοῦ Δελβίνου ἀλλά καί τῆς Ἄρτας. Ἀναφέρονται τὰ μοναστήρια Δρυάνου καί Τριμπούκη, πού ἤδη μνημονεύσαμε ἀνωτέρω, καθὼς καί τὰ μοναστήρια τοῦ Προφήτη Ἡλία, στό χωριό Γεωργουτσάτες τῆς περιοχῆς Δροπόλεως (ΑΕ, φ. 322rν)³⁵ καί τοῦ μοναστηριοῦ τῆς Βλαχιορείνης στήν Ἄρτα (ΑΕ, φ. 303r-304r)³⁶, ἡ ἀναφορά τῆς μοναστικῆς ἀδελφότητος τοῦ ὁποίου χρησιμοποιεῖται στό παράδειγμα ἀπανταχούσας γιά ἐλεημοσύνη.

Ὅπως ἤδη ἔχουμε ἀναφέρει τό χειρόγραφο τῆς Ἀναγνωστικῆς περιέχει ὄλα ὅσα περιέχονται στό χειρόγραφο τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης (προβλ. ΕΒΕ 2729, φ. 3v-326r μέ ΑΕ, φ. 1r-286v, 324v-326v, 306v), συμπληρώνει τό Ἐπιστολάριο μέ ἐπιστολικά παραδείγματα καί μέ κείμενα θεωρητικά περὶ ἐπιστολογραφίας καί ἐπιπλέον περιέχει ἄλλες ἐνότητες, πού δέν εἶναι βέβαια ἄσχετες μέ τὰ ἐνδιαφέροντα ἐνός δασκάλου. Οἱ ἐνότητες αὐτές συμπληρώθηκαν μεταγενέστερα ἀπό τόν ἴδιο πάντα γραφέα τοῦ χειρογράφου, τολμοῦμε νά ὑποθέσουμε τόν δάσκαλο Χαρίτων Μαργαρίτη, καί εἶναι ἓνα θεωρητικό κείμενο γιά τὰ ρητορικά σχήματα πού χρησιμοποιοῦνται γιά τή σύνθεση τῶν ἐπιγραμμάτων καθὼς καί ἐπώνυμα καί ἀνώνυμα ἐπιγράμματα, δίκην ὑποδειγμάτων ἴσως καί προτύπων γιά τήν πρακτικὴ ἄσκηση τῶν μαθητῶν³⁷.

Πρόκειται γιά δεκατρία ἐπιγράμματα, ἀξιόλογες ποιητικὲς συνθέσεις, τὰ ὁποῖα, μαζί μέ ἄλλα κείμενα, ἐκδίδουμε στό Παράρτημα τῆς μελέτης³⁸. Τὰ πρῶτα ἕξι ἐπιγράμματα ὑπογράφον-

35. Ἡ μονὴ τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ Γεωργουτσάτων βρῖσκεται στή θέση Χιλιομόδιον Δρυϊνικοῦ Ὄρους καί χρονολογεῖται ἀπὸ τόν 12ο αἰώνα (Β. ΜΠΑΡΑΣ, ὅ.π., σ. 237). Βλ. καί ΠΑΝ. Η. ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ, Ἐπιγραφαί ..., σ. 61-63.

36. Πρόκειται γιά τή μονή Βλαχερνῶν ἢ Βλαχιόρινας στό χωριό Βλαχιόρινα τῆς Ἄρτας. Βλ. Φ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Ἡ ἐν Ἄρτῃ Ἐκκλησία. Ἀπὸ τῆς ιδρύσεώς της μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων*, Ἀθῆναι 1972, σ. 56-58.

37. Γιά τή διδασκαλία τῶν ἐπιγραμμάτων στά σχολεῖα κατὰ τήν Τουρκοκρατία, βλ. ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΣΚΑΡΒΕΛΗ - ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, ὅ.π., σ. 168-171.

38. Ἡ μελέτη τοῦ μέτρου τῶν ἐπιγραμμάτων καί ἡ παρουσίαση τῆς γλωσσοτεχνικῆς συγκρότησης τῶν ἐπιγραμματοποιῶν ἀποτελοῦν ἀντικείμενο

ται από τον Μοσχοπολίτη Ναούμ Γκούστα και είναι αφιερωμένα στον μητροπολίτη Βελεγράδων, Σπαθίας και Κανίννης Ίωάσαφ και στη μητρόπολή του. Ο Ναούμ Γκούστας (1730-1788) καταγόταν από άρχοντική οικογένεια της Μοσχόπολης και είχε σπουδάσει στη σχολή της πατρίδας του κοντά στους δασκάλους Θεόδωρο Καβαλλιώτη και ιερομόναχο Γρηγόριο, μετέπειτα μητροπολίτη Δυρραχίου³⁹. Άνήκε στον κύκλο των επιγραμματοποιών της Μοσχόπολης που γνώριζαν πολύ καλά την αρχαία ελληνική μετρική⁴⁰ και είναι γνωστός ως συντάκτης ήρωελεγείων⁴¹. Ο μητροπολίτης Βελεγράδων Ίωάσαφ αναφέρεται στην άνωτέρω μητρόπολη από το 1772 έως το 1800, όποτε και καθαιρέθηκε⁴². Τά έπόμενα τέσσερα επιγράμματα υπογράφονται από τον Ίωάννη Δημητριάδη, και από αυτά δύο είναι αφιερωμένα στον μητροπολίτη Δυρραχίου Ευθύμιο, ό όποιος έξελέγη τον Άπρίλιο του 1783 και παρέμεινε έως τον θάνατό του πριν τον Ίανουάριο του 1805⁴³, και δύο στον ιερέα Άναστάσιο, καθηγητή και οίκονόμο Καββίας⁴⁴. Ο επιγραμματοποιός, ό όποιος στη μέν πρώτη σειρά

άλλης μελέτης. Για τή μετρική κατασκευή αρχαιογλωσσων επιγραμμάτων των προηγούμενων αιώνων, βλ. ΗΡ. ΕΜΜ. ΚΑΛΛΕΡΓΗΣ, *Μετρικές παρατηρήσεις σέ αρχαιογλωσσα επιγράμματα Έλλήνων λογίων του 16ου και 17ου αιώνα, Πλάτων 49* (1997), 88-101.

39. Βλ. ΙΩΑΚΕΙΜ ΜΑΡΤΙΝΙΑΝΟΣ, *Ή Μοσχόπολις 1330-1930*. Έπιμέλεια Στ. Κυριακίδου, έν Θεσσαλονίκη 1957, σ. 157, 202. ΘΕΟΦΡ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ, *Μοσχόπολις*, Άθήνα 1975, σ. 69-70.

40. Βλ. ΣΤ. Ν. ΚΕΚΡΙΔΗΣ, *Ή Νέα Άκαδημία της Μοσχόπολης και ή άκτινοβολία της στον βαλκανικό χώρο, Έταιρεία Μακεδονικών Σπουδών. Διεθνές Συμπόσιο Μοσχόπολις. Θεσσαλονίκη 31 Οκτωβρίου - 1 Νοεμβρίου 1996*, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 84, σημ. 24.

41. Βλ. τό *Ήρωελεγειον ήχικόν και άντιστρέφον* στη μοσχοπολίτικη έκδοση του 1746 περί έκπορεύσεως του Άγίου Πνεύματος (ΘΕΟΦΡ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ, ό.π., σ. 52). Όμοίως τό έξάστιχο *Ήρωελεγειον ήχικόν και τό δίστιχο Άντιστρέφον* προς τιμή του δασκάλου του, Θεόδωρου Καβαλλιώτη, στην έκδοση του βιβλίου του τελευταίου «Εισαγωγή Γραμματικής», Μοσχόπολις 1760 (ΕΥΣΤ. Ν. ΚΕΚΡΙΔΗΣ, *Θεόδωρος Άναστασίου Καβαλλιώτης (1718;-1789)*). *Ο διδάσκαλος του Γένους*, Καβάλα 1991, σ. 144, 145).

42. ΓΕΡΜΑΝΟΣ, Μητροπολίτης Σάρδεων, ό.π., σ. 18.

43. ΓΕΡΜΑΝΟΣ, Μητροπολίτης Σάρδεων, ό.π., σ. 60.

44. Για τήν πόλη Καββία ή Καβάγια της Άλβανίας βλ. ΕΥΣΤ. Ν. ΚΕΚΡΙΔΗΣ, *Θεόδωρος Άναστασίου Καβαλλιώτης...*, σ. 29, σημ. 38.

ἐπιγραμμάτων ἀναφέρεται ὡς «*Ἰωάννης Δημητριάδης ὁ ἐκ βοδ[...]*», στή δέ δευτέρη ὡς «*Ἰωάννης Δημητριάδης ὁ καί παιδαγωγός*», δυστυχῶς δέν ταυτίστηκε μέ κανέναν γνωστό δάσκαλο καί ποιητή Δημητριάδη καί γι' αὐτό μόνο ὑποθέσεις μποροῦν νά διατυπωθοῦν γιά τήν ταυτότητά του. Τό ὄνομά του ἀρχικά κατηύθυνε τή σκέψη μου στήν ταύτιση μέ τόν γνωστό Τυρναβίτη δάσκαλο Ἰωάννη Δημητριάδη Πέξαρο⁴⁵. Ὁ Κούμας, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε μαθητής του, ἀναφέρει γιά τόν δάσκαλό του ὅτι «ἐποίησε δέ καί αὐτός διάφορα ποιήματα μέ χάριν καί ὀξύτητα, τά ὁποῖα ἴσως σώζονται εἰς τήν οἰκογένειάν του...»⁴⁶. Ἐπιπλέον ὁ Πέξαρος ἦταν καί αὐτός μαθητής τοῦ Κοσμᾶ Μπαλάνου καί πιθανόν διατηροῦσε φιλικές σχέσεις μέ τούς δασκάλους τῆς Σχολῆς τῆς Δρόβιανης, Χαρίτωνα Μαργαρίτη καί ἱερέα Ζῆσο. Βέβαια δέν θά μποροῦσε νά ἀποκλειστεῖ οὔτε ὁ ὁμώνυμος δάσκαλος Ἰωάννης Δημητριάδης Ἀγραφιώτης ἢ Φουρναῖος, ὁ ὁποῖος δίδαξε στήν Ἡγεμονική Ἀκαδημία τοῦ Ἰασίου (1766-1791)⁴⁷. Στό Ἰάσιο διατηροῦσε μετόχι ἢ μονή Δρυάνου καί ἐνδεχομένως κάποιοι μοναχοί ἀπό ἐκεῖ νά εἶχαν ὑπάρξει μαθητές τοῦ Ἀγραφιώτη Ἰωάννη Δημητριάδη. Γιά κανέναν βέβαια Δημητριάδη δέν γνωρίζουμε τή σχέση πού τόν συνέδεε μέ τόν Δυρραχίου Εὐθύμιο καί τόν οἰκονόμο Καββάιας ἀλλά πῶς πολύ προβληματικός παραμένει ὁ ἐλλειπτικός (λόγω φθορᾶς τοῦ χειρογράφου) προσδιορισμός «*ὁ ἐκ βοδ[...]*», δίπλα στό ὄνομα τοῦ ποιητῆ, ὁ ὁποῖος μᾶς ἀποτρέπει ἀπό ὁποιαδήποτε ταύτιση μέ ἕναν ἀπό τούς ἀνωτέρω γνωστούς δασκάλους. Ἐνδεχομένως νά πρόκειται ἀκόμα καί γιά ἕναν ντόπιο παιδαγωγό, ἢ διδασκαλική

45. Κ. Μ. ΚΟΥΜΑΣ, *Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων*, τ. 12, ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας 1832, σ. 571 (ἀνατύπωση: Κ. Μ. ΚΟΥΜΑΣ, *Οἱ Ἑλληνες*, Ἀθήνα 1998, Βιβλιοπωλεῖο Δ. Ν. Καραβία). Κ. ΣΑΘΑΣ, *Νεοελληνική Φιλολογία*, ἐν Ἀθήναις 1868, σ. 590-593. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, ὅ.π., σ. 169-170. Βλ. καί Θ. ΝΗΜΑΣ, *Ἡ ἐκπαίδευση στή Δυτική Θεσσαλία κατά τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας. Συμβολή στή μελέτη τοῦ Θεσσαλικοῦ Διαφωτισμοῦ*, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 259-261, ὅπου συγκεντρωμένη ὅλη ἡ προηγούμενη βιβλιογραφία.

46. Κ. Μ. ΚΟΥΜΑΣ, ὅ.π., σ. 571.

47. ΤΡ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, ὅ.π., τ. Α', σ. 279, τ. Β', σ. 397. Θ. ΝΗΜΑΣ, ὅ.π., σ. 232-233.

δράση τοῦ ὁποίου δέν ξεπέρασε τά σύνορα τῆς μικρῆς του πατριδάς (σέ αὐτή τήν περίπτωση θά μπορούσαμε νά διαβάσουμε γιά παράδειγμα «ὁ ἐκ Βοδ[ρίστης]», ἐφόσον εἶναι γνωστή ἡ ὁμώνυμη κοινότητα κοντά στή Δροβιανή⁴⁸), ἢ γιά κάποιον Δημητριάδη καταγόμενο ἀπό τά Βοδ[ενά], γιά τόν ὁποῖο ὅμως δέν βρέθηκε καμιά πληροφορία⁴⁹. Τά τελευταῖα ἐπιγράμματα εἶναι τρία τετράστιχα ἀφιερωμένα στίς ἐκκλησίες τοῦ Ἀργυροκάστρου καί στούς ἱερεῖς τους. Οἱ ἐκκλησίες πού ὑμνοῦνται εἶναι τῆς Μεταμόρφωσης τοῦ Σωτήρος (Παντοκράτορα τῆς ἐπισκοπῆς) καί τῶν Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν, γιά τίς ὁποῖες γνωρίζουμε ὅτι ἀνακαινίστηκαν μετά τόν Μάιο τοῦ 1776, σύμφωνα μέ ἕνα συμφωνητικό γράμμα πού φυλασσόταν στόν Κώδικα τῆς ἐπισκοπῆς Δρυῖνουπόλεως καί Ἀργυροκάστρου. Τό ἔτος 1788 ἡ ἐκκλησία τοῦ Ταξιάρχη, ἡ ὁποία βρισκόταν στή συνοικία Βαρόσι, εἶχε ἤδη καθιερωθεῖ ἀπό τόν Δοσίθεο⁵⁰. Τά ἀνωτέρω ἐπιγράμματα παραδίδονται χωρίς δήλωση ταυτότητας τοῦ ποιητῆ, ὑποθέτουμε ὅμως ὅτι ἂν δέν εἶναι ἔργα τῶν ἐπιγραματοποιῶν πού ἀναφέρονται στό χειρόγραφο, τότε πρόκειται γιά ἐπιγράμματα γραμμένα ἀπό τούς μαθητές τῆς Σχολῆς τοῦ Ἀργυροκάστρου ἢ ἀπό τό ἴδιο πρόσωπο πού συμπλήρωσε μέ κείμενα τό Ἐπιστολάριο τῆς ΑΕ, περίπτωση στήν ὁποία πιθανόν ἐντάσσεται καί τό ἐξάστιχο ἐπίγραμμα πού παρατίθεται στό τέλος ἐπιστολῆς, στό φ. 293ν τοῦ χειρογράφου. Τό ἐπίγραμμα τοῦ φ. 341Γ εἶναι ἀντιγραφῆ ἀπό τό χαριτωμένο ἔργο «Θύρσις» τοῦ Θεόκριτου καί μαρτυρεῖ τή διδασκαλία τῶν «Εἰδυλλίων» στίς σχολές τοῦ βορειοηπειρωτικοῦ χώρου⁵¹.

Παρέμβλητο, ἀνάμεσα στή θεωρία περί ἐπιγράμματος καί

48. Βλ. πρόχειρα Β. ΜΠΑΡΑΣ, ὅ.π., σ. 217.

49. Ἡ μόνη πληροφορία πού βρέθηκε εἶναι γιά ἕναν οἰκονόμο Βοδενῶν Ἰωάννη, ὁ ὁποῖος στίς 2.10.1782 ἀφίερωσε στή σχολή κτήμα (Κ. Γ. ΣΤΑΛΙΔΗΣ, *Κῶδιξ, ὁ τό πρῶτον συστηθείς, ἅμα τῆ συστήσει τῆς ἑλληνικῆς Σχολῆς, ἐν τῇ Πολιτείᾳ Βοδενῶν, ἐν ἔτει Ἀψπέ*, Ἔδεσσα 1979, σ. 20-21).

50. ΠΑΝ. Η. ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ, Σύνοψις ..., σ. 84, 98-99. *Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαίδεια Πυρρός*, τ. 5, Ἀθήναι 1928, σ. 402-403.

51. Γιά τή διδασκαλία τῶν Εἰδυλλίων τοῦ Θεόκριτου βλ. ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΣΚΑΡΒΕΛΗ - ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, ὅ.π., σ. 171-172.

στους στίχους τῶν ἐπιγραμμάτων πού ἀναφέραμε, εἶναι ἓνα κείμενο πού παραδίδει τίς γνῶμες τῶν Ἑλλήνων σοφῶν, οἱ λόγοι τῶν ὁποίων σχετίστηκαν μέ προφητεῖες γιά τόν τριαδικό χριστιανικό Θεό. Συγκεκριμένα παρατίθενται οἱ γνῶμες τοῦ Ἀπολλώνιου, Σόλωνος τοῦ Ἀθηναίου, Θουκυδίδη, Πλουτάρχου, Πλάτωνα, Ἀριστοτέλη, Φίλωνος τοῦ φιλολόγου, Σοφοκλή, Θούκλη τοῦ Αἰγυπτίου μαζί μέ τίς γνῶμες τοῦ μάντη Βαλαάμ καί τῆς Σίβυλλας⁵².

Κλείνοντας τήν παρουσίαση τῶν δύο χειρογράφων θά θέλαμε νά ὑπογραμμίσουμε ὅτι αὐτά εἶναι ὄντως σημαντικά καί ἀξιόλογα. Τό χειρόγραφο τῆς Ἀναγνωστικῆς Ἑταιρίας εἶναι ἓνα ἀνεκτίμητο κειμήλιο ἐπειδή διασώζει, μαζί μέ τά ἐνδιαφέροντα κείμενα τοῦ Περιφρασάριου καί τοῦ Ἐπιστολάριου, καί ποιητικές συνθέσεις ἄγνωστες ἀπό ἄλλοῦ. Τό ἀθηναϊκό, σήμερα, χειρόγραφο, αὐτό τῆς Ἐθνικῆς μας Βιβλιοθήκης ἀρ. 2729, ἀποκαλύπτει τόν συντάκτη τῶν δύο ἔργων καί βοηθάει τόν μελετητή στή σύνθεση τῆς ἀρχικῆς εἰκόνας τοῦ ἔργου, στήν ἀναζήτηση τοῦ πρωτότυπου καθώς καί στή διαλεύκανση ζητημάτων πατρότητας τοῦ ἔργου πού θέτει τό χειρόγραφο τῆς Ἀναγνωστικῆς. Καί τά δύο εἶναι σημαντικά γιατί προέρχονται ἀπό τόν βορειοηπειρωτικό χῶρο, ἀπό τόν ὁποῖο λίγα χειρόγραφα ἔχουν διασωθεῖ⁵³. Ἐπιπλέον ἀποτελοῦν μάρτυρα τῆς καλλιέργειας τῶν γραμμάτων καί τῆς ἀνθησης τῆς παιδείας στόν χῶρο ἐκεῖνο, καθώς συντάχτηκαν γιά τίς ἀνάγκες τῶν φιλομαθῶν νέων τῆς περιοχῆς, ἐπιβεβαιώνουν τή διδακτική δράση γνωστῶν δασκάλων καί προσθέτουν νέα ὀνόματα ἀξιόλογων παιδαγωγῶν.

Στή συνέχεια παραθέτουμε ἀναλυτική κωδικολογική περιγρα-

52. Βλ. A. VON PREMERSTEIN, Griechisch-heidnische Weise als Verkünder christlicher Lehre in Handschriften und Kirchenmalereien, *Festschrift der Nationalbibliothek in Wien, Herausgegeben zur Feier des 200 jährigen Bestehens des Gebäudes*, Wien 1926, σ. 661-662.

53. Τόν τελευταῖο καιρό γίνεται μία ἀξιόλογη προσπάθεια καταγραφῆς τῶν χειρογράφων τοῦ βορειοηπειρωτικοῦ χῶρου. Βλ. Κ. ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ, Δύο μουσικά χειρόγραφα ἀπό τή Δρόβιανη, *Albanohellenica* 2 (2000-2001), 51-69 ὅπου καί οἱ σχετικές πληροφορίες γιά καταλογογράφηση τῶν χειρογράφων.

φή τοῦ χειρογράφου τῆς ΑΕ καί σέ Παράρτημα μερικά ἀπό τά πολύ ἀξιόλογα περιεχόμενά του καθώς καί τόν Πρόλογο τοῦ Περιφρασαρίου ἀπό τό χειρόγραφο τῆς ΕΒΕ. Στήν παράθεση τῶν ἀρχοτελειῶν τῶν κειμένων δέν δόθηκε ἡ ἀνάπτυξη κοινῶν συντομογραφιῶν γιά νά μήν ὑπάρξει σύγχυση μέ τά κείμενα πού ἔγραψε ὁ συντάκτης ὄντως μέσα σέ παρένθεση. Δέν δίνουμε κωδικολογική περιγραφή τοῦ χειρογράφου ΕΒΕ 2729 ἐπειδή ὁ μελετητής μπορεῖ νά ἀνατρέξει στόν χειρόγραφο κατάλογο καί ἐπειδή ὅσες βασικές διαφοροποιήσεις παρουσιάζει ἀπό τό χειρόγραφο τῆς Ἀναγνωστικῆς τίς ἐπισημάνσαμε στό κείμενο τῆς παρουσίασης τοῦ περιεχομένου τῶν χειρογράφων.

Χειρόγραφο Ἀναγνωστικῆς Ἐταιρίας Κερκύρας

Χαρτ., 205×143 χιλ. (γραμμμένη ἐπιφάνεια 152×95 χιλ.), φ. 341, 18ος αἰ.

Α΄ (φ. 1r-246r) Περιφρασάριον

(φ. 1r) Τίτλος: *Περιφρασάριον, ἦτουν περιφράσεων συλλογή ἐν τοῖς μάλιστα ἀναγκαῖον τοῖς φιλολόγοις τῶν νέων, κατὰ ἀλφάβητον.*

(φ. 1r-29v) Στοιχεῖο Α : ἀγαπῶ - ἀνόητος. Ἄρχ.: *Ἀγαπῶ τινα, ἦτοι τόν ἔχω φίλον, ἢ περί φίλων. Φιλία τῇ πρὸς σέ ἄκρως συνδέδεμαι. ἐκτόπως φιλῶ σε, καί τῶν πρωτείων ἐπί τούτῳ τοῖς πᾶσιν ἀμφισβητῶ...*

(φ. 30r-35r) Στοιχεῖο Β : βαπτίζω - βρωμεῖ καί βρώμιον, ἦτοι δυσῶδες (καί ἄλλη προσθήκη: Βαλλερῶς). Ἄρχ.: *Βαπτίζω, καί βαπτίζεται τις χριστιανίσας λαμβάνει τὴν ἐξ ὕδατος καί πνεύματος ἀναγέννησιν...*

(φ. 35v-43r) Στοιχεῖο Γ : γεύομαι - γυμνῶνω σε ἀπὸ τοῦτο. Ἄρχ.: *Γεύομαι, ἦτοι τρώγω ψωμί, γευματίζω ἢ δειπνῶ, τραπέζης ἄπτομαι...*

(φ. 43v-55v) Στοιχεῖο Δ : δαγκάνειν - δωρολήπτης. Ἄρχ.: *Δαγκάνειν, τό δάκνειν τινά, ἦτη τοῖς ὁδοῦσι καθάπτεσθαι τινα...*

(φ. 56r-85v) Στοιχεῖο Ε : ἐβραῖος - ἐνάρετος. Ἄρχ.: *Ἐβραῖος τό τῶν Ἰουδαίων κάκιστον φύλον τό δυσσεβές καί ἀπερίτμητον τοῖς ὡσί καί τῇ καρδίᾳ τῶν Ἰουδαίων γένος...*

(φ. 86r-87v) Στοιχεῖο Ζ : ζημιώνω - ζωὴ ἀνθρώπων, ἦτοι ὁ κόσμος οὗτος καί τά ἐν αὐτῷ.. Ἄρχ.: *Ζημιώνω εἰς τό βλέπω. Ζῆν, καί ζῶντος τινός τοῦ δέ παρέτεινεν ἢ ζωὴ μέχρις Ἰουστίνου βασιλέως...*

(φ. 88r-90v) Στοιχεῖο Η : ἠγούμενος - ἠσυχάζω. Ἄρχ.: *Ἠγούμενος μοναστηρίου. ἠγεισθαι (ἐξάρχεσθαι, καθηγεῖσθαι, προστατεύειν) τῶν ἀδελφῶν...*

(φ. 91r-97r) Στοιχεῖο Θ : θαλάσσια ἐρπετά - θυσιάζειν. Ἄρχ.: *Θαλάσσια ἐρπετά, ὅσα τὴν ὑγρὰν καθ' ὕδατος εἴληχε λῆξιν, τά διαφορενόμενα τρίβους θαλασσῶν...*

(φ. 97v-99r) Στοιχεῖο Ι : ἰατρός - ἰξεύρω ἓνα πράγμα ἢ μάθημα.

Ἄρχ.: *Ἰατρός καί ἰατρούω, κάμνοντα τινά λαβών ὁ ἰατρός, χαλεπωτάτης ἐξήρπασε νόσου...*

(φ. 99v) Προσθήκη τοῦ λήμματος: *κατάψυχον, αὔρας λεπτῆς (ἰλαρᾶς. ψυχρᾶς. ἐωθινῆς) ἡμᾶς περιπνεύσης.*

(φ. 100r-121v) Στοιχεῖο Κ : *καββαλικεύω - κωφός. Ἄρχ.: Καββαλικεύω τ' ἄλογον καί καββαλάρης. ἰππεύων δέ τις, ἐπικελεύεται τῷ ἵππῳ, ὥστε καί κροαίνειν ἐνίστε, εἴπερ τῶν ὀξέων ὦν τύχη...*

(φ. 122r-126v) Στοιχεῖο Λ : *λαίμαργος - λυπῶ, θλίβω καί πικραίνω σε. Ἄρχ.: Λαίμαργος εἰς τό γαστρίμαργος...*

(φ. 128r-137v) Στοιχεῖο Μ : *μάγειρας - μπαχιτζές, ἦτοι περιβόλι ἢ παράδεισος καί κῆπος. Ἄρχ.: Μάγειρας καί μαγειρεύειν. ἰκανός σκευάζειν τῶν ἐδεσμάτων ἕκαστα...*

(φ. 138r-141r) Στοιχεῖο Ν : *νάρκι - νουθετῶ σε. Ἄρχ.: νάρκι, ἡ καθεστηκυῖα τῶν ὠνίων τιμή, ἡ τακτὴ τῶν συμβολαίων ἀγορά (ἢ ἐμπώλησις)...*

(φ. 141r-143r) Στοιχεῖο Ξ : *ξαναθυμοῦμαι - ξηροπόταμος καί ξηρολάγκαδον, ἦτοι χεῖμαρρος. Ἄρχ.: ξαναθυμοῦμαι, καί ξαναθυμίζω, ἢ ἀναμιμνήσκω εἰς τό ἐνθυμοῦμαι...*

(φ. 143v-147v) Στοιχεῖο Ο : *ὀγλήγορα - ὄχι μοναχά δέν. Ἄρχ. : Ὀγλήγορα, καί ὀγλήγορος ἢ ποδῶν ἔχω τάχους ἤξω πρὸς σέ...*

(φ. 148r-181v) Στοιχεῖο Π : *παιδιόθεν - πυρκαϊά, τό τουρκιστὶ γαγγῆνι. Ἄρχ.: Παιδιόθεν, ἦτοι ἀπὸ παιδί ἕκαμα τοῦτο τό πρᾶγμα ἐκ νηπίων ἔτι χρόνων...*

(φ. 181v-182v) Στοιχεῖο Ρ : *ρήτωρ - ῥήτορος ἐπίθετα. Ἄρχ.: Ρήτωρ, ἢ ἐπιτήδειος εἰς τό λέγειν, καί εὐγλωττος τά ἀρχαῖα, καί ἀττικά μουσουργῶν μελωδήματα (κελαδήματα)...*

(φ. 182v-195r) Στοιχεῖο Σ : *σειεσθαι - σωφρονεῖν, σωφρονῶ καί σωφροσύνη. Ἄρχ.: Σείεσθαι τὴν γῆν, καί σεισμός, φοβερός τῆς γῆς κλόνος, καί ἀήθης ταύτης φορά...*

(φ. 195r-202v) Στοιχεῖο Τ : *ταχινά - τωρεινός. Ἄρχ.: Ταχινά, ἦτι ἀπὸ τὴν αὐγῆν καί ἀπὸ τό πουρονόν, ἅμα δέ ἡμέρα, ἐλήλυθεν ὁ ἀποσταλθεῖς...*

(φ. 202v-208r) Στοιχεῖο Υ : *ὑπακούω - ὑψηλόν τι, ἢ ὑψηλός τό σῶμα. Ἄρχ. : Ὑπακούω καί καταπείθομαι, ὥτα εὐήκοα πρὸς τά σά παρέχω προστάγματα...*

(φ. 208v-223r) Στοιχειό Φ : φαλακρός - φωτίζω. Ἄρχ. : Φαλακρός, ὑπέρου φαλακρότερος. φαλακρός τυγχάνει ὄν, καί οὐδέ ὅσας ὀλίγας τὰς ἑαυτοῦ τρίχας ἔχει...

(φ. 223r-229v) Στοιχειό Χ : χασομέρι - χυδαῖος. Ἄρχ.: Χασομέρι, ἦτοι τόπος ὅπου ἡ πόλις συνειθίζουσι νά συναθροίζονται. ἔνθα εἰωθῶς ἐκκλησιάζει ὁ δῆμος...

(φ. 229v-231v) Στοιχειό Ψ : ψαράς - ψωριασμένος. Ἄρχ.: Ψαράς, καί ψαρεύω. ὁ ἀλιεύς ἀλιεύει ἐν λίμνῃ μὲν καί κολυμβήθρα καί γαγγάμη καί γρίπω καί ἀμφιβλήστρω...

(φ. 232r-233r) Στοιχειό Ω : ὡς ἐγὼ στοχάζομαι - ὠφελῶ. Ἄρχ.: Ὡς ἐγὼ στοχάζομαι καί καταλαμβάνω. κατὰ τὴν γνώμην μου. ὅσα γ' ἐμέ οἰδέναί. ὥσπερ ἐγὼ ἐπιγινώσκω...

(φ. 233v) Προσθήκη τοῦ λήμματος: Χρεωστεῖν καί χρέος.

(φ. 234r) Μεταγενέστερη προσθήκη τύπου διαθήκης. Ἄρχ.: Ἐπειδὴ διὰ τὴν παράβασιν τοῦ πρωτοπλάστου Ἀδάμ οὐ μόνον θνητοὶ ἐξ ἀθανάτων κατέστημεν ἀλλὰ .... Τελ.:... ζητῶν κἀγὼ ἀμοιβαίως τὴν αὐτὴν συγχώρησιν κτλ.

(φ. 237r -245v) Πίναξ τοῦ παρόντος περιφρασαρίου.

(φ. 246r) Προσθήκη τοῦ λήμματος: χωριάτης.

Β' (φ. 247r -330r) Ἐπιστολάριον.

(φ. 247r) Μεταγενέστερη προσθήκη ἐπιστολῆς. Τίτλος: Χαρίτων, τῷ ἐλλογίμῳ ἱερεῖ Ζήσῳ, τῷ πεφιλημένῳ μοι κατὰ πνεῦμα ἀδελφῷ, χαίρειν ἐν Κυρίῳ καί ὑγιαίνειν καθ' ἑκάτερον ἄνθρωπον. Ἄρχ.: Ἐγὼ μὲν ὧ χρυσή μου κορυφή, προπολλοῦ ἔμαθον, τὴν τῶν φιλτάτων ἡμῶν ἀποβίωσιν... Τελ.: ... μὴ λῆγε συνεχῶς ἐπιστέλλων, κάμοι τὰ δυσχερῆ κουφίζων τοῖς γράμμασι: 1799 μαρτίου 25 (βλ. Παράρτημα ἀρ. 2).

(φ. 248r) Τίτλος: Ἐπιστολάριον πρόχειρον τοῖς φιλομαθεῖσι τῶν νέων, ἐκπονηθέν κατὰ τὴν τωρινὴν χρῆσιν, καί περιέχον τρόπους διαφόρους, τίτλων προοιμίων, καί ἐπιλόγων καί ἄλλων ποικίλων ἀνηκόντων τῇ ἐπιστολῇ. 1783 Μαρτίου 20. Ἐν Ἀργυροκάστρω.

(φ. 249r-250r) Πρόλογος: Τοῖς εὐμενέσιν ἀναγνώσταις. Ἄρχ.: Διὰ νά σᾶς παραστήσω τρανώτατα τῆς ἐπιστολῆς τό ἀναγκαῖον

ὧ νέοι φιλομαθεῖς... Τελ.: ... *Εἰς σπουδῆς ἀναρῶριπσιν συντονωτέρας, καί ἀγάπης διηνεκοῦς ἀνεξάλειπτον τέκμαρ. Χαρίτων Μαργαρίτου* (βλ. Παράρτημα ἀρ. 3).

(φ. 251r) Ἐκθεσις ἐπιστολιμεῖα, ἥτουν κατάστροφωσις τῶν τῆ ἐπιστολῆ ἀνηκόντων μερῶν, κατά τό νῦν ἐπικρατοῦν ἔθος. Τίτλων δηλαδή, εὐχῶν, προοιμίων, ἐπιλόγων, ὑπογραφῶν τε καί ἐπιγραφῶν, πρὸς διάφορα ὑποκείμενα, καί ὑποθέσεις ἐπιστολῶν. Ἄρχ.: *Τίτλος πρὸς τόν Παναγιώτατον. Παναγιώτατε, θειότατε, καί σοφώτατε οἰκουμενικέ πατριάρχα...*

(φ. 251v) *Εὐχή πρὸς τόν παναγιώτατον, μετὰ τῆς περὶ αὐτόν συνόδου. Ἄρχ.: Ὑγιᾶ μακροημερεύουσαι ἀγαθοπαθοῦσαι... Εὐχαί πρὸς μόνον τόν Πατριάρχη. Ἄρχ.: Δεόμενος τοῦ παναγάθου Θεοῦ ἵνα σκέπη, καί διαφυλάττη τὴν αὐτῆς παναγιότητα ἀβλαβῆ, καί ἀνεπηρέαστον...*

(φ. 252r) *Τό προοίμιον εἰς Παναγιώτατον. - Ὁ ἐπίλογος. - Ἡ ὑπογραφή. - Ἐπιγραφή εἰς μόνον τόν Πατριάρχη. - Ἐπιγραφή πρὸς τόν Πατριάρχη μετὰ τῆς περὶ αὐτόν συνόδου.*

(φ. 252r-253r) *Τίτλοι προσήκοντες εἰς μητροπολίτας εἶτουν ἐπισκόπους, ἥτοι ἀρχιερεῖς. Ἄρχ.: Τὴν ἡμετέραν θεοπρόβλητον, θεοτίμητον, καί σεβασμιωτάτην πανιερότητα (θεοφιλίαν)...*

(φ. 253v-254v) *Ἄλλως οἱ τίτλοι διὰ δοτικῆς. Ἄρχ.: Τῆ ἡμετέρα θεοπροβλήτω, θεοτιμήτω τε, καί σεβασμιωτάτη πανιερότητι...*

(φ. 254v-255v) *Εὐχαί προσήκουσαι εἰς ἀρχιερεῖς. Ἄρχ.: Ἦν καί διατηροίη ὁ τῶν ὄλων Θεός ὑγιαίνουσαν κατ' ἄμφω ...*

(φ. 256r) *Προοίμια κοινά εἰς ἀρχιερεῖς, καί φίλους, ὅταν πρωτογράφης. Ἄρχ.: Ἐπόθουν καί συνεχῶς νά τὴν προσκυνήσω (διὰ γράμματός μου νά τὴν ἀσπάζωμαι)...*

(φ. 256v) *Προοίμιον εἰς ἐπιστολάς ἀρχιερέων ἱκετικά, καί χάριτος αἰτητικά. Ἄρχ.: Δεόμενος τοῦ ἀγίου Θεοῦ, ἵνα σκέπη καί διαφυλάττη...*

(φ. 257r-258v) *Προοίμια κοινά ἀπαντητικά εἰς ἀρχιερεῖς, καί λοιπούς ἱερωμίους καί ἀνιέρους φίλους σου. Ἄρχ.: Πρὸ ἱκανῶν ἡμερῶν ἔλαβον τὴν πανιέρὸν της (τὴν πάντιμόν της) πάλαι ταύτην διψῶν...*

(φ. 259r) *Ἐπίλογοι εὐχετικοί εἰς ἀρχιερεῖς, καί εἰς κάθε λοιπούς ἱερωμένους. Ἄρχ.: Ἐρῶσθε, καί ὑπὲρ ἡμῶν μὴ ἀποκάμοιτε*

τό θεῖον ἐξιλεούμενοι... Ἐπίλογοι ἕτεροι εἰς ἀρχιερεῖς μᾶλλον ἐν χρήσει. Ἄρχ.: Ταῦτα μὲν πανευλαβῶς (ἰκετικῶς; δουλικῶς; δουλοπρεπῶς; ταπεινοπρεπῶς)...

(φ. 259v-260r) Ἔτεροι ἐπίλογοι εἰς ἀρχιερεῖς καί εἰς κάθε ἱερωμένον ὑποκείμενον. Ἄρχ.: Ἐπιθυμῶντες τέλος πάντων τὴν χάριν τῆς πατρικῆς τῆς εὐλογίας...

(φ. 260rv) Τίτλος εἰς τὸν αὐθέντην Οὐγκροβλαχίας ἢ Μολδοβλαχίας. Ἄρχ.: Ἐκλαμπρότατε, εὐσεβέστατε, γαληνότατε, καὶ ὑψηλότατε αὐθέντα καὶ ἡγεμών πάσης Οὐγκροβλαχίας...

(φ. 260v-261r) Τίτλος πρὸς τὸν μέγαν δραγουμᾶνον ἢ σπαθαροῦν, ἢ ἄλλον μέγαν ἄρχοντα τοῦ βασιλέως ἢ τοῦ βλάχμπεη ἢ μπογδάνμπεη. Ἄρχ.: Τὴν ὑμετέραν πανευγενεστάτην ἐκλαμπρότητα ταπεινῶς...

(φ. 261r-262v) Τίτλοι φιλικοὶ ἀρμόδιοι εἰς φίλους τιμίους, καὶ ἐλλογιμούς τῆς ἴσης σου τάξεως. Ἄρχ.: Τὴν ὑμετέραν περιπόθητον, καὶ τρισεπέραστον μοι αὐτῆς κορυφὴν περιχαρῶς κατὰ σπάζομαι...

(φ. 262v-263r) Ἐρμηνεία περὶ χρήσεως τῶν παρόντων φιλικῶν τίτλων. Ἄρχ.: Οἱ παρόντες τίτλοι ὄχι ὀλίγον ἠμποροῦν νὰ σᾶς χρησιμεύσουν...

(φ. 263v) Ἄλλοι τίτλοι ἐλληνικοὶ εἰς φίλους ὁμοίους σου. Ἄρχ.: Γεώργιος τῷ Δημητρίῳ τῶν ποθουμένων τὴν ἐπίτευξιν...

(φ. 264r-265r) Εὐχαί εἰς φίλους κάθε ἡλικίας καὶ τάξεως. Ἄρχ.: Ἡ καὶ χαρίζοιτο ὁ ἅγιος Θεὸς τὰ θυμῆρη πάντα καὶ τερπνά...

(φ. 265r) Εὐχή εἰς πραγματευτὴν ἰδιάζουσα. Ἄρχ.: Ὁ Θεὸς ἄμποτε νὰ τὴν διαφυλάττη...

(φ. 265r) Εὐχή εἰς δύο συντροφεύσαντάς τινας, ἢ εἰς ἓνα. Ἄρχ.: Καὶ δέομαι τοῦ παναγάθου Θεοῦ νὰ εὐλογήσῃ αὐτὴν τὴν νέαν σου (σας) ἐπιχείρησιν...

(φ. 265v) Εὐχαί συγχαριστικαὶ εἰς καλὰς ἐορτάς ὁποῦ μέλουν ἔλθῃ. Ἄρχ.: Δεόμενος τοῦ ἁγίου Θεοῦ, ἵνα σκέπη καὶ διαφυλάττη αὐτὴν, καὶ νὰ τὴν καταξιώσῃ νὰ ἐορτάσῃ...

(φ. 266rv) Εὐχαί συγχαριστικαὶ εἰς καλὰς ἐορτάς ὁποῦ μέλουν ἔλθῃ, καὶ ὁποῦ ἀπέρασαν. Ἄρχ.: Θεὸς ὁ ἅγιος διαφυλάττοι αὐτὴν ὑγιαίνουσαν...

(φ. 266v-267r) Φῆμαι διάφοροι εἰς δεσποτικὰς καὶ θεομητορικὰς ἑορτάς. Εἰς τὰ Χριστούγεννα. Ἄρχ.: Ἦν καὶ διαφυλάττοι ὁ ἐν σπηλαίῳ γεννηθεὶς κ.ε...

(φ. 267r-269r) Εἴσοδοι προοιμίῳ φιλικῶν. Ἄρχ.: Τό σέβας ὁποῦ ὁμολογῶ εἰς τὴν ἀξίαν τῆς εὐγενείας τῆς...

(φ. 269rv) Προοίμια αἰτητικά. Ἄρχ.: Παρακαλῶ τὴν ἀγαθωσύνην τῆς ὑμετέρας λογιότητος...

(φ. 270rv) Ἀπάντησις εἰς αἰτητικὴν. Ἄρχ.: Τό νά ἀποδείχνωμαι (τό νά λάβω ἀφορμάς. τό νά μοῦ ἀνοιχθῆ ὁδός)...

(φ. 270v-271r) Περίοδοι τινες εἰς ἀπάντησιν φίλου ὁποῦ σέ ἐσυμβούλευσε διὰ κανένα πράγμα. Ἄρχ.: Ἡ μεγαλητέρα ἐδική μου φροντίς, καὶ ἐπιμέλεια θέλει εἶσθαι...

(φ. 271rv) Ἐπίλογοι εἰς ἐπιστολάς φίλων, ὅταν πρωτογράφησ. Ἄρχ.: Καὶ διὰ νά μὴ τὴν βαρύνω μέ τὴν πολυλογία, ἰδοῦ τρέχω εἰς τόν εὔδιον τῆς σιωπῆς λιμένα...

(φ. 271v) Ἐπίλογοι εἰς ἀπαντητικὴν. Ἄρχ.: Ταῦτα μὲν ἀσπασίως (ἀδελφικῶς: εἰλικρινῶς: ἀγαπητῶς: φιλικῶς)...

(φ. 271v-275r) Ἐπίλογοι ἀπλῶς φιλικοί. Ἄρχ.: Ταῦτα μὲν κ. ε. καὶ εἰς ὅ,τι μέ ἤθελες στοχασθῆ ἱκανόν, πρόσταξε...

(φ. 275rv) Ἐπίλογοι αἰτητικοί. Ἄρχ.: Θέλω γράψῃ καὶ ἀριθμῆσθαι ταύτην τὴν χάριν...

(φ. 275v-276r) Ἐπίλογοι εἰς συστατικὰς ἐπιστολάς. Ἄρχ.: Συστατικόν εἶναι ἐκεῖνο μέ τό ὁποῖον συνιστᾷς ἦτοι συμπροβοδεῖς κανένα φίλον σου...

(φ. 276r) Ἐπίλογοι εἰς ἀπάντησιν αἰτητικῆς. Ἄρχ.: Μία τέτοια λοιπόν ἀφορμή ὁποῦ μοι ἀνοίγει τὴν ὁδόν...

(φ. 276rv) Ἐπίλογος εἰς ἀπάντησιν συστατικῆς. Ἄρχ.: Ἀπό τοῦτο ἄς βεβαιωθῆ ἡ ἀγάπη...

(φ. 276v-277r) Ἐπίλογοι εἰς προσφορὰν δώρου. Ἄρχ.: Θέλει εἶσθαι ὅμως ἀποτέλεσμα τῆς ἀσυγκρίτου ἀγαθωσύνης σας...

(φ. 277r-278r) Ἐπίλογοι εὐχαριστήριοι. Ἄρχ.: Τώρα ὅλος εὐχάριστος ἀνταποδίδω αὐτῇ ἀπόρως τὰς χάριτας...

(φ. 278r) Ἐπίλογος εὐχαριστήριος δώρου. Ἄρχ.: Φθάνει εἰς τό μὴ περαιτέρω τό χρέος ὁποῦ εἰς τὴν εὐγένειάν τῆς...

(φ. 278r-280r) Ἐπίλογοι ἐλληνικοί. Ἄρχ.: Ταῦτ' οὖν πρὸς τὴν ἐρασιμωτάτην μοι αὐτῆς (σοφωτάτην) ψυχὴν διαχαράττομεν...

(φ. 280r) Παραπονητικά πρὸς φίλον σου ὁποῦ δέν σοι ἔγραφεν. Ἄρχ.: Πολύς καιρός ἀπέρασε καί γράμμα της τίμιον δέν ἔλαβον...

(φ. 280r-282r) Χαιρετισμοί διάλληλοι. Ἄρχ.: Τόν δεῖνα προσαγορεύω ἐκ ψυχῆς καί ἀσπάζομαι χεῖλεσιν οἷς οἶδε διά τιμίας σου φωνῆς...

(φ. 282rv) Τίτλοι εἰς πρωτοσύγκελλον. εἰς πνευματικόν. εἰς καθηγούμενον. εἰς ἱερομόναχον ἀπλῶς, ἢ διδάσκαλον. Ἄρχ.: Τήν ὑμετέραν πανοσιολογιότητα κ.ε. ταπεινῶς προσκυνῶ...

(φ. 282v) Τίτλοι πρὸς τοὺς αὐτοὺς ἐκ τῶν ὁμοίων τήν τάξιν, βαθμόν καί τήν ἀξίαν. Ἄρχ.: Τήν ὑμετέραν (ἐλλογιμωτάτην: ἐρίτιμον: χαριτόμουσον) πανοσιότητα... Πρὸς τοὺς αὐτοὺς ἐξ ὑποδεεστέρων. Ἄρχ.: Τήν ὑμετέραν κ.ε. μετ' εὐλαβείας ὅτι πλείστης προσκυνῶν τήν ἁγίαν της δεξιάν περιπτύσσομαι...

(φ. 283r) Ἡ ἐπιγραφή πρὸς πρωτοσύγγελον ἢ πνευματικόν ἢ ἡγούμενον ἢ ἀπλῶς ἱερομόναχον. Ἐκ τοῦ ὑποδεεστέρου εἰς πρωτοσύγγελον. Τῷ πανοσιωτάτῳ, ἐλλογιμωτάτῳ τε καί σεβασμιωτάτῳ μοι ἀγίῳ πρωτοσυγγέλω τοῦ ἁγίου Δριῦνουπόλεως κυρίῳ κυρίῳ Θεοδοσίῳ. προσκυνητῶς:

Εἰς πνευματικόν. Τῷ πανοσιωτάτῳ ἐν ἱερομονάχοις καί ἐν πνευματικοῖς πατρᾷσιν ἀγίῳ παπᾶ κύρ Ἰωαννικίῳ τῷ κατὰ πνεῦμα μοι πατρὶ σεβασμιωτάτῳ προσκυνητῶς.

Εἰς καθηγούμενον. Τῷ πανοσιω(λογιω)τάτῳ ἐν ἱερομονάχοις κυρίῳ κυρίῳ Μεθοδίῳ τῷ σεβασμιωτάτῳ ἀγίῳ καθηγουμένῳ τῆς ἱερᾶς καί σεβασμίας μονῆς τῆς Θεοτόκου ἐπονομαζομένης Δριάνου προσκυνητῶς.

Εἰς ἱερομόναχον ἀπλῶς ἢ διδάσκαλον. Τῷ πανοσιωτάτῳ ἐν ἱερομονάχοις (καί ἐν λογίοις ἐλλογιμωτάτῳ) κυρίῳ κυρίῳ Δαμασκηνῷ, τῷ κατὰ πάντα μοι ἀνδρὶ σεβασμίῳ προσκυνητῶς. ἢ ὑπογραφή τῶν αὐτῶν ἐκ τοῦ ἴσου, δηλ. εἰς ἱερωμένον πρόσωπον. Τῆς ἡμετέρας (ἐλλογιμωτάτης: λογιωτάτης) πανοσιότητος ἐν Χριστῷ ἀδελφός (ὁ δεῖνα). (ἐκ τοῦ ὑποδεεστέρου) εἰς τοὺς ὀρισμούς πρόθυμος (ὁ δεῖνα).

Ἡ ἐπιγραφή ὡσαύτως εἰς πρωτοσύγγελον. Τῷ πανοσιωτάτῳ (ἐλλογιμωτάτῳ τε λογιωτάτῳ τε) καί περιποθήτῳ μοι (καί ἐπιποθήτῳ μοι) ἐν Χριστῷ ἀδελφῷ κυρίῳ κυρίῳ Θεοδοσίῳ, τῷ

πρωτοσυγγέλῳ τοῦ ἁγίου Δριϋπόλεως ἀσπασίως (πανευδαιμό-
νως) ἀχθεῖς εἰς Ἀργυροκάστρον.

Εἰς πνευματικόν. Τῷ πανοσιωτάτῳ ἐν ἱερομονάχοις, καί ἐν
πνευματικοῖς πατρᾷσι κυρίῳ κυρίῳ Ἰωαννικίῳ τῷ ἐν Χριστῷ
μοι περιποθήτῳ σωτηριωδῶς ἐνεχθείη...

(φ. 283v) Εἰς ἱερομόναχον ἀπλῶς, ἢ διδάσκαλον. Τῷ πανο-
σιωτάτῳ ἐν ἱερομονάχοις (ἢ τῷ πανοσιολογιωτάτῳ ἐν διδασκά-
λοις) κυρίῳ κυρίῳ Ἰερεμία, τῷ κατὰ πνεῦμα μοι λίαν πεφιλημε-
νῷ ἀδελφῷ, εὐδαιμόνως ἐπιδοθείη.

Εἰς καθηγούμενον. Τῷ πανοσιωτάτῳ ἐν ἱερομονάχοις καί ἐν
κυρίῳ μοι προσφιλεστάτῳ κυρίῳ Μεθοδίῳ, καθηγουμένῳ τῆς
σεβασμίας καί ἱερᾶς μονῆς τῆς Θεοτόκου, ἐπονομαζομένης Τρι-
μπούκη, σωτηριωδῶς δοθείη. Εἰς ἱεροδιάκονον ἐξ ὑποδεε-
στέρου... ἐξ ὁμοίου... ἢ ἐπιγραφή ἐξ ὑποδεεστέρου. Τῷ ἐν ἱερο-
διακόνοις ὀσιολογιωτάτῳ κυρίῳ κυρίῳ Λαυρεντίῳ τῷ σεβασμίῳ
μοι ἀνδρὶ σωτηριωδῶς. ἐκ τοῦ ὁμοίου... Εἰς διδάσκαλον λαϊκόν
ἐκ τοῦ ἴσου... ἐκ τοῦ ὑποδεεστέρου...

(φ. 284r) ἢ οὕτως ὁ ἐπίλογος. Ἐρῶσον καί τὴν κατὰ Χρι-
στόν φιλοσοφίαν φιλοσόφει καί τὴν τοῦ δοθέντος σοι ταλάντου
ἐπίδοσιν ἐμπορευόμενος. ἢ ἐπιγραφή. Τῷ ἐντιμολογιωτάτῳ καί
ἐν διδασκάλοις ἀρίστῳ κυρίῳ κυρίῳ Δημητρίῳ τῷ λίαν περιπο-
θήτῳ... μαθητῆς πρὸς διδάσκαλον λαϊκόν... εἰς ἱερομόναχον
διδάσκαλον ὁ μαθητῆς... ἢ ὑπογραφή... ἢ ἐπιγραφή εἰς
διδάσκαλον λαϊκόν... ἢ ἐπιγραφή εἰς διδάσκαλον ἱερωμένον. Τῷ
πανοσιολογιωτάτῳ, καί ἐν καθηγηταῖς σοφωτάτῳ κυρίῳ κυρίῳ
Ἀρτεμίῳ, τῷ ἡμετέρῳ πατρὶ ἐν Χριστῷ εὐεργέτη καί κηδεμόνι
θεσπεσίῳ προσκνητῶς (τῷ τὰ πάντα μοι ἀνδρὶ σεβασμιωτάτῳ)
προσκνητῶς. Εἰς φιλομαθῆ σπουδάζοντα: Τῷ πεφιλημένῳ μοι
ἐν λογίοις καί φιλομαθέσι κυρίῳ κυρίῳ Ἰωάννη...

(φ. 284v) Τόν ἐπίλογον ἰδέ εἰς σπουδάζοντα ἢ ὑπογραφή ... ἢ
ἐπιγραφή... εἰς ψάλτην ... εἰς ἄρχοντα (εἰς πραγματευτήν, εἰς
ἰατρόν)... ἐκ τοῦ ὑποδεεστέρου... ἢ ἐπιγραφή εἰς ψάλτην. Τῷ
ἐντιμωτάτῳ μουσικολογιωτάτῳ τε πρωτοψάλτη τῆς ἁγιωτάτης
ἐπισκοπῆς Ἀργυροκάστρου κυρίῳ κυρίῳ Ἰωάννη προσκνητῶς...
ἢ ἐπιγραφή εἰς ἄρχοντα καί προεστῶτα. Τῷ ἐντιμωτάτῳ καί
εὐγενεστάτῳ ἄρχοντι, καί προεστῶτι τῆς πόλεως Ἰωαννίνων

κυρίω κυρίω Ἀναστασίω Δρόσω, πανευδαιμόνως. Εἰς πραγματευτήν. Τῷ ἐντιμωτάτῳ, καί ἐν πραγματευταῖς χρησιμοτάτῳ κυρίω κυρίω Ἀλεξίῳ Κρομμύδη, πανευτυχῶς. Εἰς ἰατρόν. Τῷ τιμιωτάτῳ, καί ἐν ἰατροῖς ἐξοχωτάτῳ κυρίω κυρίω Γιακουμῆ, σωτηριωδῶς εἰς Λάμπωβον.

(φ. 285r) Εἰς πατέρα καί εἰς ἀδελφόν... πρὸς πατέρα... πρὸς ἀδελφόν λαϊκόν... ἂν ἱερωμένος... ὁ ἐπίλογος εἰς λαϊκόν πατέρα καί ἀδελφόν... ἂν ἱερωμένος...

(φ. 285v) ἡ ὑπογραφή εἰς πατέρα... ἡ ὑπογραφή εἰς ἀδελφόν... ἡ ἐπιγραφή εἰς πατέρα... ἡ ἐπιγραφή εἰς ἀδελφόν...

(φ. 286r) Εἰς ἱερέα, οἰκονόμον καί σακκελάριον... ὁ ἱερομόναχος, ὁ ἱερεὺς, ὁ διάκονος πρὸς λαϊκόν...

(φ. 286v) Εἰς θεῖον καί εἰς ἐξάδελφον... εἰς υἱόν καί ἀνεψιόν... εἰς ἀρχόντισσαν... ἡ ἐπιγραφή. Τῇ ἐντιμωτάτῃ καί σεμνοπρεπεστατῇ ἀρχοντίσση κυρία κυρία Ζακίνῳ (ὁμοζύγῳ χρηματισίαση τοῦ μακαρίτου δεῖνος) πανευδαιμόνως.

(φ. 287rv) Δημήτριος Εὐστρατίῳ, τῷ πεφιλημένῳ μοι, εὖ πράττειν: Ἄρχ.: Ποῖον δ' ἔπος (κατὰ ποίησιν εἰπεῖν) φύγεν ἔρκος ὀδόντων, ὧ λόγε; ... Τελ.: ... χερσίν ἐναγκαλιζόμενος, κ(αί) αὐθις, κ(αί) πολλάκις, δυσωπῶ γράψαι, ζηλῶν αὐτός, ὅση δύναμις τὴν ἠχώ. Εἶη ἀκραιφνῶς τῆς ἐταιρείας σημεῖον.

(φ. 287v-289r) Τῷ σοφολογιωτάτῳ καί ἐν φιλτάτοις μοι λίαν ἐπιποθήτῳ κυρίῳ (δεῖνι) ἀντεπεύχομαι τά ὅσα αὐτῷ ἐφετά ἐπιτυγχάνειν. Ἄρχ.: Τῇ ὀγδόῃ ἐπὶ εἰκάδι Μουνιχιῶνος παρὰ πόδας κ(αί) ἄλλην ἀγλαὴν ἐπιστολὴν τῆς σῆς ἐμμελείας... Τελ.: ... αὐτός δέ ἐρρωμέν(ως) εὐδαιμονῶν διαβιώης, ὡς τῶν μὲν, τῆς κρείττονος μοῖρας ἀντευχόμενος, τῶν δέ τῆς ἐλάττονος ὅσον οὐπω χαίρειν ἔρρωσο, βαθμόν ἐπὶ βαθμοῦ ἐπιβιβαζόμεν(ος). ὅλος ὁ σὸς ἐραστής.

(φ. 289r-290r) Τὴν ἐρίτιμόν μοι καί φιλόσοφον αὐτῆς κορυφήν ὀλοψύχως περιπτυσσόμεν(ος) ἠδέ(ως) καταφιλῶ. Ἄρχ.: Τεκμηρίων φιλικῶν καί εὐνοίας οὐχ ὅσης ἂν τις εἶπη πλήρους γράμματος παρὰ τῆς σῆς πεμφθέντος ἱεράς ψυχῆς τυχεῖν ἠξιώθην... Τελ.: ... αὐτός δέ ἔρρωσο μὴ τῷ σώματι ὑγίαινε δέ τῇ ψυχῇ ἐν Χριστῷ παμφίλτατε ἀδελφέ. τῆς ὑμετέρας ἐλλογιμότητος. Ἐν Χριστῷ ἀδελφός.

(φ. 290v-291r) Τὴν ὑμετέραν ἐλλογιμότητα ἀδελφικῶς, καὶ ἠδύτατα κατασπάζομαι. Ἄρχ.: Εἰς τοσοῦτον τά φυτά τῶν εἰθισμένων καὶ ἐφετῶν ὑδάτων ὑστερούμενα ἀλγῶσι... Τελ.: ... καὶ λήψομαι ὅπως οὖν μεγίστιν τινά τῆς τῶν ἐταίρων διαστασεως καὶ ἀποδημίας κουφότητα. ἔρῶ σο ἐπιμήκιστον τῆς ἡμετέρας ἐλλογιμότητος ὅλος εἰς τὰς προσταγὰς.

(φ. 291rv) Ἄρχ.: Ὅσιώτατε ἐν μοναχοῖς καὶ πνευματικοῖς πατράσιν ἡμῖν σεβασμιώτατε ἅγιε πρώην Θεσσαλονίκης κύριε (δεῖνα)... Τελ.: ... καὶ γράφειν συνεχῶς τά κατ' αὐτήν, ἧς τά ἔτι εἶεν σωτηριωδέστατα. Τῆς ὀσιότητός της. Ἐν Χριστῷ θυγάτιο καὶ εἰς τοὺς ὀρισμοὺς σας.

(φ. 291v) Τῇ ἡμετέρα ἐλλογιμότητι τὸν ἐν Χριστῷ ἀσπασμόν σὺν τῷ κοσμοχαρμοσυνοσωτηρίῳ προσορήματι, χριστός ἀνέστη, ἐκ ψυχῆς ἀπονέμω. Ἄρχ.: Οὐκ μάτην με, ἄρα τό τῆς ἄνω προνοίας σοφόν τοῖς τοῦ ἁγίου Δρυῖνουπόλεως σεβασμιωτάτης μοι ποσί φέρον ὑπέταξεν... Τελ.: ... ἔρῶ σο ἀναβάσεις ἐπ' ἀναβάσεσιν ἐν τῇ καρδίᾳ τιθέμενος. Τῆς ὑμετέρας ἐρατεινοτάτης μοι ἐλλογιμότητος. Ἐν Χριστῷ φίλος εἰλικρινῆς.

(φ. 292r) Τὴν ὑμετέραν ἱερολογιότητα ταπεινῶς προσκυνῶ καὶ ἐν Κυρίῳ ἀδελφικῶς κατασπάζομαι. Ἄρχ.: ὦ σου, τοῦ πρόσ ἐμέ ἀγαθοῦ φίλτρου καὶ ἐπαινετοῦ ἔρωτος... Τελ.: ... κἂν τό διά γραμμάτων τοῖς ὑπ' αὐτοῦ σωζομένοις μοι διαβαίνειν φίλοις ἀείποτε. Τῆς ὑμετέρας ἱερολογιότητος φίλος καὶ ἀδελφός.

(φ. 292v-293v) Τῇ ὑμετέρα σοφωτάτη, σεβασμιωτάτη, θεοδοξιάστω τε καὶ θεοφρουρήτῳ θεοφιλίᾳ, αἰδοῖ τε τῇ προσηκούσῃ καὶ εὐλαβείᾳ τῇ δεούσῃ τὴν ἐδαφιαίαν συναναπέμπων προσκύνησιν, τό ἐν Κυρίῳ χαίρειν προσφθέγγομαι. Ἄρχ.: Ἄγε γραφίς, μέλαν, χάρις, καὶ σύ χεῖρ... Τελ.: ... εἰς τοὺς ὀρισμοὺς τῆς ὑμετέρας σοφωτάτης τε καὶ ἁγιωτάτης θεοφιλίας, εὐεϊκτός τε καὶ ὑποταγῆς δοῦλος.

Τῷ θείῳ καρπῶν ἀπάρχεσθ' ἦν ποτέ γήτας,
οἰῶν ποιμέσιν, κἂν τε σοφοῖσι λόγων.

Τούτῳ τανῦν ἦπερ ἀπαρχὴν πίστει ἄγω,
σοί γε τῶν ἡμιθέων πατρί τε οὔρει τε.

Ἄσμενος ἀλλὰ δέησε, ἴσας χάριτας τ' ἐπιμέτρει,
εὐχὰς σὰς προχέων, λάτρι ἁγνέ Τριάδος.

(φ. 293v-294r) Έγκωμιαστική. Ἄρχ.: Ὡσπερ τῆς πατρῶας οὐσίας κύριος, οὕτω καὶ τῆς αὐτῆς ἀρετῆς διάδοχος καθέστηκες...

(φ. 294r) Ἀπάντησις εἰς τὴν ψεκτικὴν. Ἄρχ.: Τοιοῦτον ἄρα ἐστὶν ἡ κακία, καὶ ἑαυτῇ πάντως καὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀπομάχεται...

(φ. 294rv) Συγχαριστική. Ἄρχ.: Διτῶν μοι χαρίτων αἴτια τὰ πεμφθέντα παρὰ σοῦ καθέστηκε γράμματα...

(φ. 295r) Ἀπάντησις εἰς αὐτήν. Ἄρχ.: Μεγίστην σοι χάριν οἶδα ᾧ φίλτατε καὶ ὄσσην ἀνδρὶ φίλῳ προσήκον...

(φ. 295v) Παραμυθιτική. Ἄρχ.: Ὡς χαλεπὸν ἅπαξ τὴν ἐς τὰ ἐναντία τῆς τύχης εἰληφέναι μεταβολὴν τὸν ἄνθρωπον...

(φ. 295v-296r) Ἐτέρα παραμυθιτική. Ἄρχ.: Οἶμαι σε τὴν ἐμὴν περὶ σε προθυμίαν, καὶ φίλτρον εἰδέναι...

(φ. 296v) Ἀπάντησις. Ἄρχ.: Εὗγε τῆς τῶν λόγων κομψείας, ὑπέρευγε τῆς ἐπιχειρημάτων συνέσεως...

(φ. 296v-297r) Αἰτητικὴ ἐπιστολή. Ἄρχ.: Εἶπερ τό ἀρμόζον τῇ ἐκάστου φύσει καλόν...

(φ. 297rv) Ἀπάντησις ἀποφατική. Ἄρχ.: Ἀποχρόντως σου τοῖς γράμμασιν ἤσθην, ὅσον μέντοι καὶ ἠνιάθην...

(φ. 297v-298r) Συστατικὴ ἐπιστολή. Ἄρχ.: Σοῦ μὲν καίπερ σιωπὴν ἄγοντος, τὰ περὶ σέ ἡ φήμη κηρύττει...

(φ. 298r) Ἀπάντησις καταφατική. Ἄρχ.: Οὔτε τοσοῦτον ἡδύ τό ἔαρ τοῖς ἄνθεσιν, οὔτε ἡ τοῦ ἡλίου ἀκτίς τοσοῦτον τέρπει τοὺς τέττιγας...

(φ. 298rv) Ἀποτρεπτική. Ἄρχ.: Τρίτη σοι αὕτη πρὸς ταῖς ἀποσταλείσαις δυσί, καὶ σοι ὀχληρὸς οἶδα φανόμενος...

(φ. 298v-299r) Προτρεπτική. Ἄρχ.: Ἐμοὶ μὲν εἰ καὶ οὐδεὶς φιλίας πρὸς τὸν σὸν πατέρα ὑπῆρχε δεσμός...

(φ. 299rv) Ἀπάντησις ἀποφατική. Ἄρχ.: Ἀπὸ φιλικῶν σπλάχνων ἐστὶν ἡ παραίνεσις...

(φ. 299v-300r) Ὀνειδιστική. Ἄρχ.: Τοῦτο ἐκεῖνο (εἶποι ἄν τις παροιμιαστὴς ἀνήρ) κινεῖν τὸν ἀνάγυρον...

(φ. 300r) Φιλική. Ἄρχ.: Καὶ πρότερον ἤκουον οὐχ οἶόν τε εἶναι τὴν τοῦ καλοῦ παρόντος ἀπόλαυσιν γνῶναι...

(φ. 300rv) Ἐτέρα φιλική. Ἄρχ.: Καλῶς ἄρα ἤδει τό τῶν ἐρώ-
ντων πάθος ἢ παροιμία...

(φ. 300v) Ἄλλη φιλική. Ἄρχ.: Σέ μέν, καί οἱ μηδέποτε πειρα-
θέντες τῆς καλλίστης σου ἀρετῆς...

(φ. 300v-301v) Γράμμα ἀπανταχοῦ ἀπό μέρους μοναστηρίου
περί ἐλεημοσύνης. Ἄρχ.: Οἱ ἀνά πᾶσαν τήν οἰκουμένην διαλά-
μποντες νοητοί φωστήρες...

(φ. 302r-303r) Ἄρχ.: Βατοπαιδίου, τό θεῖον καί ἱερόν, πατρι-
αρχικόν τε, καί βασιλικόν μοναστήριον ἐν ᾧ ὡς ἐν κλίνη βασι-
λικῇ ἢ Θεοτόκος καί Κεχαριτωμένη κόρη, ἢ Βηματάρισσα καί
Εὐαγγελίστρα...

(φ. 303r-304r) Γράμμα ἀπό μέρος μοναστηρίου ἀπανταχοῦ
περί ἐλεημοσύνης. Ἄρχ.: Τοῖς ἀνά πᾶσαν τήν ὑπ' οὐρανόν διαλά-
μπονσι πανιερωτάτοις μητροπολίταις ... οἱ ἀσκούμενοι πατέρες
ἐν τῇ σεβασμίᾳ μονῇ τῇ σεμννομένη ἐπωνομαζομένη τῆς Βλα-
χιορείνης κατά τήν ἐπαρχίαν τοῦ ἁγίου Ἄρτης ... 1755 Ἀργυρο-
καστρον...

(φ. 304r-305r) Γράμμα ἀρχιερατικόν περί ἐλεημοσύνης μονα-
στηρίου κ.ε. Ἄρχ.: Γνωστόν ἔστω ὑμῖν ἅπασιν ὅτι κατά τήν
ἐπαρχίαν τοῦ ἁγίου δεῖνος...

(φ. 305rv) Γράμμα μητροπολίτου περί ἐλεημοσύνης διά μονα-
στήριον. Ἄρχ.: Οἱ ὑπό τήν ἡμετέραν ἐπαρχίαν διατελοῦντες ἐντι-
μότατοι κληρικοί...

(φ. 305v) Ὁμολογία ἀρχιερέως ὅταν δανεισθῇ ἀπό τινά ἄ-
σπρα. Ἄρχ.: Ἡ ταπεινότης ἡμῶν διά τῆς παρούσης ἐνυπογράφου
ὁμολογίας δηλοποιεῖ... Τελ.: ... Ἰωαννίνων Παῖσιος ὑπόσχεται.

(φ. 306r) Διαθήκη, ὅταν τις τῶν τῆσδε μέλλει ἀπαίρειν. Ἄρχ.:
Ἐν ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ, καί ἐνώπιον τοῦ πνευματικοῦ μου
πατρός ἰδοῦ ἐγώ ὁ δεῖνας ἠσθένησα...

(φ. 306v) Γράμμα ὀφικιῶδες διδόμενον παρά τοῦ ἀρχιερέως
τοῖς ὑπ' αὐτῷ ψηφιζομένοις κληρικοῖς. Ἄρχ.: Ἡ ταπεινότης ἡμῶν
διά τῆς χάριτος δωρεάς τε, καί ἐξουσίαις τοῦ παναγίου καί τε-
λεταρχικοῦ πνεύματος, ἐπιβραβεύει...

(φ. 306v-307v) Συστατικόν διδόμενον τοῖς χειροτονηθεῖσιν ἱε-
ρεῦσιν. Ἄρχ.: Παῦλος ὁ μέγας τοῦ Κυρίου συστατικαῖς ἐπιστο-
λαῖς τούς ἱερωμένους ἐφοδιάζεσθαι βούλεται...

(φ. 307v-308r) Γράμμα ἀδείας εἰς καλόγηρον πρὸς τό ἐξομολογεῖν. Ἄρχ.: Ὁ τούς λογισμούς τῶν χριστιανῶν ἀναδέχεσθαι καί παρεξετάζειν...

(φ. 308v) Συμμαρτυρία πνευματικοῦ πατρός εἰς ἱερέα, ἢ διάκονον μέλλοντα χειροτονεῖσθαι. Ἄρχ.: Θείου ὄντος καί ἀξιαγαστου τοῦ τῆς ἱερωσύνης ἀξιώματος...

(φ. 309r-310r) Ἐκκλησιαστικά γράμματα καί πωλήσεων ἐξοφλητικά. Ἄρχ.: Ἐνώπιον τῆς ἡμῶν ταπεινότητος καί τῶν περὶ αὐτήν ἐντιμοτάτων κληρικῶν καί ἀρχόντων...

(φ. 310v-315r) Ἐπιτροπικόν. Ἄρχ.: Παρασταθεῖσα ἡ δεῖνα θυγάτηρ τοῦ ποτέ, ὠμολόγησε οἰκεία βουλή καί αὐθαιρέτῳ γνώμη...

(φ. 315rv) Ἄλλο διά ἀνήλικον παιδίον. Ἄρχ.: Ἡ ταπεινότης ἡμῶν διασκεψαμένη μετὰ τῶν παρευ<ρε>θέντων κληρικῶν καί ἀρχόντων...

(φ. 315v-318r) Ἐξοφλητικά γράμματα. Ἄρχ.: Παρασταθεῖσα ἡ τε δεῖνα καί ἡ δεῖνα ὠμολόγησαν οἰκεία βουλή καί αὐθαιρέτῳ γνώμη...

(φ. 318v-319v) Διαζύγιον. Ἄρχ.: Ἐνώπιον τῆς ἡμῶν καί τῶν παρευρεθέντων κληρικῶν καί ἀρχόντων...

(φ. 319v-320r) Προσποίησις θέσις υἱοῦ. Ἄρχ.: Παρασταθεῖσα ἡ δεῖνα ὠμολόγησεν βουλή οἰκεία τε καί γνώμη ὅτι προσεποιήσατο εἰς γνήσιον αὐτῆς υἱόν τόν δεῖνα...

(φ. 320rv) Πιστοποιόν. Ἄρχ.: Διά τοῦ παρόντος ἐκκλησιαστικοῦ καί ἐμμαρτύρου γράμματος πιστοποιεῖ...

(φ. 320v-321r) Συμφωνητικόν προεστῶτος χώρας τινος. Ἄρχ.: Παρασταθέντες οἱ γέροντες καί προεστῶτες τοῦ χωρίου δεῖνα...

(φ. 321r) Γράμμα διδόμενον ἐφημερίῳ. Ἄρχ.: Διά τοῦ παρόντος ἡμῶν γράμματος δῆλον ποιούμεν...

(φ. 321rv) Γράμμα διδόμενον ὅταν τις μέλλον χειροτονεῖσθαι λάβῃ ἐνορειάν. Ἄρχ.: Δῆλον ποιούμεν, ὅτι τοῦ παπᾶ δεῖνος τό ζῆν ἐκμετροῦσαντος...

(φ. 321v) Σύμβαση μαθητείας. Ἄρχ.: Διά τοῦ παρόντος ἡμῶν συμφωνητικοῦ καί ὑποσχετικοῦ γράμματος δῆλον ποιούμεν ἡμεῖς οἱ κάτωθεν βαροσλεῖδες... (βλ. Παράρτημα ἀρ. 4).

(φ. 322rv) Γράμμα ἀρχιερατικόν περὶ ἐλεημοσύνης μοναστη-

ρίου πρὸς τοὺς ἐπαρχιώτας ὅπου ἂν εὐρεθῶσι. Ἄρχ.: Τιμιώτατοι χρησιμώτατοι καὶ ἐν Χριστῷ ἡμῖν περιπόθητοι ἐπαρχιώται ... ὅτι τό μοναστήριον τό πλησίον τοῦ χωρίου Γεργουτζάταις εὐρισκόμενον κατὰ τὴν ἡμετέραν ἐπαρχίαν τιμώμενον ἐπ' ὀνόματι τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ...

(φ. 322v-324v) Γράμμα ἀπὸ μέρος μοναστηρίου ἀπανταχοῦ περὶ ἐλεημοσύνης ἢ ἀρχιερέως. Ἄρχ.: Οἱ ἀπανταχοῦ διατελοῦντες τοῦ ὀρθοδόξου συστήματος ... τῆς Κοιμήσεως τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου ἐπικεκλημένη τοῦ Δριάνου, διατελοῦσα κατὰ τὴν ἐπισκοπὴν Δρυϊνουπόλεως καὶ Ἀργυροκάστρου πλησίον τοῦ χωρίου Ζερβάτων...

(φ. 324v-325r) Ὁμολογία χρεωστική ὅταν τινὰς ἀπὸ ἄλλον δανεισθῆ ἄσπρα. Ἄρχ.: Διὰ τῆς παρούσης ἐνυπογράφου ὁμολογίας ... 1784 Μαρτίου 20.

(φ. 325rv) Ὁμολογία εἰς συμφωνίαν δύο συντρόφων. Ἄρχ.: Διὰ τοῦ παρόντος ἐνυπογράφου καὶ ἐμμαρτύρου συμφωνητικοῦ γράμματος δηλὸν γίνεται ... 1784 Μαρτίου 20...

(φ. 325v-326r) Ὁμολογία ἢ γράμμα εἰς διάλυσιν καὶ χωρισμόν δύο συντρόφων. Ἄρχ.: Διὰ τοῦ παρόντος ἐνυπογράφου καὶ ἐμμαρτύρου γράμματος φανερώνομεν...

(φ. 326r) Πῶς νὰ γράφεται τό προικοσύμφωνον. Ἄρχ.: Εἰς τό ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος...

(φ. 326rv) Διαθήκη, ὅταν τῶν τῆδε τις μέλλη ἀπαίρειν. Ἄρχ.: Ἐχωντας πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν μου τά ἐλεεινά τοῦ πανδαμάτορος θανάτου τρόπαια... Τελ.: ... 1786 Μαΐου 24.

(φ. 327r-330r) Ἐπιστολιμαῖα θέματα εἰς τοὺς ἐπιστολικούς τύπους τοῦ Κορνδαλέως. Ἐγκωμιαστικός. Ἄρχ.: Οἱ μὲν περὶ τά χαμαίζηλα ἐπτοημένοι πρὸς ἐγκωμίων ὑπὸ θέσιν διεγείρονται...

(φ. 330r) (μεταγενέστερη προσθήκη). Ἀρχιερεὺς εἰς ἄλλον ἀρχιερέα. Ἄρχ.: Τὴν ὑμετέραν πανιερότητα ἀδελφικῶς ἀσπαζόμενος ὑπερήδιστα προσαγορεύω...

(φ. 330v) (μεταγενέστερη προσθήκη). Πατροσόφια. ματζούνη τοῦ βήχα. Ἄρχ.: ῤεπάνη τοῦ σμῆνετζι τό βράζεις πέντε ἔξ φοραῖς... εἰς πόνον γλώσσας. Ἄρχ.: Τῆς ἐλαίας τά φύλα τζακίζεις... (βλ. Παράρτημα ἀρ. 5).

(φ. 331r) (μεταγενέστερη προσθήκη). Τύπος συνυποσχετικοῦ

γράμματος. Ἄρχ.: Διά τοῦ παρόντος συνυποσχετικοῦ γράμματος δῆλον γίνεται ὅτι οἱ ὑπογεγραμμένοι ὄ, τε δεῖνα καί δεῖνα ἔχοντες συντροφίαν ἀπό 1787 Ἀπριλίου 6 λογαριασμόν ληψοδοσίας... Τελ.: ... ὅθεν εἰς δήλωσιν τῆς ἐκ συμφώνου ἐκλογῆς τῶν αἵρετῶν κριτῶν, καί κύρωσιν τῆς ἀποφάσεως αὐτῶν γέγονε τό παρόν ἰδιοχείρως ὑπογεγραμμένον ἀπό τούς δύο διαφερομένους καί ἐδόθη εἰς χεῖρας αὐτῶν.

(φ. 331v) Ἄλλος τύπος συνυποσχετικοῦ γράμματος. Ἄρχ.: Διά τοῦ παρόντος συνυποσχετικοῦ γράμματος δῆλον γίνεται, ὅτι οἱ ὑπογεγραμμένοι ὄ, τε δεῖνα, καί δεῖνα ἔχοντες διαφοράς διά λογαριασμόν ληψοδοσίας, καί ἀθεώρητον λογαριασμόν τῆς ἀπό 1777, Μαρτίου 10... Τελ.: ... ἐν συνειδήσει καθαρά, καί ἐν φόβῳ Θεοῦ.

(φ. 332r) Ἐρωτήσεις καί ἀποκρίσεις στό θέμα «ἐάν εἶναι πρόπον καί κατά τήν τάξιν τῆς πραγματείας νά δείξῃ ὁ σεμπρόνιος τά κατάστιχά του τῷ καπιταλίστα αὐτοῦ τιτζίω καί αἵρετοῖς κριταῖς». Ἄρχ.: Ὁ τίτζιος ἔχων συντροφίαν λόγω καπιταλίστα μέ τόν σεμπρόνιον... Τελ.: ... καί μάλιστα ἔχεται διαφοράς καί αἵρετούς κριτάς.

(φ. 332v) Ἐπιστολή στόν Οἰκουμενικό Πατριάρχη. Ἄρχ.: Παναγιώτατε, θειότατε, καί οἰκουμενικέ πατριάρχα. Μετά τήν ὑποκλινή καί ἐδαφιαίαν μοι δουλικήν προσκύνησιν ἀναφέρω τῇ ὑμετέρα παναγιότητι... Τελ.: ... αἱ δέ πανάγια καί θεοειδεῖς αὐτῆς εὐχαί εἶησάν μοι ἀρωγός ἐν βίῳ παντί. Τῆς ὑμετέρας σεβασμιωτάτης παναγιότητος ὑποκλινῆς δοῦλος.

(φ. 333rv) Τρόποι τοῦ ἐπιγράμματος. Ἄρχ.: Γίνεται διά προσωποποιίας, εἶναι δέ ἡ προσωποποιία σχῆμα τῆς ῥητορικῆς... (βλ. Παράρτημα ἀρ. 6).

(φ. 335r-336r) Οἱ σοφοί τῶν Ἑλλήνων ὅσοι εἶπον περί τῆς ἐνσάρχου οἰκονομίας τοῦ Χριστοῦ. Ἄρχ.: Ἀπολλώνιος γέρων μακροδιχαλογένης ... Τελ.: ... Διά στίχων. Ἐκ μητρονύμφου, παναμώμου παρθένου,/... Ὅν οὐρανοί τρέμουσιν ἄνθρωποι καί νόες. Τό κείμενο μέ λίγες λεκτικῆς διαφορές ὅπως εἰς ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΤΟΥ ΕΚ ΦΟΥΡΝΑ, Ἐρμηνεῖα τῆς ζωγραφικῆς τέχνης ὑπό Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ - ΚΕΡΑΜΕΩΣ, ἐν Πετρούπολει 1909, σ. 82-84.

(φ. 336r) (μεταγενέστερη προσθήκη) Συνταγή γιά μελάني.

Ἄρχ.: *διά τήν μελάνη. εἰ μὲν θέλεις τήν μελάνη νά γιαλίξη...* (βλ. Παράρτημα ἀρ. 7).

(φ. 336ν-337γ) Ναούμ Γκούστα, Ἐπιγράμματα ἀφιερωμένα στόν μητροπολίτη Βελεγράδων, Σπαθίας καί Κανίννης Ἰωάσαφ. Τίτλος: *Πρός τόν πανιερολογιώτατον, θεοδόξαστον, καί θεοπρόβλητον σοφώτατον μητροπολίτην τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως Βελεγράδων, Σπαθίας, καί Κανίννης, κύριον, Ἰωάσαφ. Ἐπίγραμμα ἠρωελεγειον, ἔχον ἀκροστιχίδα τά τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ στοιχεῖα.* Ἄρχ.: *Ἰδοσύνη ἀμύμων Βελογράδων ἀρχιθύτης νῦν...* (βλ. Παράρτημα ἀρ. 8).

(φ. 337γ) Ἰωάννη Δημητριάδη, Ἐπιγράμματα ἀφιερωμένα στόν μητροπολίτη Δυρραχίου Εὐθύμιο. Τίτλος: *Πρός τόν μουσοκόσμητον πανιερολογιώτατόν τε καί θεοπρόβλητον μητροπολίτην τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως Δυρράχίου κύριον κύριον Εὐθύμιον.* Ἄρχ.: *Παγκοίρανε κελαινεφές...* (βλ. Παράρτημα ἀρ. 8).

(φ. 337ν) Ἰωάννη Δημητριάδη, Ἐπιγράμματα ἀφιερωμένα στόν οἰκονόμο Καββάιας Ἀναστάσιο. Τίτλος: *Πρός τόν ἱεροσοφολογιώτατον καθηγητήν ἅγιον οἰκονόμον τῆς Καββάιας κύριον παπα κύρ Ἀναστάσιον.* Ἄρχ.: *Ἀναστασίω Νώροπ ἄγε ...* (βλ. Παράρτημα ἀρ. 8).

(φ. 338γ) Ἀωνύμου, Ἐπιγράμματα ἀφιερωμένα στίς ἐκκλησίες καί στούς ἱερεῖς τοῦ Ἀργυροκάστρου. Ἄρχ.: *Τ' Ἀργυρόκαστρον ἤγειρεν ναούς δύο...* (βλ. Παράρτημα ἀρ. 8).

(φ. 338ν) (μεταγενέστερη προσθήκη). Δεῖγμα ἐπιστολῆς πρὸς τόν Πατριάρχη. Ἄρχ.: *Τήν ἡμετέραν θειοτάτην καί μεγαλοπρεπεστάτην παναγιότητα σύν τῇ περί αὐτήν ἀγία καί ἱερᾶ συνόδω δουλικῶς προσκυνοῦμεν...*

(φ. 339γ) Ἐπίγραμμα. *Καθάπερ γάρ οὐρανόν αὐτός νεφελῶν ἰδεῖν χαλεπόν ὡσαύτως τύπον οὐχ οἶόν τε δίχα σφαλμάτων εὐρεῖν.*

(φ. 339γ) Δεῖγμα πόλιτζας. Ἄρχ.: *1783: 22 τοῦ Μαΐου. Βλέπωντας τήν παρούσαν μου πόλιτζαν, εἰς διορίαν ἡμερῶν δεκαπέντε... Τελ.: ... παρά Θεοῦ ἐλάχιστα καί εὐτυχή. Ἀργυρόκαστρον.*

(φ. 339ν) Ἐρμηνεῖες διαφόρων λέξεων καί ἐκφράσεων πού συναντῶνται στά κείμενα τοῦ χειρογράφου, σέ δύο στήλες. Ἐνδει-

κτικά αναφέρουμε: *σκαδέτζα* = *διορία*. *ράκομανδατζιόν* = *σύστασιν*. *ράκομανδάρω* = *συσταίνω*.

(φ. 340r) Στήν ἀρχή ὑπόλοιπο προφανῶς κάποιου κειμένου. Ἄρχ.: *Οἱ μὲν θεοσεβῶς περὶ θείας καὶ περὶ τὴν τοῦ θεοῦ...* καὶ στή συνέχεια μεταγενέστερη προσθήκη κειμένου ἐπιστολῆς. Ἄρχ.: *Εὐχαριστείας πολλάς ὁμολογῶ τῇ σῇ πανωσιολογιότητι...* Τελ.: *... ἐγὼ οὐ λήξω διατηρεῖν ἐπάμφοτέροις τὴν ἀγάπην <καθ>αράν καὶ ἐπ' αὕξησιν ἀγομένην ταῦτα.*

(φ. 341r) Ἐπιγράμματα (ἐξίτηλη γραφή).

Τίτλος: *Εἰς κακοφώνον περὶ φωνῆς γλυκ[οφώνου]*

κάξ ὀρέων τοι σκῶπες ἀηδόσι γαρύσαιντο [...].

Τίτλος: *Εἰς ἄτακτον καὶ παράφυσιν ὑπόθεσιν [...]*

*νῦν ἴα μὲν φορέοιτε βάτοι, φορέοιτε δ' ἄκανθαι
ἀ δέ καλά, νάρκισσος ἐπ' ἀρκεύθοισι κομάσαι,
πάντα δ' ἀναλλα γένοιτο, καὶ ἅ πίτυς ὄχνας ἐνεΐκαι
Δάφνις ἐπεὶ θνάσκει, καὶ τὰς κύνας ὠλαφος ἔλκοι
κάξ ὀρέων τοι σκῶπες ἀηδόσι γαρύσαιντο* (Θεόκριτου, *Εἰδύλλιο 1*, στίχοι 132-136, βλ. ἔκδοση A.S.F. GOW, *Theocritus*, v. 1, Cambridge 1952).

Τό χειρόγραφο διατηρεῖται σέ σχετικὰ καλή κατάσταση, πολλὰ φύλλα του ὅμως στά ἄκρα εἶναι κατεστραμμένα ἀπό τὴν ὑγρασία. Γραφή μικροῦ σχήματος, εὐκρινής, ἐπιμελημένη, δεξιοκλινής. Τά δύο μέρη τοῦ χειρογράφου ἔχουν γραφεῖ ἀπό τόν ἴδιο γραφέα, ὁ ὁποῖος γνωρίζει ἀρκετά καλά ὀρθογραφία ἀλλά δέν τηρεῖ αὐστηρά τοὺς κανόνες τονισμοῦ καὶ ἀποφεύγει τὴ βαρεία καὶ τὴν ὑπογεγραμμένη. Μελάνι καστανό σκοῦρο στό πρῶτο μέρος ἐνῶ στό δεύτερο χρώματος μαύρου. Στό χειρόγραφο εἶχαν ἀφεθεῖ ἀρχικά μερικά φύλλα ἄγραφα, τά ὁποῖα συμπληρώθηκαν στή συνέχεια ἀπό τόν ἴδιο γραφέα σέ διαφορετικές χρονικές στιγμές, μέ διαφορετικὴ γραφίδα καὶ μελάνι (βλ. φ. 330rv, 331r, 336r, 340r). Τά φ. 127rv, 203v-204r, 214rv, 234v-236v, 246v, 247v,

248v, 250v: λευκά. Τά φ. 203v-204v ἀρχικά ἦταν λευκά καί χωρίς ἀρίθμηση στό φ. 204v μεταγενέστερη προσθήκη τοῦ λήμματος «*ὑπνώδης καί ὑπνώττων*», οὐσιαστικά προσθήκη μετά τό λήμμα τῆς προηγούμενης σελίδας. Στό φ. 334rv λευκό ἀρχικά, γράφτηκαν στό μέν recto διάφοροι λογαριασμοί, στό δέ verso ἡ ἐξῆς σημείωση: *διά τήν τῶν ὀμμάτων ἐξέτασιν [...] παπᾶ κύρ Δημητρίου εἰς Κοριφούς*. Στό φ. 340v ἔχουν γραφεῖ διάφοροι λογαριασμοί καί ἐλλιπές κείμενο: *θέλει κολυμβᾶ ἡ καρδιά μου μέσα [...] πέλαγος τῆς χαρᾶς διατί δέν τό, ἀλλά εἰς τό*. Στό φ. 341r ἐξίτηλα τά περισσότερα. Τό φ. 341v ἔχει ἐπικολληθεῖ στήν πινακίδα.

Στό πρῶτο παράφυλλο τῆς στάχωσης διάφοροι στίχοι καί σημειώσεις χωρίς ἰδιαίτερη ἀξία. Στό κάτω μέρος τοῦ φ. 330v μετά τό κείμενο μέ τά γιατροσόφια τό ἐξῆς κρυπτογραφικό (;) σημείωμα: *δι β ρρ σχ υι*. Στό φ. 331r μέ μαῦρο μελάνι ἐλλιπές κείμενο ἐνθύμησης: *Τοῦτον τόν χειμῶνα εἶναι καλόν [...] καί τό ἄλλο..... τοῦτο τό καλοκαίρι ἦρθαν ἕνας*.

Στό χειρόγραφο ὑπῆρχε παλαιά ἀρίθμηση ἀνά σελίδα στό πρῶτο τμήμα στό Περιφρασάριο, σ. 1-450 ἐνῶ στό δεύτερο τμήμα στό Ἐπιστολάριο ἡ ἀρίθμηση ξεκινοῦσε πάλι ἀπό τή σελίδα 1 (φ. 251r) καί ἔφτανε μόνο ἕως τή σελίδα 70. Ἡ ἀρίθμηση ἀνά φύλλο εἶναι σημερινή καί ἔγινε γιά πρακτικούς λόγους περιγραφῆς τοῦ χειρογράφου. Μετά τό φ. 247 φαίνεται ὅτι ἔχουν ἀποκοπεῖ κάποια φύλλα.

Τό χειρόγραφο ἔχει καλλιτεχνικά ἐπίτιτλα μέ ἐπάλληλους κύκλους καί ρομβοειδῆ κοσμήματα στά φ. 1r, 251r καί καλλιτεχνικά ἀρχογράμματα μέ ἐρυθρό καί μαῦρο μελάνι (φ. 1r, 251r) ἢ μέ τό ἴδιο μελάνι τῆς γραφῆς τοῦ κειμένου (φ. 35v). Οἱ τίτλοι, τά ἀρχογράμματα καί τά λήμματα τοῦ Περιφρασαρίου μέ ἐρυθρό μελάνι.

Στάχωση παλαιά μέ χάρτινα χοντρά ἐξώφυλλα ἐπενδυμένα μέ δέρμα, χρώματος καφέ σκούρου. Στό δέρμα ἐπάνω, στό κέντρο, ἐγγάρακτο ἀνθοειδές κόσμημα σέ σχῆμα ρόμβου ἐντός παραλληλόγραμμου πλαισίου πού ὀρίζεται μέ δέσμη τεσσάρων γραμμῶν. Περιμετρικά ἐπίσης ἄλλο πλαίσιο μέ δέσμη ἀπό τέσσερις γραμμές.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1. Πρόλογος τοῦ Εὐστρατίου Ἰωάννου στό Περιφρασάριο. Χειρόγραφο ΕΒΕ 2729, φ. 2rv.

Τοῖς φιλομαθέσι τε καί εὐμενέσι τῶν νέων φιλοσοφίας ἄκραν ἐπίδοσιν.

Οἶδά τε καί ἀκριβῶς ἐπίσταμαι, ἥς ἐπί τῇ τῆς Ἑλλάδος φωνῆς ἐκπαιδεύσει ὀσημέραι πειρᾶσθε δυσχέριαν, ὅσοι παῖδες Ἑλλήνων φιλομαθέστατοι, οὐδέ με λελήθατε, μικροῦ καί τό ζῆν αὐτό ἀπολεγόμενοι ἐξ ὧν ἀμφί ταύτη διηνεκῶς οὐ διαλείπετε καταβάλλοντες πόνων, διά τε συγγραφικῆς ἅμα καί λεκτικῆς ἀσκήσεως, ἀλλά μηδέ τούς ἐπί τοῦτ' αὐτό ποικιλοτρόπως ὑμῖν τήν ὁδόν εὐμαρίζειν τῶν πάλαι σοφῶν ἐσπουδακότας ἀγνοεῖν μή τις οἰέσθω. Οὐχ ἦττον οἰδέναί μέντοι δοκῶ καί τοῦ σπουδαζομένου, ὅσον μεθ' ἑαυτοῦ ἐπιφέρεται, τό δυσχερές, τραχύ τε καί δυσκαταμάθητον, τόν λαβυρινθώδη, καί τῶν καθ' ἡμᾶς φωνῶν πάντη ἀλλότριον, καί παρηλλαγμένον τῆς διαλέκτου ἰδιωτισμόν, οἷος ὄσπου διά τῆς πείρας αὐτῆς ὄρᾶν ἐκάστω ἔξεστι. τοίγαρτοι καιπερ εἰς διδασκάλων καθ' ἐκάστην φοιτᾶν οὐ διαλείπουσιν ὑμῖν, πόνοις, ἰδρῶσί τε καί μόχθοις ἑαυτούς ἐπί τῷ σχεδιογραφεῖν κατατρύχειν οὐδ' ὄλως ἀπαξιούσιν, ἀλείπτας τε καί χειραγωγούς πρός τοῦτον ὑμᾶς ῥυθμιζοντας τόν σκοπόν διαφόροις πλουτοῦσι, τοῦ ἐφετοῦ γεμῖν ἐν κατασχέσει θηράματος γενέσθαι, οὐκ ἔτι ἐξεγένετο. τό διηνεκές δέ καί σύντονον τῆς σπουδῆς ὑμῶν, δηλοῖ ἔστε εἰς ἀέρα τηνάλως ἐκλικμῶντες, καί ὑπηνέμια, τό τοῦ λόγου ὠδίνοντες, ἀτελεσφόρητά τε καί ἄκαρπ' ἄττα κνήματα συλλαμβάνοντες ἐν ταῖς τῆς διανοίας ὑμῶν μητραις ἀτελῆ, καί ταῦτα ἐναποθνήσκοντα, καί φωτί μηδέπω καταξιούμενα καί τοῦτο, διά τόν τῆς καθ' Ἑλληνας διαλέκτου πολυσχεδέστατον ἰδιωτισμόν, καί χαμαιλέοντος τῇ ποικίλῃ χροιά, καί μεταποιήσει οὐχ ἦττον ἀποδέοντα, τῶν καθωμιλημενων καί ἐν χρήσει ὑμῖν διαλέκτων, τῇ τε φωνῇ, μορφώσει τε, καί εἶδει ἐκ διαμέτρου διαφωνουσῶν, καί πάντη ἀνομοίως τῇ σπουδαζομένη ἐχουσῶν τοίνυν ὄρῶν ὑμᾶς ἐν ἀμηχανία τοῦ πρακτέου κειμένους, πόνοις δέ ἀπεράντοις ὀσημέραι παλαιόντες, ἰδρῶσι τε ἀνηνύτοις διηνεκῶς περιόρρομένους, οὐκ ἔσχον τήν ψυχὴν μή κλασθῆναι, καί

ἐπικλασθεῖς μή καί χεῖρα βοηθείας ἐκ τῶν ἐνόντων/ τῇ ὑμετέρα ὀρέξαι ἀμηχανία καί δὴ σπουδῇ συντόνω χρησάμενος, ὕπνω τε γλυκυθύμω χαίρειν, εἰπὼν ἐμῶν ἀπ' ὀμμάτων, ἐκλογάς τάς δέ περιφράσεων οὐκ ὤκνησα ἐρανίσασθαι ἀπό διαφόρων συγγραφέων, ῥητόρων τε, τῶν οἷς μάλιστα κάλλους λόγων, ἡδύτητός τε καί τεθρείας ἐμέλησε. ἄς δὴ καί εἰς ἓν ξυμφορήσας, εἰς τὴν τοῦ ἀλφαβήτου τάξιν πρὸς χρῆσιν εὐχερεστέραν καταστρώσαι οὐκ ἠμέλησα. ἐφ' ᾧ δὴ ὡς ἀπό πηγῆς τινος νᾶμα ἡδύ τε καί κυάνεον ἀπόνως ἀρύσασθαι ἢ ἀπό πανταχοῦ χρυσοῦ οἷα τι ψῆγμα εὐμαρῶς ἐντεῦθεν, εἶδος πάγχρυσον ἐπί παντοίας ἀναλέξασθαι ὑποθέσεως συναρμογῇ καί ὑφάνσει πρὸς ἀκοῆς ἡδύτητα ἐξ ἐτοίμου ἔχοιτε λόγους συνυφαίνειν πρὸς ἀκοῆς ἡδύτητα, περιόδους τε εὐμαρῶς πλατύνειν, κυριολεκτεῖν τῶν πραγμάτων ἕκαστα, καί λέξεις αὐτάς ποικίλως ἐκφράζειν τε καί παραφράζειν ῥητορικώτατα, ὡς ἀπό πίθου Πανδώρας τινός, ταῦτ' εὐχερῶς ἀνιμωμένους ἅπαντα δέδεχθε δὴ φίλοι, δέδεχθε προσηνῶς τοῦμόν τουτί πόνημα, καί ὑγιῶς ἐντροφήσατε τῇ ἐντευθησαυρισμένῃ ἐκείνῳ νεκταρόειδῇ γλυκύτητι, χαίροντες, εὐζωοῦντες καί μεμνημένοι τοῦ πονήσαντος ἐμοῦ, εἰ καί μή πρὸς χρεῖαν τέως, κἀνγοῦν πρὸς δύναμιν πάντως πονεῖν μή κατοκνήσαντος. ἔρῶσθε Θεός δέ λιπαρᾶ γαλήνη πομποστολήσειεν ὑμῶν τό τῆς μελέτης σκάφος εἰς λιμένα πανεύδιον τῆς τῶν ποθουμένων ἐπιτεύξεως.

Εἰς εὐμενεῖας ἀμαράντου μνημόσυνον
 Εὐστράτιος Ἰωάννου.

2. Ἐπιστολή Χαρίτωνα στόν ἱερέα Ζήσο. Χειρόγραφο ΑΕ, φ. 247r.

Χαρίτων, τῷ ἐλλογίμῳ ἱερεῖ Ζήσῳ τῷ πεφιλημένῳ μοι κατά πνεῦμα ἀδελφῷ χαίρειν ἐν Κυρίῳ καί ὑγιαίνειν καθ' ἑκάτερον ἄνθρωπον.

Ἐγώ μὲν ὦ χρυσή μου κορυφή, προπολλοῦ ἔμαθον, τήν τῶν φιλτάτων ἡμῶν ἀποβίωσιν, καί τοσοῦτον τό πάθος ὑποβρούχιον τῇ ἀνία μοι πεποίηκεν, ὡς ἀπερῶρισα βίβλους, ἡμέλησα εἰς καιρόν βρωμάτων, ἀπεσχόμην σιτιῶν, ἀπεωσάμην ὕπνον, καί ὡς ἔξω φρενῶν, ὧδε κακεῖθε φερόμενος, ὅλως ἠπόρουν ὅ,τι χρήσομαι ἐμαυτῷ. πολλοί τῶν ἐνθάδε φίλων πλεῖστα λέγοντες, κουφίξιν μέ τῆς λύπης ἐπειράθησαν, ἀλλ' οὐδέ μία μοι θεραπεία. μέγα γάρ ἦν τό τραῦμα, μεγίστη ἡ πληγή, ἐκείμην δ' ὡς οὐκ εἰδώς, εἰ βίος ἐστίν ἐν ἐμοί. ἐντυχῶν δ' ὅμως τοῖς ὑμετέροις φιλικοῖς γραμμασιν, εἰς ἐμαυτόν ἐπανῆλθον, καί ἤδη οὐχ ἦττον τῆς λύπης κεκούφισμαι, δῶοι οὖν ὑμῖν ὁ θεός ἔνεκα τῆς τοιαύτης χρηστότητος, ὅ,τι ἄν τύχητε βουλόμενοι. καί εἰ μή ἔγωγε ὦ φιλότης τοῖς αἰσθητοῖς τεθεακῶς, τοσοῦτον ἄλγος τήν ψυχὴν κεκράτηκε τήν δέ σῆν ἄραγε πόσον; οὐκ οἶδα τοίνυν ἐν τίνι τρόπῳ παραμυθήσω σοι, πλὴν ἰκετεύω μόνον, ὅτι εἴθε ἡ ὑπερτάτη πρόνοια τοῦ παμμάκαρος θεοῦ, εὐφράναι ἀμφοτέρους κατ' ἀρέσκειάν της. οἶδωμεν γοῦν ὅτι τὰς ψυχὰς τῶν παιδῶν ἀνέπαυσεν ἐν τρυφῇ αἰωνίῳ, καί οὐ δεῖ κλαίειν, καί ὡς ἀπολωλότα ἔχειν, ἀλλὰ τό ἀσθενές τῆς φύσεως, τί ποιήσωμεν; οἶδωμεν ὅτι δίκαιος ὁ Κύριος, καί δικαία ἡ κρίσις αὐτοῦ, καί ὁ Κύριος ἔδωκεν, ὁ Κύριος ἀφείλατο, καί τοῦτο ὅλον γέγονεν, ἐκ τῶν ἡμετέρων ἀμαρτιῶν, ἀλλὰ τό πατρικόν σπλάγχθος τί πράξωμεν. ὑπομονητέον λοιπόν εὐχαριστοῦντες τόν δημιουργόν Θεόν αὐτός δέ ὁ ἀπειρόσοφος, πλουσιόδωρος καί φιλόανθρωπος ἐν πρώτοις δέομαι συγχωρήσειεν ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα, καί παῦσαι μέχρι τούτου τόν δικαιοτάτον αὐτοῦ θυμόν, χαρίσαιτο δ' ἔπειτα ἀντ' ἐκείνων ἄλλους, καί ἐλπίζω βεβαίως ὡς οὐκ ἀποδοκιμάσει τήν παράκλησιν ἡμῶν, ἀλλὰ χαρίσει ἡμῖν τό ποθούμενον. ἡ ἄφιξις μου σύν Θεῷ θέλει γένη ἐντός ὀλίγου, ἀλλ' αὐτός γε (ὅση μοι ἐν τῇ πλάνῃ διατριβή)

μή λῆγε συνεχῶς ἐπιστέλλων, κάμοι τά δυσχερῆ κουφίζων τοῖς γράμμασι: 1799 Μαρτίου 25.

3. Ἡ Εἰσαγωγή τοῦ Ἐπιστολαρίου. Χειρόγραφο ΕΒΕ 2729, φ. 282r-283r. Χειρόγραφο ΑΕ, φ. 249r-250r. Τήν Εἰσαγωγή ὑπογράφουν ὁ Εὐστράτιος Ἰωάννου στό πρῶτο χειρόγραφο καί ὁ Χαρίτων Μαργαρίτου στό δεύτερο ἀντίστοιχα.

Τοῖς εὐμενέσιν ἀναγνώσταις

Διά νά σᾶς παραστήσω τρανώτατα τῆς ἐπιστολῆς τό ἀναγκαῖον ὃ νεοί φιλομαθεῖς, δέν μοῦ ἤθελε κάμη χρειαία διά πολυλογία, φθάνει νά σᾶς στείλω νά στοχασθῆτε τόν βασιλέα ἐκεῖνον τόν μέγαν λέγω Ξέρξην. ὅπου καί τόν Ἑλλησποντον μέ τήν δύναμίν του ἐγεφύρωσε καί τό πέλαγος μέ τά ξύλα του εἰς πικνότερον δάσος μεταποίησε, δέν εὐχαριστήθη ὅμως μήτε εἰς τήν ἀφθονον τῶν θησαυρῶν του δαπάνην, μήτε εἰς τόν ἐργατῶν του τήν πρόθυμον τοῦ Ἄθω ἀναμόχλευσιν, ἕως ὅτου ἀναγκασμένος προσέδραμεν εἰς ἐκεῖνον τό παντοδύναμον τῆς ἐπιστολῆς μεσον, στερεώνοντας τάς ἐλπίδας του εἰς ταύτης μόνον τήν θαυματοποιίαν, ὥστε νά τοῦ μεταποιήσῃ τοῦ Ἄθω τήν σκληρότητα εἰς ὁδοιπορίαν εὐδιάβατον καί εὐχερῆ τριβοποιίαν, ἀφήνω νά εἰπῶ, ὅτι, καί τά βασιλικά σκῆπτρα μέ τῆς ἐπιστολῆς τήν χρῆσιν φαίνονται μόνιμα, καί τῶν ἡγεμόνων τά μεγαλεῖα διά τῆς ἐπιστολῆς σώζονται, καί στρατηγῶν ἡ τάξις διά ταύτης οἰκονομεῖται, καί ἐκκλησίας τό σύστημα διά ταύτης στηρίζεται, καί πόλεων, καί ἐπαρχιῶν αὕτη ἐστίν ἡ συντήρησις. τοῦτο ἐπισυνάπτω μόνον ὅτι χωρίς τῆς ἐπιστολῆς ὁ κόσμος ὅλος σχεδόν ἀπονεκροῦται, διοικήσεις ἀχραιοῦνται, ἐπαρχίαι ἐρημοῦνται βασιλεία ἀφανίζονται, καί ἡ ἰδία χριστιανωσύνη χωρίς τῶν θείων ἐξ οὐρανοῦ ἐκεῖνων ἐπιστολῶν παντελῶς ἤθελε ματαιωθῆ καί ἄν ἀπιστήσῃ, ἐρώτησον τούς πάλαι ἐκεῖνους μοσχοποιητάς Ἰουδαίους διά νά σοῦ παραστήσουν ἐκεῖνην τήν δίπλακον ἐπιστολήν, ἐρεῦνα καί τόν νέον τοῦτον (ἄν θέλῃς) Ἰσραήλ, καί θέλεις τόν εὖρη εἰς τήν τοῦ ἀγίου Πνεύματος πυρινόβροντον ἐπιστολήν στερεωμένον. κατάλαβε τρανώτατα τόν κόσμον τῆς ἐκκλησίας

σεσαγηνευμένον, καί ὄλον θεμελιωμένον εἰς τὰς ἐπιστολάς ἐνός Παύλου. ἡ ἐπιστολή βέβαια εἶναι ἐκείνη, ὅπου ὡς χρυσοπτέρουξ ἱεράξ ἀκωλύτως διαβαίνει ἀπό τόπον εἰς τόπον, καί νοερώς ἐνοποιεῖ τούς ἠγαπημένους, αὕτη ἐστίν, ὅπου θαυμασίως τῶν φίλων τὰ διανοήματα ἐναλλάξ πρὸς ἀλλήλους διαπορθμεύεται, αὕτη ἐστίν ἐκείνη ἢ εἰρηνοποιός τοῦ παλαιοῦ Νῶε περιστερά, ὅπου βαστάζουσα εἰς τό στόμα της, ὄχι κἀνένα κάρφος ἐλαίας, ἀλλά τοῦ φίλου τὰς εὐμενεῖς προσηγορίας, καταπαύει κάθε ὑποψίας κατακλυσμόν, ὅπου εἰς κἀνένα δυστυχῆ χωρισμόν εἰς τόν φίλον του εἶχεν ὑποπτευθῆ. αὕτη κοντολογῆς ἐστίν ἡ πραγματικὴ Πανδώρα ὅπου εὐτυχῶς ἐν ἑαυτῇ φέρει, ὡς εἶς τινα πῖθον, ὄχι τίποτε μυθικά τῶν ψευδοθέων χαρίσματα, ἀλλά τῶν οὐρανοπλόκων χαρίτων ὄλον πολύτιμον τόν θησαυρόν, αὕτη ἐστίν, ὅπου ἀπό τῆς πικροτάτης ἀθυμίας τὰς θλιβεράς Χαρύβδεις πολλοτάτους ἐλευθέρωσε, καί ἀπό κάθε λογῆς ἐγχειρήσεως κινδυνεύειν κακοβουλίας πολλούς πολλούς ἀνεσώσατο, αὕτη (διὰ νὰ ὀμιλήσω ἀρμόδια) εἶναι τό πέμπτον τοῦ παντός τούτου στοιχείον, χωρὶς τοῦ ὁποίου τὰ τέσσερα λοιπά, ἤθελ' ἦσται νεκρά παντάπασιν, καί ἀνενέργητα. στοιχείον δηλ. αὕτη τῶν τεσσάρων στοιχείων, τοῦ κόσμου ψυχῆ τῶν λογικοψύχων ἀνθρώπων, κινήσεις τῶν κινουμένων, αὔξησις τῶν ὑπὸ σελήνην, καί στερέωσις πάντων τῶν ὑπ' οὐρανόν. διατί; ἄν ἤθελες εἰπῆ, ὅτι φίλου πιστοῦ κτῆμα οὐδέν ἐν βίῳ κάλλιστον, αὕτη εἶναι ἡ θαυμασία τῆς κλήσεώς σου ἀφορμῆ, αὕτη τῆς θείας ἐκείνης ἐνώσεως ἢ παντοδύναμος μαστροπός, αὕτη τῆς αὐξήσεως τῆς ἀγάπης ἢ ζωοποιός κατάρδευσις, αὕτη τῆς διηνεκοῦς ταύτης καί μονίμου στερεώσεως ἢ βαθυτάτη εὐριζωσις, αὕτη τῆς χρυσοπρασίνου, καί εὐανθοῦς ἐκείνης καρποφορίας ἢ τιθνοῦσα μαῖα. μέ ταύτης τῆς ἐπιστολῆς λοιπόν τὰ πλούσια δῶρα θέλοντας νὰ σᾶς πλουτίσω τὴν διάνοιαν εὐμενέστατοί μοι νέοι, καί τοῦ ὀρθοδόξου γένους καύχημα, δέν ἐπαράβλεψα κἀμμίαν εὐκαιρίαν εἰς τό νὰ σᾶς συνθέσω τούς παρόντας τρόπους. καί λοιπόν παρακαλῶ σας μέ ὄλην μου τὴν θερμότητα, καθὼς ἐγὼ μέ ἄκρον μου ζῆλον, καί ἐπιμέλειαν τούς προσήρομοσα, οὕτω καί ὑμεῖς μέ ἄκραν εὐχαρίστησιν καί προθυμίαν νὰ τούς δεχθῆτε καί νὰ τούς μεταχειρισθῆτε ὑγιαίνοντες εὐζωοῦντες καί προκόπτοντες ἐπὶ τὰς ἔμπροσθεν

ἀναβάσεις ἐπ' ἀναβάσεσιν ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν διατιθέμενοι, καί ἐκ δυνάμεως εἰς δύναμιν μείζονα προϊόντες, καί τοῦ γεγραφόντος εἰς αἰῶνα μεμνημένοι τόν ἅπαντα.

Εἰς σπουδῆς ἀναρῶριπισιν συντονωτέρας, καί ἀγάπης διηνεκοῦς ἀνεξάλειπτον τέκμαρ.

Εὐστράτιος Ἰωάννου/ Χαρίτων Μαργαρίτου.

4. Ὑπόδειγμα κειμένου σύμβασης μαθητείας. Χειρόγραφο ΑΕ, φ. 321ν.

Διά τοῦ παρόντος ἡμῶν συμφωνητικοῦ καί ὑποσχετικοῦ γράμματος δηλον ποιοῦμεν ἡμεῖς οἱ κάτωθεν ὑπογεγραμμένοι βαροσλειδες δεῖνα ὡς ὅτι συνεφωνήσαμεν μετά τοῦ δεῖνος διά νά διαβάση τά παιδιά μας παραδίδοντάς τα ἑλληνικά μαθήματα, καί νά δίδωμεν αὐτῶ εἰς μισθόν του τόν χρόνον γρόσια τόν ἀριθμόν διακόσια ἐβδομήκοντα τά ὅποια ἔχει νά τά λάβη ἀπροφασίστως ἀπό ἡμᾶς τούς ὑπογεγραμμένους εἰς κίστια δύο δηλ. μεταξύ ἕξ καί ἕξ μηνῶν ἄχρι συμπληρώσεως χρόνου ἑνός. χρείας δέ αὐτόν ἐπειγούσης, ὑποσχόμεθα νά δίδωμεν αὐτῶ ἐκ τοῦ μισθοῦ του, καί πρίν ἑκατέρας τῆς ἑξαμηνιαίας. χρέος ὅμως ἔχει ἡ λογιότης του νά ἐπιμελεῖται τούς μαθητάς του προθύμως ἐν φόβῳ Θεοῦ, συμβουλευῶν, νουθετῶν καί διδάσκων αὐτούς οὐ μόνον γράμματα, ἀλλά πολλῶ μᾶλλον ἠθῶν χρηστότητα τούς μέν δυσπειθεῖς παιδεύων ἐλευθέρως παιδεῖα πρὸς διόρθωσιν καί ἐπιμέλειαν ἀφορώση τούς δ' αὖ νωθρούς καί ἀμελεῖς διεγείρων εἰς ἀντιποίησιν τῶν μαθημάτων τρόποις παντοίοις καί ἀπλῶς ἔχει τήν πληρεστάτην ἐξουσίαν κατά τῶν μαθητῶν ὅπου εἰς τό σχολεῖον του ἤθελαν συχνάση νά φέρεται πρὸς αὐτούς ὡς πατήρ καί διδάσκαλος, μετερχόμενος αὐτός τρόπῳ κυριότητος ἅμα τε πατρότητος, ὅθεν εἰς τήν περί τούτου δήλωσιν, ἐγένετο παρ' ἡμῖν καί τό παρόν συμφωνητικόν καί ὑποσχετικόν γράμμα, καί βεβαιωθέν ταῖς ἡμετέραις αὐτῶν ὑπογραφαῖς, ἐδόθη τῇ αὐτοῦ λογιότητι εἰς ἔνδειξιν καί ἀσφάλειαν.

5. Γιατροσόφια. Χειρόγραφο ΑΕ, φ. 330ν.

ματζούνη του βήχα.

Ῥεπάνη του σμήνετζι τό βράζεις πέντε ἕξ φοραῖς μέ νερό χίνοντάς το. σκυλοκρόμμυδον βράζοντάς το μέ δώδεκα νερά βράζοντάς το ἕνα νερόν ὀλίγον τό χίνεις καί βάνεις ἄλλο ἕως 12 φοραῖς ὅσον εἶναι τό σκυλοκρόμμυδον τόσον καί τό σμήνετζι. ἔπειτα βάνεις πέντε δράμια σκόνη ἀπό κεδρόσπορον καί δύο δράμια σκόνη ἀπό φύλα του πηγάνου. καί πέντε δράμια σκόνη ἀπό φύλα του δεντρολιβάνου. τζελίκι δράμια 10 τό κάμνεις σκόνη μέ τό τιάφη ἀφ' οὔ τό πυρώσεις καί γένη κόκκινον τό τρίβεις μέ τό τιάφι καί γίνεται σκόνη. ἔπειτα ἀφ' οὔ βράσεις τόν βολβόν μέ τό σμήνετζι μέ τά ἄνωθεν νερά ὅπου ἐγράψαμεν τά κατεβάξεις καί τά τζακίζεις μέ χουλιάρι κάμνοντάς τα ὡσάν ἀλειφή. ὕστερον βάνεις τό μέλι εἰς τό τηγάνη καί βράζει ὀλίγον, τό μέλι νά εἶναι δράμια 200 καί ἔπειτα ῥίχνεις ταῖς σκόλαις ὄλαις μέσα, ὁμοῦ καί τόν βολβόν καί σμήνετζι καί βράζουν λιγάκι ὕστερον τό κατεβάξεις καί τό ἀνακατώνεις καί καθώς κριώσει τό βάνεις εἰς χωματένιον, ἢ γιαλένιον ἀγγεῖον, καί ἄς τρώγη ὁ ἀσθενής ἴσια μέ σπυρί κουκί καί ἰᾶται. ὁμοίως βάνεις καί 10 δράμια κόλα ἀπό κερασιά ὅταν βράζει.

εἰς πόνον γλώσσας.

Τῆς ἐλαίας τά φύλα τζακίζεις ἔπειτα βάνεις καί μέλι καί τά ἀνακατώνεις κάμνοντάς τα ὡσάν ἀλειφή, μέ αὐτό ἄλειφε τήν γλώσσαν καί ἰᾶται.

6. Τρόποι σχηματισμοῦ ἐπιγραμμάτων. Χειρόγραφο ΑΕ, φ. 333ρν.

Τρόποι του ἐπιγράμματος.

Γίνεται διά προσωποποιίας: εἶναι δέ ἡ προσωποποιία σχῆμα τῆς ῥητορικῆς. ὅταν ὁ ῥήτωρ δηλαδή φέρει εἰς τό μέσον παρόντας ἢ ἀπόντας, ζῶντας ἢ νεκρούς, πολλάκις δέ καί ἄψυχα πράγματα νά ὀμιλῶσιν. ὡσάν πέτραις, ξύλα, χώρας, βασιλεία, ποταμούς, ὄρη, δένδρα, βρύσαις, ἀστέρας, ἥλιον, κλπ.

διά ὑποτυπώσεις. εἶναι δέ καί αὕτη σχῆμα ῥητορικόν, καί γίνεται αὕτη, ὅταν ὁ ῥήτωρ διηγεῖται, καί περιγράφει ἕνα

πρᾶγμα τόσον ζωντανά, καί ψηλαφητά, ὥστε ὅποιος τό ἤθελε διαβάση, ἢ ἀκούση, νά νομίζη ὅτι νά εἶναι παρῶν εἰς αὐτό τό ἔργον, καί τό βλέπει, καί τό ἀκούει ἀμέσως.

δι' ἐπαριθμήσεως τῶν μερῶν, ὡσάν ὅταν ἤθελες εἰπῆ, ἀντί ὅλον τό Ἀργυρόκαστρον, ὁ μαχαλάς Παλιουρωτός, Παλαιοπάζαρον, Πλάκα κλπ. ἰδοῦ εἶπες ὅλον τό Ἀργυρόκαστρον, εἰπῶν τά μερη του: καί ἀντί νά εἰπῆς ὅλον τό κορμί του, εἶπέ, κεφαλήν, ὤμους, ὀφθαλμούς, κόμην, μυκτῆρας, ῥίνα, στόμα, χεῖλη, πώγωνα, τράχηλον, χεῖρας, στήθος, καρδίαν, μηρούς, πόδας καί δακτύλους.

ἐξ ἀντιθέτων: γίνεται δέ ἐξ ἀντιθέτων, ὅταν ἀνταμώνοντες δύο ἐναντία πράγματα, εὐγάζομεν ἓν ἐδικόν μας νόημα, ὡσάν εἰς ἓνα τυφλόν σπουδαῖον: ἐμένα ἔχοντα πρὶν ὀφθαλμούς, βάσκανος τύχη μέ ἐτύφλωσε, καί ἀπό τυφλόν, ἢ τύχη πάλιν μέ τήν σπουδήν μέ ὠμμάτωσεν.

ἐξ ἀλλοτριώσεως: ὅταν ἀντί διά τό κύριον τινός ἰδίωμα ἢ αἴτιον καί ἢ ἀποτέλεσμα, ἀποδίδομεν κἀνένα ἄλλο, ὄχι κύριον.

εἰς μαθητήν κουλόν μέν τὰς χεῖρας, ταχύποδα δέ.

τούτου τοῦ μαθητοῦ οἱ πόδες ταχυδρομοῦσι, καί αἱ χεῖρες γράφουσιν οὐδαμῶς, ἔπρεπε λοιπόν μέ τούς πόδας νά ταχυγραφῆ, καί μέ τὰς χεῖρας νά τρέχη.

καί τό σχολεῖον τοῦ δεῖνος: κατὰ τήν τοποθεσίαν εἶναι εἰς πολύ ὕψος, οἱ δέ ἐν αὐτῷ ἀσκούμενοι μαθητές εἰς πολλήν χαμηλότητα τῆς προκοπῆς, τό σχολεῖον λοιπόν προκόπτει, καί οἱ μαθηταί πρέπει νά λέγωνται ἄψυχα κτίσματα.//διά συγκρίσεως, ὅταν δηλαδή συγκρίνονται δύο ὅμοια, καί ἀνόμοια πράγματα, προτιμῶμεν ἓν ἀνέλπιστον. ὡσάν εἰς τό ἐπίγραμμα τοῦτο, εἰς ἄνθρωπον ἀσχημότατον μέν ὡς ὁ Θερσίτης, κωφόν μέντοι καί μογιάλον: ἄσχημος εἶσαι ὡς ὁ Θερσίτης, φοξός δηλαδή κεφαλήν κλπ εἶσαι ὅμως βουβός, καί κατὰ τοῦτο δέν τόν ὁμοιάξεις: (δηλαδή εἶσαι χεῖρων ἐκείνου:).

καί ἄλλο, εἰς νέον εὐμορφον καί φιλομαθῆ.

ἀνθεῖς εἰς τήν ἀκμὴν τῆς ἡλικίας, εὐωδιάζεις καί ὅλους τούς θεατάς μέ τό κάλλος, κατὰ τοῦτο διαφέρεις ἀπό τὰ ἄνθη, ὅτι εἶσαι καί πολλά ἐπιτήδειος εἰς τό λέγειν, καί εἰς τήν φρόνησιν ἄκρος.

δι' ὁμωνυμίας, ὅταν δηλαδή μεταχειριζόμεθα μίαν λέξιν πολυσήμαντον. ὡσάν εἰς πατέρα ἀσκοῦντα τόν αὐτοῦ υἱόν καί γυμνάζοντα περί κύβους.

ἐσύ ὡς φιλότεχνος γονεύς νομίζεις ὅτι μανθάνεις (ἐκπαιδεύεις) τόν υἱόν σου τά χρήσιμα, ὡς φονεύς ὅμως καί υἰοκτόνος μάταια τόν βασανίζεις (αὐτόν παιδεύεις) ὅπου τό παιδεύω, δισημαντον δηλαδή καί τό μανθάνω τινά, καί τιμωρῶ σημαῖνον.

ἀπό ἐτυμολογίαν, καί ἐξήγησιν τοῦ ὀνόματος: ὡσάν εἰς ἀφρονά τινα Ἰωάννην.

Ἰωάννης ὀνομάζεσαι, ἄν ἐξέλης τά δύο σου ἀρκτικά γράμματα, θέλεις ἀποκτήσῃ ἀρμόδιον ὄνομα.

ὁ Γεώργιος ἀληθινά φερωνύμως οὕτω καλεῖται διότι γεωργεῖ τήν ψυχήν του μέ τήν ἐπιμέλειαν.

εἶναι καί ἀφηγηματικόν ἐπίγραμμα, ὅπου ἀπλῶς μόνον διηγεῖται ἓν πρᾶγμα.

7. Συνταγή γιά κατασκευή μελανιοῦ. Χειρόγραφο ΑΕ, φ. 336r.

Στήν πρώτη στήλη:

διά τήν μελάνη. εἰ μέν θέλεις τήν μελάνη νά γιαλίζη εὐγάνοντάς την ἀπό τήν φωτιά νά βάνεις ἄτριβον κάντιο πέντε δράμια.

Στή δεύτερη στήλη:

καρά μπογιά. κυκῦδι. κομμῆδη ἴσια καί ἐκ τῶν τριῶν. ὅσα δράμια γένουν τά τρία μαζομένα τόσα βάνεις καί νερό καί καθώς βράσει τό ἀφίνεις ὡς ἐπτά λεπτά καί βράζει. εὐγάνοντάς το καί βάνοντας ἐπειδή φουσκῶνει καί καθώς κριώσει τό στραγγίζεις με ψιλοπάνι καί οὕτως γίνεται ἓν συντόμω.

Στή συνέχεια ἀπό κάτω:

εἰ δέ μέ ἀργοπορίαν τά τρία ἄνωθεν χρώματα τά στουμπίζεις ενα προς ἓνα καί τά ἀπερνᾷς ἀπό ψιλήν σίταν, καί τά βάνεις εἰς ἀγγεῖον ὑάλινον, ὅσα δράμια εἶναι τά χρώματα. δύο τόσον ξύδι δρυμύ καί βάνε τα εἰς τόν ἥλιον δύο μήνας ἤ καί ἐπέκεινα καί καθ' ἡμέραν νά ἀνακατώνεις τό γιαλί δύο φοραῖς καί ἔπειτα τήν στραγγίζεις καθώς καί ἄνωθεν καί εἰς τό ἀγγεῖον ὅπου τήν στραγγίσεις καί τήν βάνεις ρίχνεις καί τό κάντιο.

8. Ἐπιγράμματα. Χειρόγραφο ΑΕ, φ. 336ν-338r.

(φ. 336ν)

Πρὸς τὸν πανιερολογιώτατον, θεοδόξαστον, καὶ
θεοπρόβλητον σοφώτατον μητροπολίτην τῆς ἀγιωτάτης
μητροπόλεως Βελογράδων, Σπαθίας, καὶ Κανίννης, κύριον,
Ἰωάσαφ.

Ἐπίγραμμα ἡρωελεγεῖον, ἔχον ἀκροστιχίδα τὰ τοῦ ὀνόματος
αὐτοῦ στοιχεῖα:

Ἰδοσύνῃ ἀμύμων Βελογράδων ἀρχιθύτης νῦν,
ὦκ' ἔφν ᾧ, ἰδέ ᾧ, μουσοτρόφων χαρίτων,
ἀτρεκέως κλέος, ἀρχιθυτῶν τε θυτῶν τε μέγ' ἔνι,
στίλβων, φρυκτορέων, πάντα λεῶν Κυρίου.
ἀγλαΐηφι δ' ἔης σοφίης, ἀσόφους τε σοφούς τε,
φεγγοβολεῖ ἰθέως ὡς ἕτερος Φαέθων.

Ἔτερον πρὸς αὐτὸν δίστιχον ἀντιστρέφον:
Εὐσεβίης νάμαθ' ὅς ἀρύσας λεῖ μείλιχα, ἴτω,
Παρνασίδα κρήνην, ναί σάφα ἐκπαρίτω.

Ἀντιστρέφον

Ἐκπαρίτω σάφα ναί, κρήνη Παρνασίδα, ἴτω,
Μείλιχα λεῖ ἀρύσας, ὅς νάμαθ' εὐσεβίης.

Ἔτερον πρὸς αὐτόν, καὶ τῇ αὐτοῦ μητροπόλει
Ἦρα γε μητρόπολις τό, ἀριπρεπέας ζαθέους τε,
μητροπολίτας ἔχεις, ἀναρίθμους ποτιδεῖν
ἐργῶδες δ' ἐν τί, δέρκειν ἐναλίγκιον οἶον
αὔχεε ἔκδικε δῆ, εὐχέος οὔσα ἰρόν.

Ἰαμβικόν τῇ αὐτοῦ μητροπόλει
Κόσμοις, κόσμος τετράστοιξ ἄλλοις κοσμεῖται
Βελογράδων δε μητρόπολλης κοσμεῖ.

(φ. 337r)

Ίαμβοϊκετικός ἐπίλογος ὁμοιοκατάληκτος.
 Ἐμῆς ἐς σῆμα, εὐλαβείας ὦ πάτερ
 δέχου ἔπη τά, εἰ καί ἄλατός γ' ἄτερ.

ὁ μοσχοπολίτης
 Ναούμ Γκούστας.

Ἐπίγραμμα

Πρός τόν μουσοκόσμητον, πανιερολιγιώτατόν τε καί
 θεοπρόβλητον μητροπολίτην τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως
 Δυρῶραχίου κύριον κύριον Εὐθύμιον:
 Παγκοίρανε κελαινεφές εὐθέμη (;) ὄτρυνε μώσας.
 ξύναυλον μολπὴν οὔασι μ' ἐνεπέειν.
 Ὅφρ' εὐφῆμα φατίξαι, ἰδ' ἀγαμένως ἅ γεραίειν,
 εὐθυμον Εὐθύμιον ἀρχιθύταν τε θυτῶν.

Ποιμνίῳ δ' ἐρήηρον ἰλαρόν, ὄτ' ὄρχος
 ἴκελον αὐγαλέον ἀθανάτοισιν ἄγαν
 οἱ στίφος δόκες ἀρετάων κλειζομενάων
 τὰς κε σελαγοῦσι θέσκελον ὦδ' ἀνέρα.

Ἔτερον ἱαμβικόν

Μέγαν ἀτεχνῶς, δεῦτε μέλψωμεν μάλα
 λεῶς Κυρίου ποιμένα Δυρῶραχίου
 τιμοῦχον ἐν νομῇ ρύακα δ' ἐν λόγοις
 ὄσσοϊν ζοφοῦντα ..... τε λυγκέοις (;).

Εἰς αἰδίου ἐδαφιαίας μοι προσκυνήσεως τεκμήριον:
 Ἰωάννης Δημητριάδης ὁ ἐκ βοδ[...].

(φ. 337ν)

Ἐπίγραμμα ἱαμβικόν

Πρός τόν ἱεροσοφολογιώτατον καθηγητὴν ἅγιον οἰκονόμον
 τῆς Καββάϊας κύριον παπα κύρ Ἀναστάσιον.

Ἀναστασίῳ Νώροπ ἄγε σόν τίσας
 ἀδελφέ ρῆμ' ἱερεῦσ' οἰκονόμῳ ρέβας.

Ἔτερον

Φίλοι τ' ἀδελφοί λάτριές τε τοῦ λόγου
θύσαντες ὑπάτη προνοία τήν χάριν
πλέξωμεν ἱερεῖ λογίῳ τό στέφος
Ἀναστασίῳ τῷ σοφῷ διδασκάλῳ.

Εἰς ἀείμνηστον σημεῖον εὐλαβείας
Ἰωάννης Δημητριάδης ὁ καί παιδαγωγός.

(φ. 338r)

Ἐπίγραμμα εἰς τάς ἐκκλησίας τοῦ Ἀργυροκάστρου,
καί εἰς τοὺς ἱερεῖς αὐτῶν.
Τ' Ἀργυρόκαστρον ἤγειρεν ναοὺς δύο
τόν μὲν Θεῷ σωτῆρι, ἀγγέλοις θ' ἓνα.
θυτῶν δ' ἐν ἀμφοῖν ἑβδομάς σεπτῆ πέλει,
σωτῆρι μὲν τρεῖς, τέσσαρες δέ ἀγγέλοις.

(ἄλλως)

Ἀργυροκάστρῳ εἰσὶ τεμένη δύο
ταῦτα μὲν ἐκτίσθησαν εἰς ὑμνωδίαν,
σωτῆρος ἡμῶν, τῶν ἄνω τε ἀγγέλων.
θυηπόλοι πέλουσιν ἑπτὰ τοῖς δύο,
σωτῆρι μὲν τρεῖς, τέσσαρες δ' ἀρχαγγέλοις.

ἄλλως

Ἀργυροκάστρῳ κεῖνται τεμένη δύο,
σωτῆρ ἐνὶ ὑμνεῖται, ἑτέρῳ νόες
(σωτῆρος εἷς ἤκουσε, ἄλλος τῶν νόων)
θυτῆρες αὐτοῖς ἑπτὰ εἰς λειτουργίαν,
παντοκράτορι τρεῖς, τέσσαρες δ' ἀγγέλοις.

RIASSUNTO

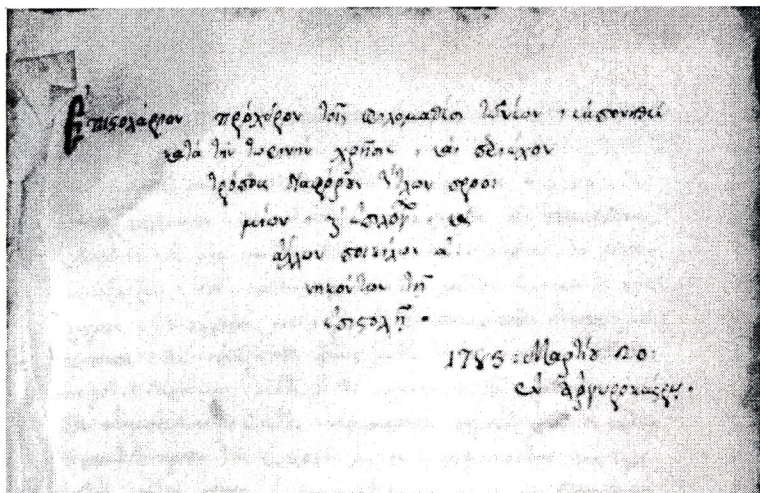
ASPETTI DELL' EDUCAZIONE IN EPIRO DEL NORD DURANTE IL 180
SECOLO: DUE MANOSCRITTI DALL' EPIRO DEL NORD

di

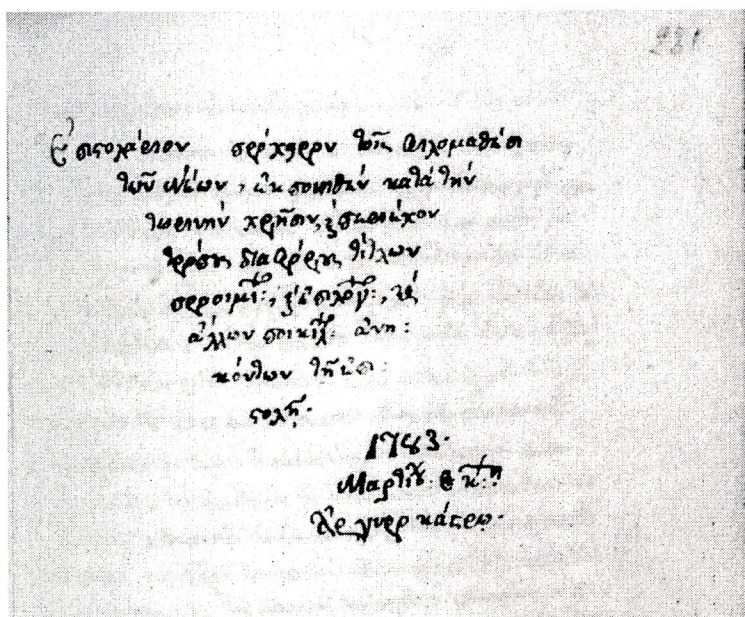
Panajota Tzivara

Nel presente studio vengono descritti e presentati due manoscritti conservati presso la Biblioteca dell' Anagnostiki Etairia («Società di Lettura») di Corfù il primo e presso la Biblioteca Nazionale di Grecia (EBE 2729) il secondo. Si tratta di manoscritti cartacei del 18o secolo, provenienti da Girocastro (Argirocastro), oppure da qualche monastero dell' Epiro del Nord. kAmbedue contengono un *Perifrasarion* (raccolta alfabetica di parole e frasi con i loro sinonimi) ed un *Epistolarion* (esempi epistolari, epistole). L' autore delle due opere è Eustratio Ioannou. Lo scriba del primo manoscritto è probabilmente Chariton Margaritis e del secondo manoscritto, quello ateniese, è Constantino Euthemiou. Il contenuto dei manoscritti è molto importante per la storia dell' educazione nell' ambiente dell' Epiro del Nord, data la mancanza di documenti e manoscritti da quella regione.

In Appendice vengono pubblicati dal manoscritto di Anagnostiki Etairia diversi testi dell' Epistolario, come la premessa, una epistola di Chariton al prete Zisso, inoltre tredici epigrammi - composti da Naum Gustas, Giovanni Demetriades ed altre poetiche si trovano alla fine del manoscritto. Dal manoscritto EBE 2729 viene pubblicata la premessa del Perifrasarion, sottoscritta da Eustratio Ioannou.

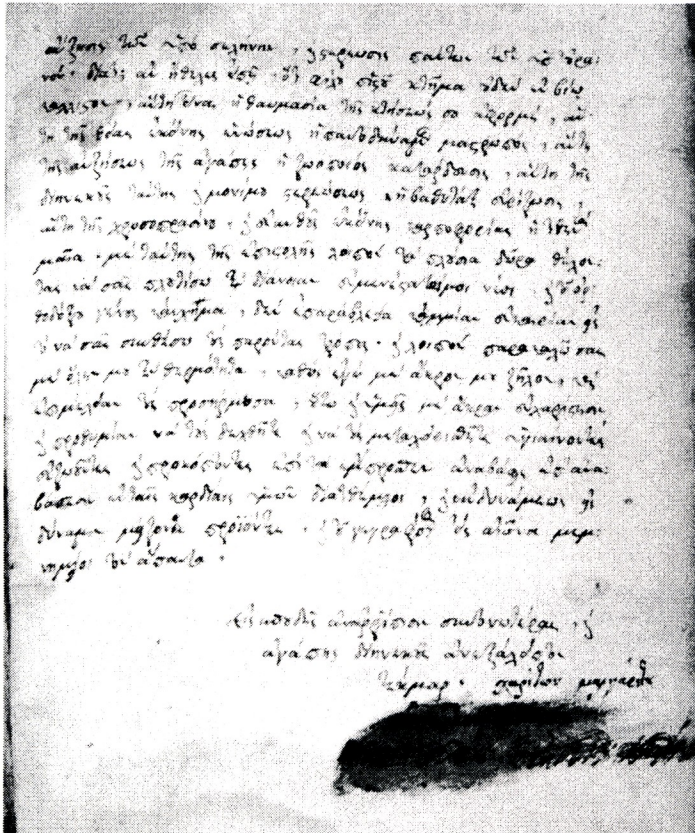

1. Χφ. ΑΕ, φ. 248r

2. Χφ. ΕΒΕ 2729, φ. 281r

3. Xφ. AE, φ. 250r

